

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ**

**БӘРІМБЕК БЕЙСЕНОВ АТЫНДАҒЫ
ҚАРАҒАНДЫ АКАДЕМИЯСЫ**

***Н. А. Биекенов
Т. С. Салкебаев
Т. Р. Сейдығалиев***

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ

**ҚАРАҒАНДЫ
2015**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ**

**БӘРІМБЕК БЕЙСЕНОВ АТЫНДАҒЫ
ҚАРАҒАНДЫ АКАДЕМИЯСЫ**

***Н. А. Биекенов
Т. С. Салкебаев
Т. Р. Сейдығалиев***

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ

Анықтамалық оқулық

**ҚАРАҒАНДЫ
2015**

УДК 340(075.8)
ББК 67я73
Б 52

Қазақстан Республикасы ПМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының ғылыми кеңесінің шешімі бойынша басылды.

Пікір жазғандар: *М. Ш. Какимова* — Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің заң факультеті мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты; *С. Н. Исаева* — Қазақстан Республикасы ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының бастығы, доцент, заң ғылымдарының кандидаты.

Н. А. Биекенов және т. б.

Б 52 Мемлекет және құқық теориясы: Анықтамалық оқулық / Н. А. Биекенов, Т. С. Салкебаев, Т. Р. Сейдығалиев. — Қарағанды, 2015. — 80 бет.

ISBN 978-601-7536-46-6

Анықтамалық оқулықта құқықтану мамандығы бойынша оқитын жоғары оқу орындарының студенттері мен тыңдаушыларына оқу құралы ретінде ұсынылады.

Оның мазмұны Қазақстан Республикасы ПМ-нің Қарағанды академиясындағы мемлекет және құқық теориясының оқу тәжірибесіне негізделген.

Мұнда жалпы мемлекет және құқық теориясының соңғы жетістіктері мен ҚР-ның нормативтік құқықтық актілерінен үзінділер келтірілген.

ISBN 978-601-7536-46-6

**УДК 340(075.8)
ББК 67я73**

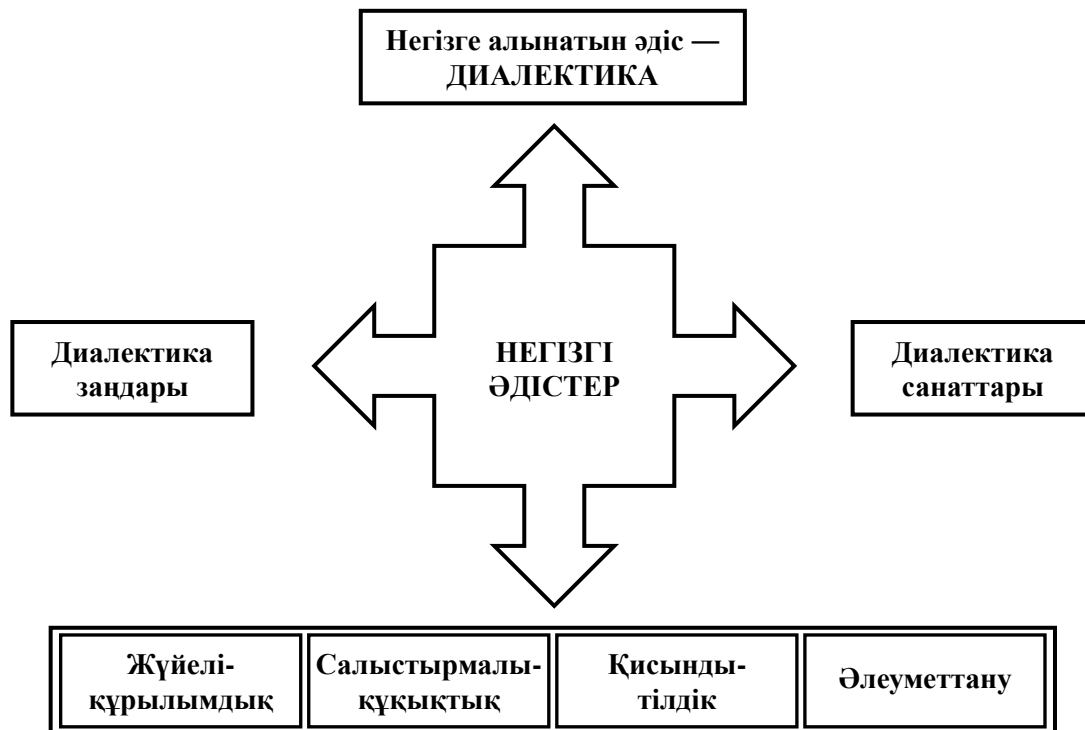
© ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, 2015;

© Н. А. Биекенов, Т. С. Салкебаев, Т. Р. Сейдығалиев, 2015

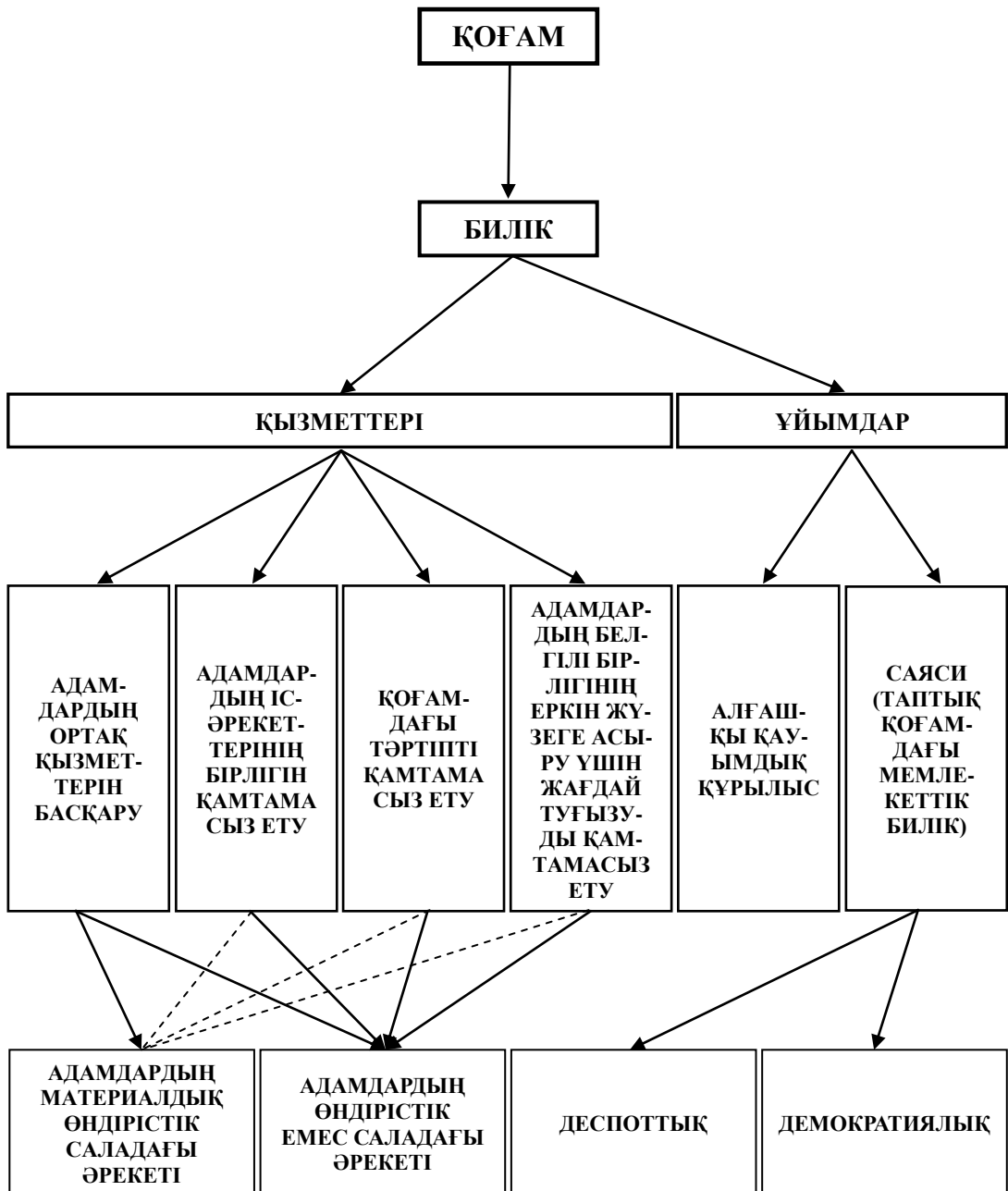
I. МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫНЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

- Мемлекет және құқық теориясы* — мемлекет пен құқықтың жалпы және өзіне тән заңдылықтарының пайда болуы, қызметінің дамуы туралы ғылым.
- Әдіс* — білім алу үшін ғылымда қолданылатын тәсілдер, амалдар мен ережелер жиынтығы.
- Әдістеме* — әдіс туралы ілім, материалдық дүние танудың ғылымда қолданылатын әдістерінің теориялық негіздемелері.
Құқық және мемлекет теориясының әдістер жүйесі әр алуан. Ең кеңірек қолданылатын әдістер мыналар болып табылады:
- Жүйелі құрылымдық әдіс* — мемлекеттік-құқықтық құбылыстарды белгілі құрылымдары бар, өзара байланысты элементтерден тұратын жүйелер ретінде қарауды ұйғарады. Жүйелі-құрылымдық әдісте құрылым элементтерінің қызметтік сипаттамасына, олардың қызметтерінің шектеулері мен өзара үйлесімдіктеріне маңызды орын беріледі (мысалы, құқық жүйесін талдаудағы құқық институттары).
- Салыстырмалы-құқықтық әдіс* арқылы мемлекеттік институттардың айырмашылықтары мен ұқсастықтарын анықтау үшін өзара салыстырылады.
Мемлекет және құқық теориясының әдістері жүйесінде *логикалық-тілдік әдіс* ерекше орын алады. Ол заң ұғымдарын, құқықтық құбылыстардың белгілерін, олардың бірі-бірінен айырмашылығын, сонымен қатар заңдар конструкцияларын танып-білуден, түсінік беруден және анықтаудан тұрады.
- Әлеуметтану әдісі* — әлеуметтік материал негізінде мемлекеттік құқықтық құбылыстардың әрекеттерін, құқықтық реттеудің әлеуметтік қажеттілігін сипаттайтын фактілік деректерді, оның алғышарттарын, әрекеттерін, тиімділігін және басқаларды зерттеуден тұрады. Бұл әдістің негізгі мақсаты — тәжірибелік шараларды мұнан әрі теориялық зерттеу және қабылдау үшін фактілік материал жинау және талдау.

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫНЫҢ ӘДІСТЕРІ

II. МЕМЛЕКЕТ

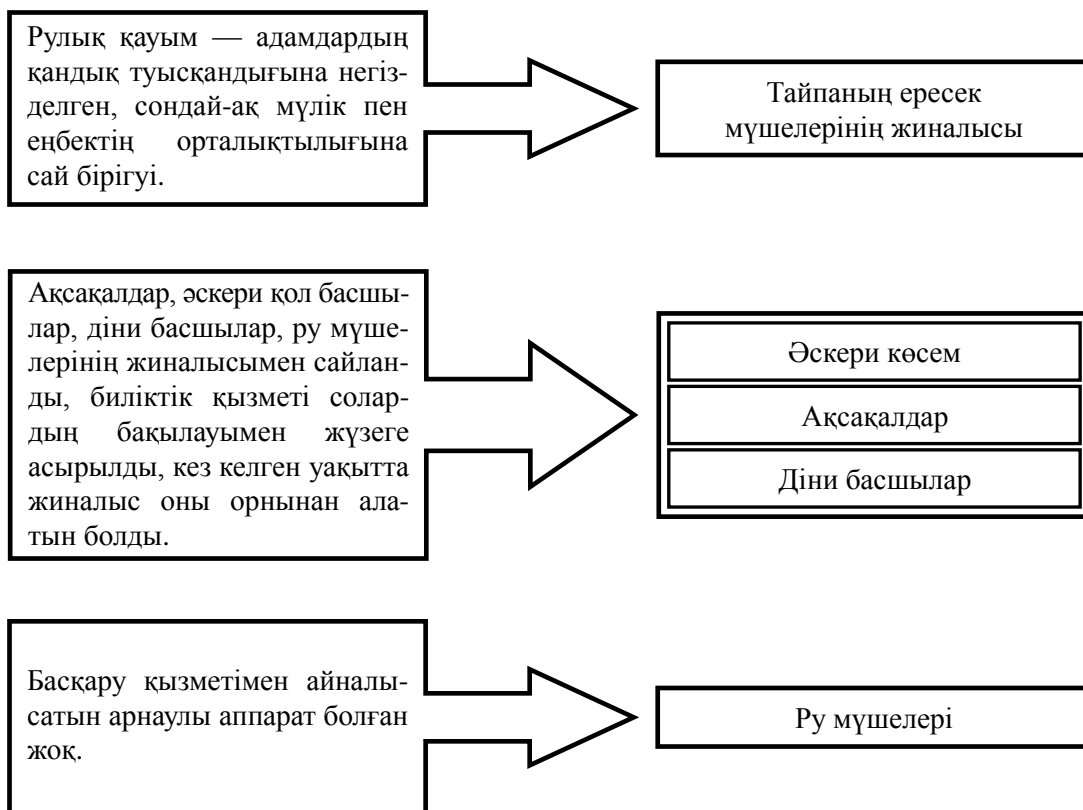
Билік

— қоғамның әлеуметтік ұйымының негізгі қызметтерінің бірі. Қарама-қайшы жеке немесе топтық мүдделерді келісімге келтіріп, оларды сендіру не күштеу арқылы бір ерікке бағындырушы, адамдар әрекетін басқаруды шынайы мүмкіндікке ие беделді күш.

Мемлекеттік билік

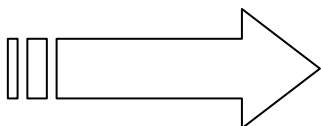
— мемлекеттік органдар мен мекемелерде жүзеге асатын мемлекеттік жұмылдырылған еркі мен күшінің, қуатының көрінісі. Ол қоғамдағы тұрақтылық пен тәртіпті қамтамасыз етеді. Түрлі әдістерді, оның ішінде, мемлекеттік күштеу және әскери күш қолдану жолымен азаматтарды ішкі және сыртқы қол сұғушылықтан қорғайды.

АЛҒАШҚЫ ҚАУЫМДЫҚ ҚОҒАМДЫҚ БИЛІКТІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

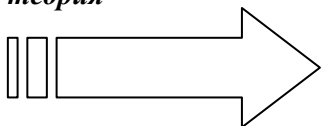
МЕМЛЕКЕТТІК ПАЙДА БОЛУ ТЕОРИЯСЫ

Теологиялық (діни) теория

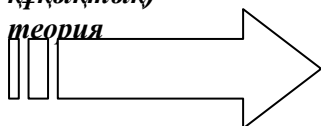
Мемлекет пен құқық Алланың әмірімен қалыптасып, дамып келеді деп түсіндіреді. Әрбір ірі дінде құдайдың әрекеті деген діни-құқықтық қағидалары бар. Қазіргі заманда да кейбір мемлекеттер осындай қағидаларға негізделіп құрылып, қызмет атқарады. Бұл қағидаларға сүйене отырып, діни теоретиктер мемлекет пен құқық құбылыстарын діни рәсімдерге байланыстыра түсіндіреді.

Патриархалдық теория

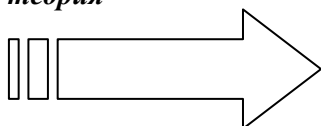
Мемлекет пен құқықтың пайда болуын адамдардың отбасы тәжірибесінен қалыптасқан азаматтардың саналы түрде өздерінің мақсаттарын іске асыру үшін біріккен одақ деп түсіндіреді. Отбасының Қожасы ер адам және ол отбасын өз еркімен билейді, отбасы мүшелерінің арасындағы қатынастарды реттейді. Сөйтіп, отбасы мүшелерінің белгілі бір тәртіпке бағынып, қалыптасуының жөн-жобаларын анықтайды. Адамдар осындай қағидаларды басшылыққа алып, мемлекет құруда отбасын басқару үлгілерін қолданған.

Келісімді (табиғи – құқықтық) теория

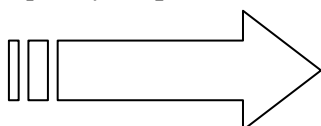
Мемлекет — адамдардың өзара келісіміне негізделген тиімді бірлестігі, осының нәтижесінде олар өздерінің бостандығы мен билігінің бір бөлігін мемлекетке артатын, өзара келісімге негізделген адамдардың тиімді бірлестігі. Бұған дейін жеке-жеке индивидтер біртұтас халыққа айналды. Осының нәтижесінде басқарушылармен қоғамдар арасында өзара құқықтар мен міндеттер кешені, тиісінше оларды орындамағаны үшін жауаптылық пайда болады.

Материалистік теория

Мемлекет экономикалық себептерге байланысты пайда болды: қоғамдық еңбекті бөлісу, қосымша өнім мен жеке меншіктің пайда болуы, содан кейін қарама-қайшы экономикалық мүдделеріне сәйкес қоғамның таптарға бөлінуі. Осы процестердің объективті нәтижесі ретінде экономикалық үстемдік етуші таптың мүдделерін айрықша қамтамасыз ете отырып, басу мен басқарудың арнайы құралдарымен таптардың қарсы күрестерін тежеуші мемлекет пайда болды.

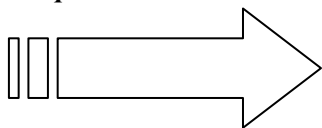
Күштеу теориясы

Мемлекет күшті тайпаның әлсіз тайпаны жаулап алу нәтижесінде пайда болады. Жаулап алу нәтижесінде құлдық пайда болады. Құлдық өз кезегінде жеке меншік пен таптардың пайда болуына итермелейді. Жаулап алушылардың жеңілгендерді басқаруы үшін құрылатын мәжбүрлеу аппараты мемлекетке айналады.

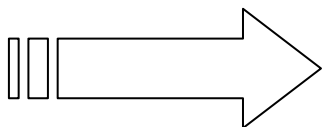

Органикалық теория

Мемлекет пен қоғам организм ретінде және сондықтан олардың мәнін осы организмнің құрылымы мен қызметінен ғана түсіну мүмкін. Мемлекет пен қоғамның қызметі мен құрылысындағы түсініксіздік анатомиялық пен физиологиялық заңдылықтар арқылы түсіндіріледі. Мемлекет өзінің құрамдас бөлігі — адамдармен бірге пайда болады және адам қоғамы бар жерде мемлекет өмір сүреді. Мемлекеттік билік — бұл мемлекеттің өз халқының игілігін қамтамасыз етуінен білінетін, бүтіннің өз құрамдастарының үстінен үстемдік етуі.

Психологиялық теория

Қоғам мен мемлекет — бұл адамдар және олардың әртүрлі бірлестіктерінің өзара психикалық әрекеттестігінің жиынтығы. Бұл теорияның мәні — адамның ұйымдастырылған қоғамдастық шеңберінде өмір сүру психологиялық қажеттілігін бекітуден, сонымен бірге ұжымдық өзара әрекеттестік қажеттілігі сезімінен тұрады.

МЕМЛЕКЕТТІҢ ҚОҒАМНЫҢ РУЛЫҚ ҰЙЫМЫНАН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ:

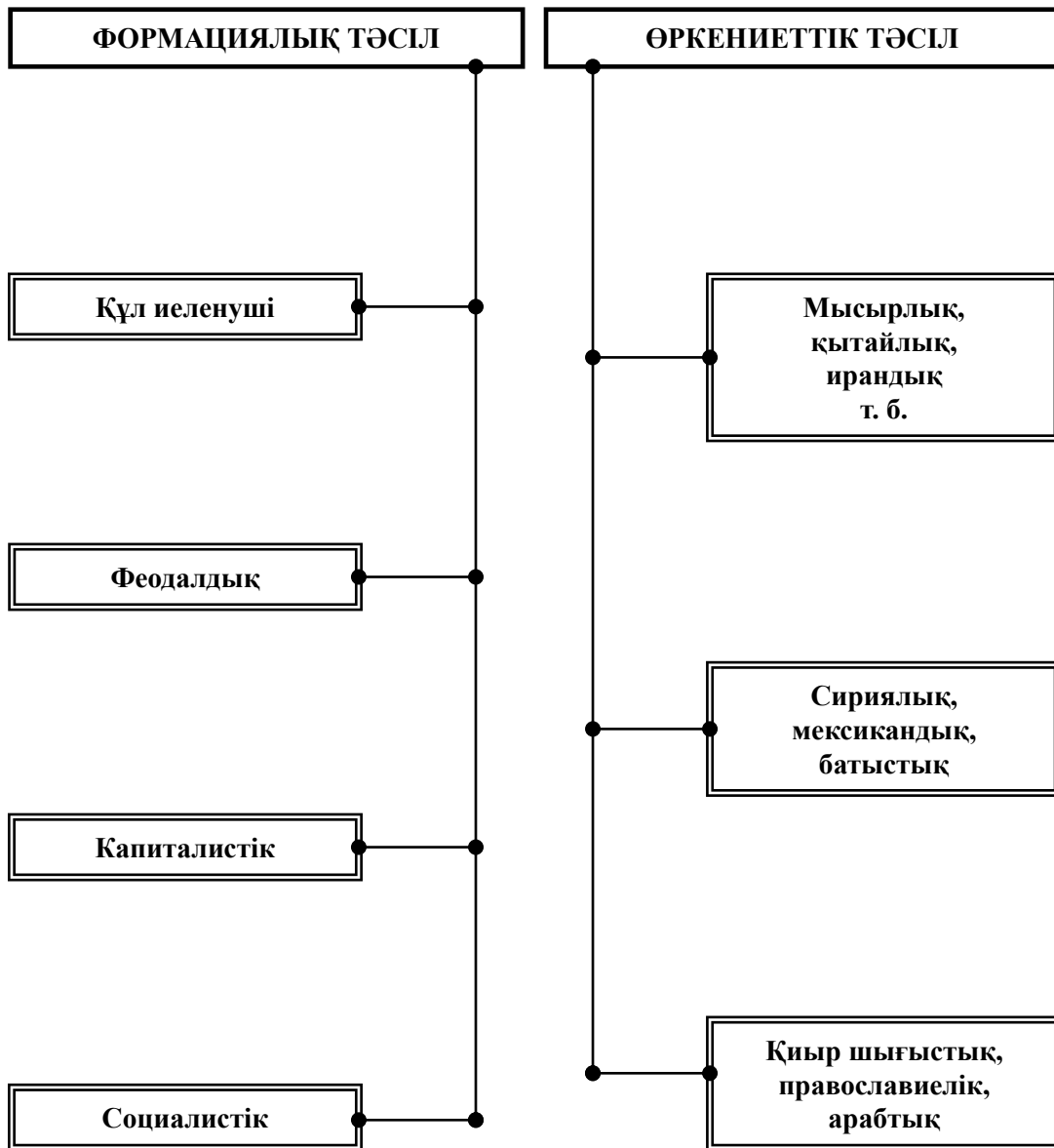
1. Ол адамдарды рулық емес, аумақтық принцип бойынша біріктіреді. Халық бөлінбейді, аумақ бөлінеді.
2. Халықпен дәл келмейтін, жария биліктің болуы. Егер рулық ұйымдарда барлық мәселе жалпы жиналыстарда шешіліп, билік ортақ болған болса, мемлекетте ол қоғамның үстінен қарайтын және арнайы мәжбүрлеу аппаратына сүйенген адамдардың ерекше тобының қолында болады.
3. Жоғары билік аппаратын ұстау үшін халықтан мәжбүрлі түрде міндетті төлем-салықтар жиналады.
4. Егемендік мемлекет белгісі ретінде мемлекеттік билік қасиетінен көрінеді — ел ішіндегі үстемдік, сыртқы саясаттағы тәуелсіздік.

Мемлекет — басқару қамтамасыз ету, қорғау қызметін жүзеге асыру мақсатындағы арнайы аппараты бар, өз әмірін елдің барлық халқы үшін міндетті ете алатын жария биліктің саяси-аумақтық егеменді ұйымы.

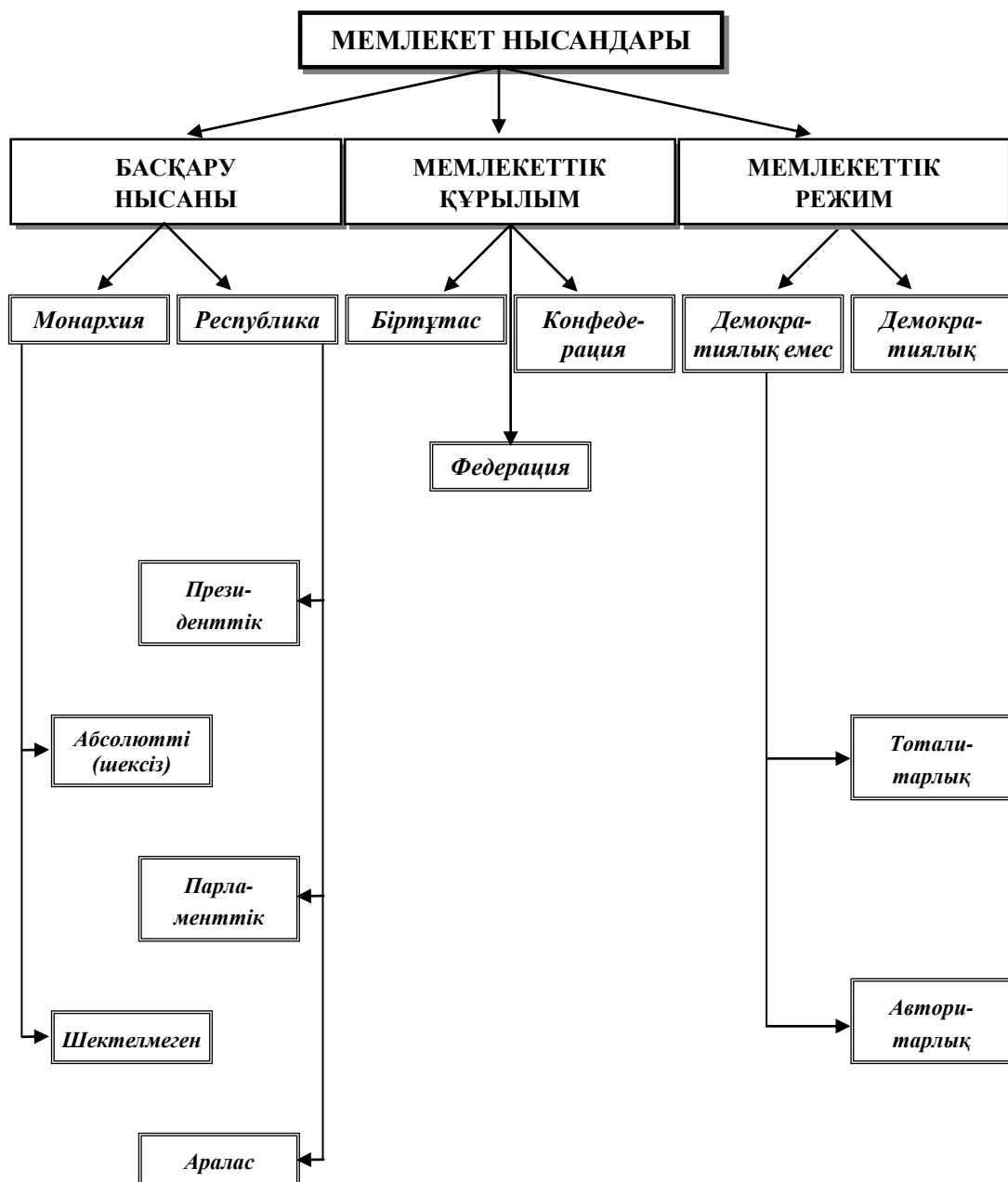
Рулық ұйымнан айырмашылығы көрсететін мемлекет белгілері

<i>Халықпен дәл келмейтін ерекше жария биліктің болуы</i>	<i>Халықтың аумақтық белгі бойынша бөлінуі</i>	<i>Салықтар</i>	<i>Мемлекеттік егемендік</i>
---	--	-----------------	------------------------------

МЕМЛЕКЕТ ТИПОЛОГИЯСЫ

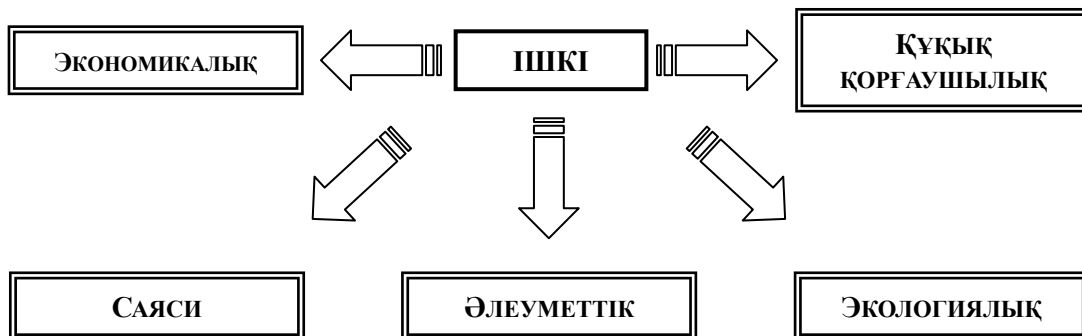
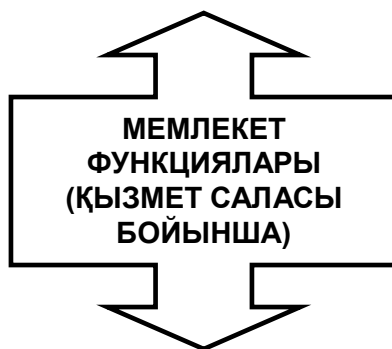

МЕМЛЕКЕТ НЫСАНДАРЫ

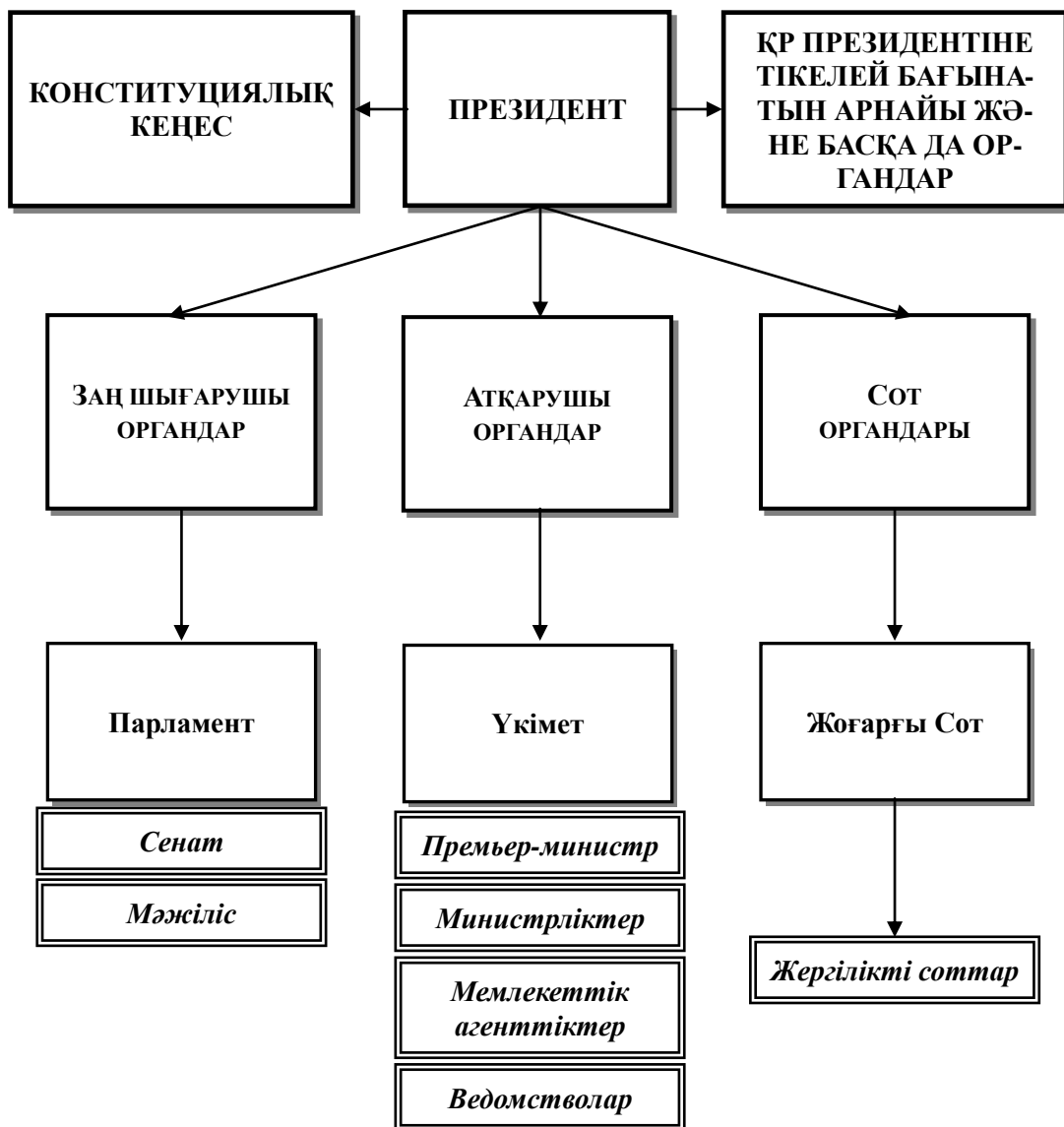

<i>Мемлекет нысаны (формасы)</i>	— басқару нысанын, мемлекеттік құрылыс нысанын және мемлекеттік режимді қамтитын мемлекеттік биліктің ұйымдастырылуы.
<i>Басқару нысаны</i>	— мемлекеттегі жоғарғы биліктің ұйымдастырылуы.
<i>Монархия</i>	— жоғарғы билік бір адамның қолында болып және мұрагерлікпен қалдырылатын басқару нысаны.
<i>Республика</i>	— жоғарғы билік белгілі бір мерзімге сайланбалы органдарда болатын басқару нысаны.
<i>Мемлекеттік құрылыс нысаны</i>	— мемлекеттік биліктің аумақтық ұйымдастырылуы тұтас мемлекет ретінде бір жағынан орталық органдар, екінші жағынан, егер ондайлары болған жағдайда, олардың бөліктері арқылы ара қатынас.
<i>Біртұтас мемлекет</i>	— мемлекеттің аумағы әкімшілік-аумақтық бөліністерге бөлінетін мемлекеттік және ұлттық мемлекеттік құрылыстың біртұтас, бүтін нысаны.
<i>Федерация</i>	— заңдармен белгіленген бір дербестікке ие мемлекеттік құрылымдардан тұратын мемлекет құрылысының күрделі нысаны.
<i>Конфедерация</i>	— шешімі конфедерация мүшелеріне міндетті, нақты белгіленген мәселелерді шешетін кейбір органдармен жекелеген мәселелер (әскери, экономикалық және т. б.) бойынша мемлекеттердің уақытша немесе тұрақты одағы.
<i>Мемлекеттік режим</i>	— мемлекеттік билікті жүзеге асыруда, оның мазмұны мен сипатын құралдар мен тәсілдер жиынтығы.
<i>Мемлекет функциясы</i>	— мемлекеттің әлеуметтік маңызын білдіретін, оның алдында тұрған мақсаттарды шешу бойынша мемлекет қызметінің негізгі бағыттары.

МЕМЛЕКЕТ ФУНКЦИЯЛАРЫ

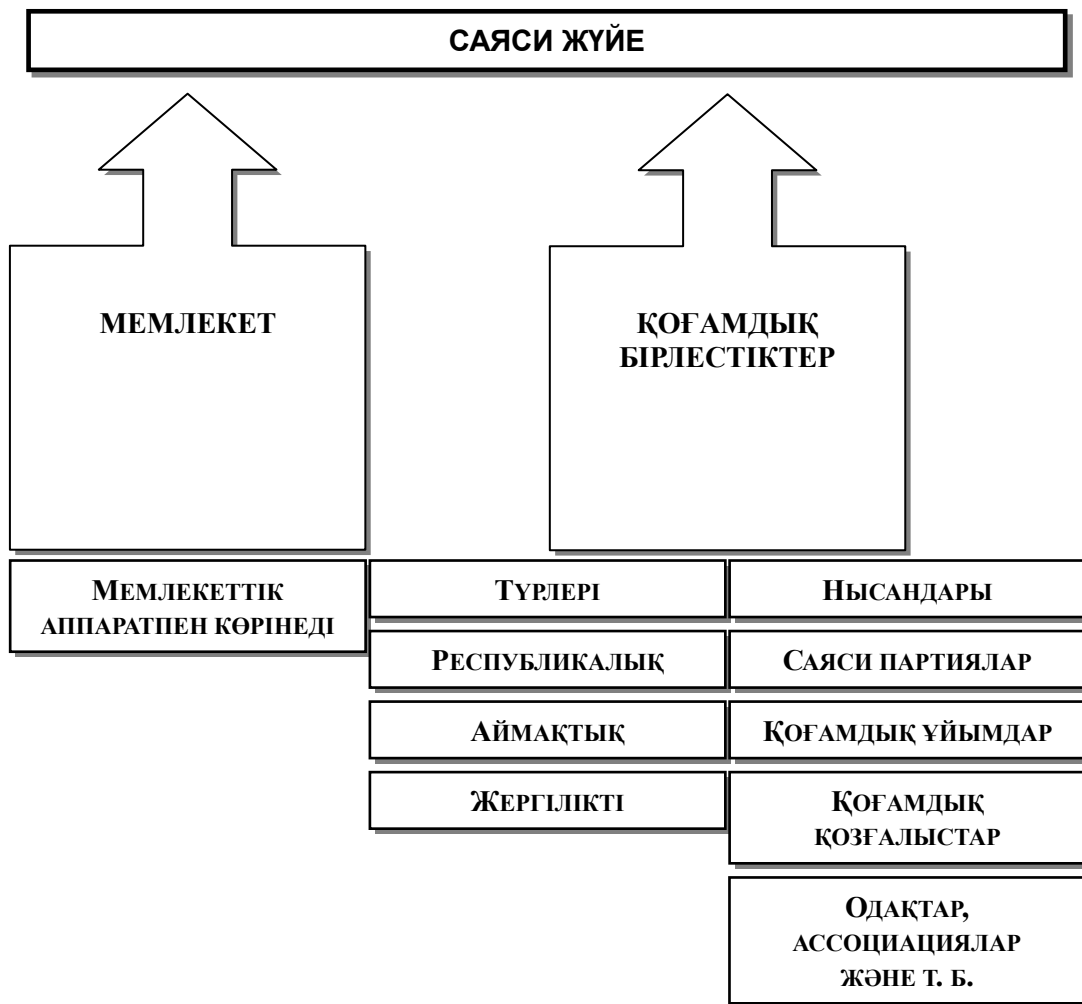
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК АППАРАТЫ

<i>Мемлекеттік аппарат</i>	— мемлекеттің мақсаттары мен функцияларын орындайтын, өзара жалпы қағидалары мен мақсаттары байланысты органдар мен мекемелер жүйесі.
<i>Мемлекеттік орган</i>	— алдына қойылған міндеттерін шешу үшін билік өкілеттілігі, материалдық қажеттілігі бар мемлекеттік мекеме немесе саяси тұлға.
<i>Мемлекеттік қызметкер</i>	— өзінің лауазымына және қызметтік тәртіптегі бағынуына сай, мемлекеттік органда қызмет атқаратын және еңбекақы алатын қызметкер.
<i>Лауазымды адамдар</i>	— тұрақты, уақытша немесе арнаулы өкілеттік бойынша мемлекеттік органдарда, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, сондай-ақ ҚР-ның Қарулы Күштерінде ҚР-ның басқа да әскерлері мен әскери құрамаларында өкімет өкілінің міндеттерін жүзеге асыратын не ұйымдастырушылық-билік етушілік немесе әкімшілік-шаруашылық міндеттерін атқаратын адамдар.
<i>Мемлекеттік лауазым</i>	— мемлекеттік органның нормативтік құқықтық актілермен белгіленген лауазымдық міндеттерінің ауқымы жүктелген құрылымдық бірлігі.
<i>Мемлекеттік қызмет</i>	— мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік органдардағы мемлекеттік биліктің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттігін атқару жөніндегі қызметі.
<i>Мемлекеттік қызметші</i>	— мемлекеттік органда заңдарда белгіленген тәртіппен республикалық немесе жергілікті бюджеттен не ҚР Ұлттық Банкінің қаржысынан ақы төленетін қызметті атқаратын және мемлекеттің міндеттері мен функцияларын іске асыру мақсатында лауазымдық өкілеттікті жүзеге асыратын ҚР азаматы.
<i>Лауазымды адам</i>	— ұдайы, уақытша немесе арнайы өкілеттік бойынша өкімет өкілінің міндеттерін жүзеге асыратын не мемлекеттік органдарда ұйымдастырушылық-өкім берушілік немесе әкімшілік-шаруашылық қызметтерді орындайтын адам.
<i>Мемлекеттік саяси қызметші</i>	— тағайындалуы, сайлануы, босатылуы және қызметі саяси-айқындаушы сипатта болатын, саяси мақсаттары мен міндеттерді іске асыру үшін жауап беретін мемлекеттік қызметші.

- Мемлекеттік әкімшілік қызметші** — мемлекеттік саяси қызметшілердің құрамына кірмейтін, мемлекеттік органда тұрақты кәсіби негізде лауазымдық өкілеттікті жүзеге асыратын мемлекеттік қызметші.
- Құзырет** — мемлекеттік органға (лауазымды адамға) берілген және тиісті құқықтық актіде бекітілген құқықтар мен міндеттер жиынтығы.
- Саяси жүйе** — халықтың мемлекет ісін басқаруға қатысуын білдіретін және қамтамасыз ететін мекемелер мен ұйымдар жүйесі.

САЯСИ ЖҮЙЕ

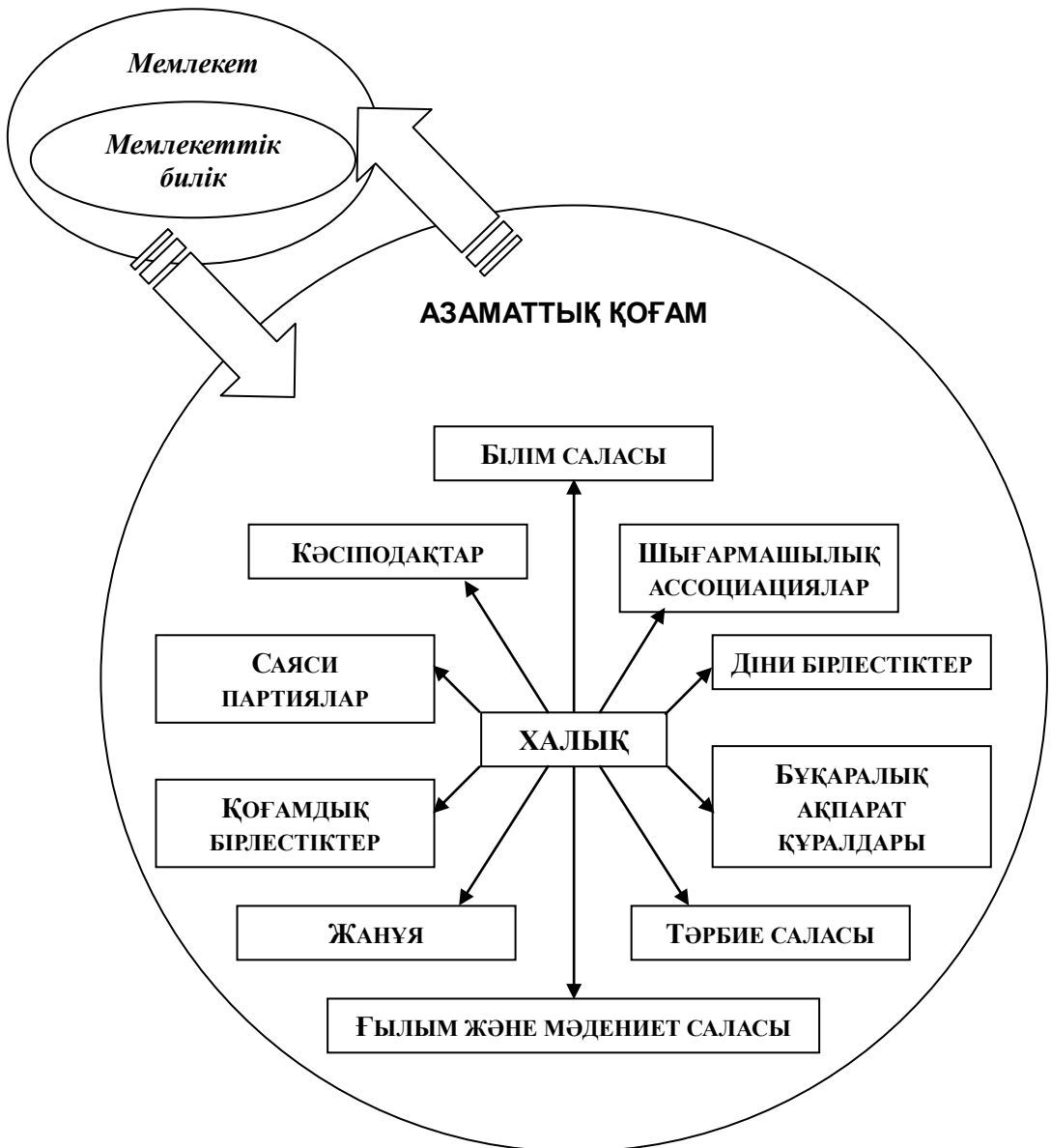

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ

Азаматтық қоғам

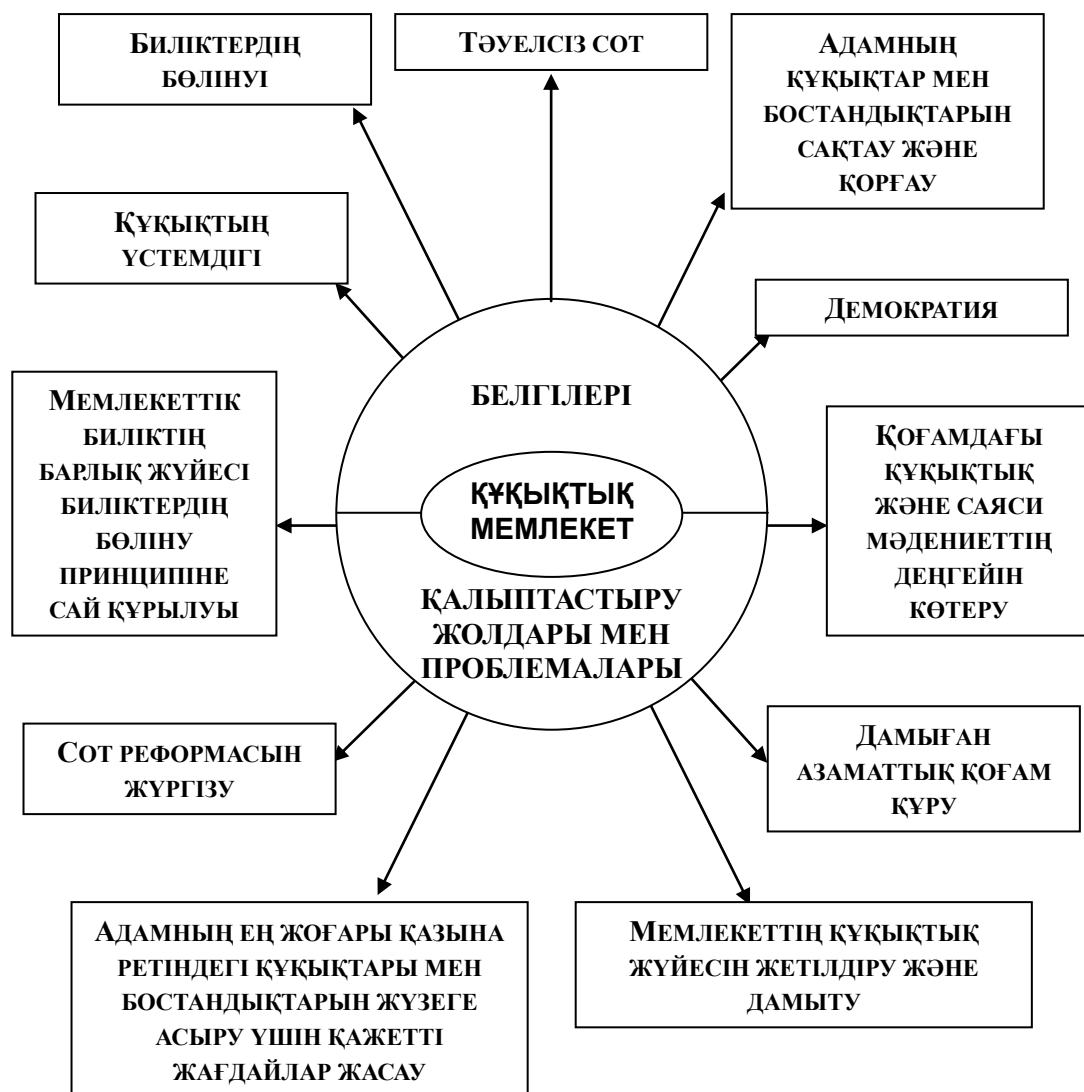
— қатысушылары өздерінің автономиялы өмір сүріп және дамуын қамтамасыз ететін табиғи азаматтық құқықтар, міндеттер мен бостандықтар жинағына иелік етуші әлеуметтік-экономикалық және рухани-мәдени қатынастар жиынтығы.

ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ

Құқықтық мемлекет

— құқық нормасы негізінде жеке тұлғалар және олардың әртүрлі бірлестіктермен өзара қарым-қатынастарға құрылатын мемлекеттік биліктің ұйымдастырылуы мен қызметінің нысаны.

***Біртұтас
мемлекеттік
биліктің
тармақтарға
бөліну принципі***

- елдегі биліктің күштегі иемденіп кетпеуіне қоғамға кепілдік беруші, негізгі алынатын конституциялық принциптердің бірі. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік билік біртұтас. Өйткені, оның бірден-бір бастауы — Қазақстан халқы және мемлекеттік егемендігі бөлінбейді. Әйтсе де, бұл билік өзінің бөліну принципіне сәйкес заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөлініп, олардың тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалану арқылы жүзеге асырылады.

Тежемелік

- ол билік тармақтарының қызметін заң шеңберінде ұстаудың конституциялық әдісі. Айталық, Парламент заң шығару қызметін тек Конституцияда көрсетілген тәртіп бойынша жүзеге асыра алады. Конституцияда көрсетілмеген басқа қоғамдық қатынастар заңға сәйкес актілермен реттеледі. Жоғарғы Сот тек тәжірибесі, тағы басқа тәртіп бойынша нормативтік қаулылар қабылдауға құқықты.

Тепе-теңдік

- ол өзінің конституциялық өкілеттігін қорғау және конституцияның бұзылуына жол бермеу үшін бір билік тармағының екінші бір билік тармағына қарсы әрекет жасайтын конституциялық әдістері. Парламенттің Конституцияға қайшы келетін заңдар қабылдауына қарсы әрекет қолдану үшін Президентке тыйым салу құқығы берілген. Егер Үкіметтің алдында тұрған және басқа міндеттерге оның бағдарламасы жауап бере алмаса, Парламент оны қабылдамай тастауға хақылы.

III. ҚҰҚЫҚ

Қазақстан Республикасында қолданылатын құқық Конституцияның, соған сәйкес заңдардың, өзге де нормативтік құқықтық актілердің, Республиканың халықаралық шарттық және өзге де міндеттемелерінің, сондай-ақ Республика Конституциялық Кеңесінің және Жоғарғы Соты нормативтік қаулыларының нормалары (ҚР Конституциясының 4-баптың 1-тармағы) болып табылады.

Құқық — адамдық әділдік пен бостандықтың идеясына сүйенетін құқықтық нормативтік ережелер жүйесі. Осы ережелерге сәйкес қоғамдағы билік жүзеге асырылады, мемлекеттік институттар құрылады және жұмыс істейді. Әлеуметтік тұрақтылық сақталады және адамның дұрыс қалыптасқан тіршілік әрекетін қамтамасыз етеді.

ҚҰҚЫҚ БЕЛГІЛЕРІ

ЖАЛПЫ БЕЛГІЛЕР

<i>Нормативтік ережелерден тұрады</i>	<i>Әділеттілік және бостандық идеясын көрсетеді</i>	<i>Мемлекет, билік, қоғамдағы тәртіпті көрсетеді</i>	<i>Өзіне тән өзгеше білдіру түріне ие — заңнама</i>	<i>Адамның мінез-құлқын реттейді</i>
---------------------------------------	---	--	---	--------------------------------------

АРНАЙЫ БЕЛГІЛЕР

<i>Формальді анықталған</i>	<i>Динамикалығымен ерекшеленеді</i>	<i>Мемлекетпен қамтамасыз етіледі</i>	<i>Әртүрлі адамдарға қатыстылығы бойынша бірдей болып табылады</i>
-----------------------------	-------------------------------------	---------------------------------------	--

ҚОҒАМДЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ НОРМАТИВТІК РЕТТЕУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҢ ОРНЫ

**Әлеуметтік
нормалар**

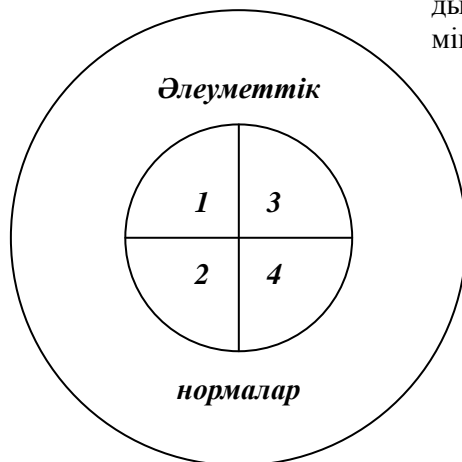
— адамның қоғамдағы қатынастарын реттейтін мінез-құлық ережелері:

1. Қоғамдық ұйым- дардың нормалары

— нақты қоғамдық ұйымдардың жарғысы мен шешімдерінде бекітілген және оларда қарастырылған қоғамдық ықпал ету шараларымен қозғалатын мінез-құлық ережелері;

3. Әдет-ғұрып нормалар

— белгілі қоғамдық саладағы тарихи даму барысында қалыптасатын, бірнеше рет қайталану нәтижесінде әдетке айналатын және осыған байланысты сақталып, қоғамдық пікірмен қолданатын мінез-құлық ережелері;

2. Моральдық нормалары

— қоғам мен адамдар алдындағы адамдардың қайырымдылық пен зұлымдық, әділдік, ар-намыс, парыз туралы түсініктерімен байланысты мінез-құлық ережелері;

4. Құқық нормалары

— Мемлекетпен белгіленеді және қорғалады.

Құқық нормасы — қоғамдық қатынастарды реттеуге және бұзуға жол берілген жағдайда мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қарастыруға бағытталған мемлекетпен белгіленген немесе бекітілген формальді анықталған жалпыға бірдей міндетті мінез-құлық ережелері.

Құқық нормасы (құқықтық норма) — нормативтік құқықтық актіде тұжырымдалған көп мәрте қолдануға арналған және нормативтік реттелген жағдайлар шеңберінде барлық тұлғаларға қолданылатын жалпыға міндетті мінез-құлық ережесі.

ҚҰҚЫҚ НОРМАЛАРЫНЫҢ БЕЛГІЛЕРІ:

- жалпыға бірдей міндетті мінез-құлық ережесі;
- бұл ереже мемлекетпен белгіленген немесе бекітілген;
- онда алдын-ала қоғамдық қатынасқа қатысушылардың құқықтары мен міндеттері анықталады;
- бұл мінез-құлық ережесі бірнеше рет қолдануға және анықталмаған адамдар шеңберіне есептеледі;
- ол қоғамдық қатынастарды реттеуге (қорғауға) бағытталады;
- бұл ереже бұзылған жағдайда ол мемлекеттік мәжбүрлеу мүмкіндігімен қамтамасыз етіледі.

ҚҰҚЫҚ НОРМАСЫНЫҢ ТОПТАЛУЫ (ТҮРЛЕРІ)

Құқықтық реттеу пәні бойынша	Құқықтық реттеу әдісі бойынша	Ұйғарымдардың көрсетілу түрі бойынша
Конституциялық құқық нормалары	Императивтік	Рұқсат беретін
Әкімшілік құқық нормалары	Диспозитивтік	Міндеттейтін
Азаматтық құқық нормалары	Марапаттаушылық	Тыйым салатын
Қылмыстық құқық нормалары	Ұсынымдық	
Тағзы басқалары		

ҚҰҚЫҚ НОРМАСЫНЫҢ ҚИСЫНДЫ ҚҰРЫЛЫМЫ

<p style="text-align: center;">Диспозиция</p> <p><i>Құқықтық қатынастар қатысушылар орындауы тиіс мінез-құлық ережелерінен тұратын құқықтық норманың бөлігі.</i></p>	<p style="text-align: center;">ГИПОТЕЗА</p> <p><i>Шарттар мен өмірлік, фактілік жағдайлар көрсетіліп, олар болған жағдайда осы норманы басшылыққа ұйғаратын құқықтық норма бөлігі.</i></p>	<p style="text-align: center;">САНКЦИЯ</p> <p><i>Диспозицияны бұзғандығы үшін жауапкершілік шарасы белгіленген құқықтық норманың бөлігі.</i></p>
---	---	---

ГИПОТЕЗАЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ

ФАКТІЛЕРДІҢ БОЛУЫ НЕМЕСЕ БОЛМАУЫ БОЙЫНША	ҚҰРЫЛЫМЫ БОЙЫНША					
<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;"><i>оң, дұрыс</i></td> <td style="width: 50%; border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;"><i>теріс</i></td> </tr> </table>	<i>оң, дұрыс</i>	<i>теріс</i>	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 33%; border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;"><i>қарапайым бір жағдай көрсетілетін болса</i></td> <td style="width: 33%; border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;"><i>Күрделі бір уақытта екі немесе одан да көп шарттар көрсетілетін болса</i></td> <td style="width: 33%; border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;"><i>Баламалы көрсетілген жағдайлардың біреуі жеткілікті болса</i></td> </tr> </table>	<i>қарапайым бір жағдай көрсетілетін болса</i>	<i>Күрделі бір уақытта екі немесе одан да көп шарттар көрсетілетін болса</i>	<i>Баламалы көрсетілген жағдайлардың біреуі жеткілікті болса</i>
<i>оң, дұрыс</i>	<i>теріс</i>					
<i>қарапайым бір жағдай көрсетілетін болса</i>	<i>Күрделі бір уақытта екі немесе одан да көп шарттар көрсетілетін болса</i>	<i>Баламалы көрсетілген жағдайлардың біреуі жеткілікті болса</i>				

ДИСПОЗИЦИЯНЫҢ ТҮРЛЕРІ

<p style="text-align: center;">ҚАРАПАЙЫМ</p> <p><i>Мінез-құлық мәнін ашпайтын тек оның түрін атап көрсететін диспозиция</i></p>	<p style="text-align: center;">СИПАТТАУШЫ</p> <p><i>Мінез-құлықтың барлық мәнді белгілерін сипаттайтын диспозиция</i></p>	<p style="text-align: center;">СІЛТЕМЕ</p> <p><i>Мінез-құлықтың амалы көрсетілмей, танысу үшін заңның басқа нормасына сілтейтін диспозиция</i></p>
<p style="text-align: center;">БЛАНКЕТТІК</p> <p><i>Заң нормаларына емес, нұсқауларға, ережелерге және басқаларға сілтеме жасайтын диспозиция</i></p>		

САНКЦИЯЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ

СИПАТЫ БОЙЫНША			КӨЛЕМІ МЕН МӨЛШЕРІ БОЙЫНША		
<p>Жауапкершілік шаралары (бас бостандығынан айыру, айыппұл, сөгіс тағы сол сияқты)</p>	<p>Алдын ала ескерту арқылы ықпал ету шаралары (еріксіз алып келу, мүлікке арест салу)</p>	<p>Қорғау шаралары (бұрынғы жұмысқа қайтадан тұрғызу, тағы басқа)</p>	<p>Абсолюттік анықдалған (жұмыстан шығару)</p>	<p>Шамамен анықталған (3 жылдан 5 жылға бас бостандығынан айыруға жазаланады)</p>	<p>Баламалы (бас бостандығынан айыруға немесе түзеу жұмыстарынан жазаланады)</p>

Құқықтық әдет-ғұрып	Соттық әкімшілік прецедент	Нормативтік құқықтық акті	Нормативтік шарт
----------------------------	-----------------------------------	----------------------------------	-------------------------

- Құқық нысандары қайнар көздері** — құқық нормасының көрінісі мен бекітілуінің сыртқы нысаны.
- Құқықтық әдет-ғұрып** — мемлекет міндеті мән берген және олардың сақталуын өзінің мәжбүрлеу күшімен кепілдік ететін дәстүр.
- Әдет** — қалыптасқан дәстүрлерге байланысты қоғамда сақталған мінез-құлық ережелері.
- Прецедент** — үлгі болып табылатын, соттық әкімшілік нақты іс бойынша шешім.
- Нормативтік-құқықтық актілер** — белгіленген тәртіпте қабылданған, құқықтық нормаларды белгілеу, өзгерту не жоюға бағытталған мемлекет органдарының немесе осыған уәкілетті лауазымды адамдардың шешімі.
- Нормативтік шарт** — мінез-құлық ережелерінен тұратын екі жақты немесе көп жақты келісімдер.

НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ АКТІЛЕРДІҢ НЕГІЗГІ ЖӘНЕ ТУЫНДЫ ТҮРЛЕРІ

1) Конституция, конституциялық заңдар, кодекстер, заңдар;

2) Қазақстан Республикасы Президентінің Конституциялық Заң күші бар Жарлықтары; Қазақстан Республикасы Президентінің Заңдық күші бар Жарлықтары; Қазақстан Республикасы Президентінің өзге де нормативтік құқықтық Жарлықтары;

3) Қазақстан Республикасы Парламенті мен оның палаталарының нормативтік қаулылары;

4) Қазақстан Республикасы Үкіметінің нормативтік қаулылары;

5) Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Жоғарғы Сотының, Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының және Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің нормативтік қаулылары;

6) Қазақстан Республикасының министрлері мен өзге де орталық мемлекеттік органдар басшыларының нормативтік құқықтық бұйрықтары;

7) орталық мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық қаулылары;

8) мәслихаттардың нормативтік құқықтық шешімдері, әкімдіктердің нормативтік құқықтық қаулылары, әкімдердің нормативтік құқықтық шешімдері.

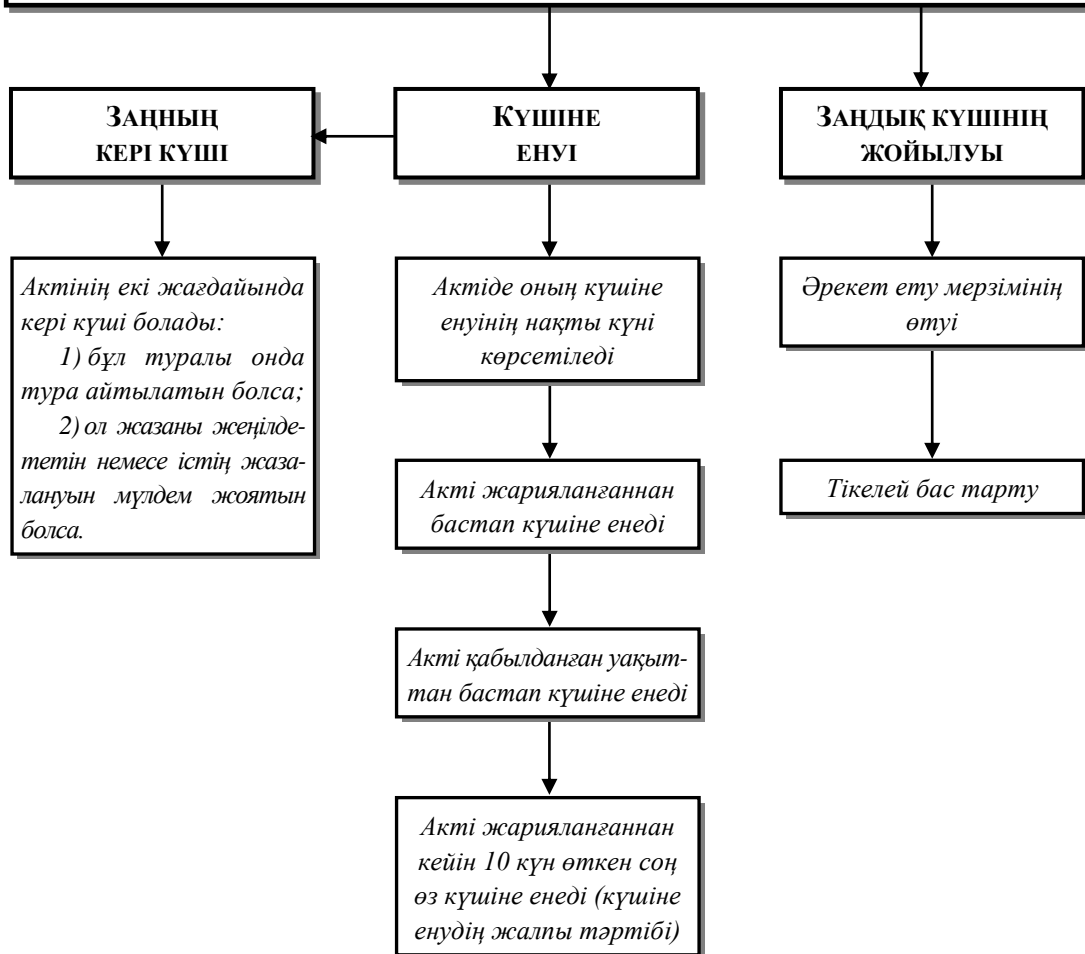
1) регламент — қандай да бір мемлекеттік орган мен оның құрылымдық бөлімшелері қызметінің ішкі тәртібін реттейтін нормативтік құқықтық акт;

2) ереже — қандай да бір мемлекеттік органның мәртебесі мен өкілеттігін белгілейтін нормативтік құқықтық акт;

3) қағида — қандай да бір қызмет түрін ұйымдастыру және жүзеге асыру тәртібін белгілейтін нормативтік құқықтық акт;

4) нұсқаулық — заңдардың қоғамдық қатынастардың қандай да бір саласында қолданылуын егжей-тегжейлі көрсететін нормативтік құқықтық акт.

НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ АКТІЛЕРДІҢ УАҚЫТЫ БОЙЫНША ҚОЛДАНЫЛУЫ

**НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ АКТІНІҢ КЕҢІСТІКТЕ ЖАҒЫНЫН
ЖӘНЕ ТҰЛҒАЛАР ШЕҢБЕРІ БОЙЫНША ҚОЛДАНЫЛУЫ**

КЕҢІСТІКТЕ

ТҰЛҒАЛАР ШЕҢБЕРІ БОЙЫНША

*ҚР-ның бүкіл аумағында
әрекет ететін актілер*

ҚР-ның азаматтары

*Мемлекеттің жекелеген
әкімшілік аумағында әрекет
ететін актілер*

Азаматтығы жоқ тұлғалар

*Шектелген аумақта әрекет ететін
актілер (Арал өңірі, Семей ядролық
полигоны және т. б.)*

Шетел азаматтары

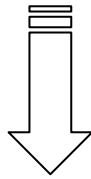
*Дипломатиялық иммунитеті бар
адамдарға ҚР-ның нормативтік
құқықтық актілерінде белгіленген
әкімшілік және қылмыстық жауап-
кершілік қолданылмайды.*

Құқық шығармашылық

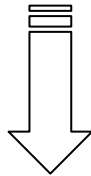
құқық нормаларын қабылдау, өзгерту және жою бойынша мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың қызметі.

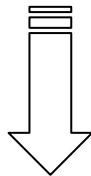
ЗАҢ ШЫҒАРУ ПРОЦЕСІНІҢ САТЫЛАРЫ

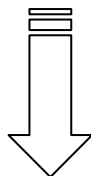
ЗАҢ ШЫҒАРУ БАСТАМАСЫ

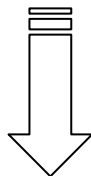
ЗАҢ ЖОБАСЫН ДАЙЫНДАУ

ЗАҢ ЖОБАСЫН ТАЛҚЫЛАУ

ЗАҢДЫ ҚАБЫЛДАУ

ЗАҢДЫ ЖАРИЯЛАУ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫ

61-БАП

1. Заң шығару бастамасы құқығы Республика Президентіне, Парламент депутаттарына, Үкіметке тиесілі және тек қана Мәжілісте жүзеге асырылады.

2. Республика Президентінің заңдар жобаларын қараудың басымдылығын белгілеуге, сондай-ақ осы жоба жедел қаралады деп жариялауға құқығы бар. Парламент бұл заң жобасын енгізілген күннен бастап, бір ай ішінде қарауға тиісті екенін білдіреді. Парламент осы талапты орындамаса, Республика Президенті заң күші бар Жарлық шығаруға хақылы. Ол Парламент Конституция белгілеген тәртіппен жаңа заң қабылдағанға дейін қолданылады.

3. Парламент аса маңызды қоғамдық қатынастарды реттейтін, мыналарға:

1) жеке және заңды тұлғалардың құқық субъектілігіне, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына, жеке және заңды тұлғалардың міндеттері мен жауапкершілігіне;

2) меншік режиміне және өзге де мүліктік құқықтарға;

3) мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарын ұйымдастыру мен олардың қызметінің, мемлекеттік және әскери қызметтің негіздеріне;

4) салық салуға, алымдар мен басқа да міндетті төлемдерді белгілеуге;

5) республикалық бюджетке;

6) сот құрылысы мен сотта іс жүргізу мәселелеріне;

7) білім беруге, денсаулық сақтауға және әлеуметтік қамсыздандыруға;

8) кәсіпорындар мен олардың мүлкін жекешелендіруге;

9) айналадағы ортаны қорғауға;

10) республиканың әкімшілік-аумақтық құрылысына;

11) мемлекет қорғанысы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қатысты негізгі принциптер мен нормаларды белгілейтін заңдар шығаруға хақылы.

Өзге қатынастардың барлығы заңға тәуелді актілермен реттеледі.

4. Мәжіліс депутаттары қараған және жалпы санының көпшілік даусымен мақұлданған заң жобасы Сенатқа беріледі, ол онда әрі кеткенде алпыс күннің ішінде қаралады. Сенат депутаттары жалпы санының көпшілік даусымен қабылданған жоба заңға айналады және он күннің ішінде Президенттің қол қоюына беріледі. Тұтас алғанда, Сенат депутаттары жалпы санының көпшілік даусымен қабылданбаған жоба Мәжіліске қайтарылады. Егер Мәжіліс депутаттары жалпы санының үштен екісінің көпшілік даусымен жобаны қайтадан мақұлдаса, ол Сенатқа қайта талқылауға және дауысқа салуға беріледі. Қайта қабылданбаған заң жобасын сол сессия барысында қайтадан енгізуге болмайды.

5. Сенат депутаттары жалпы санының көпшілік даусымен заң жобасына енгізілген өзгертулер мен толықтырулар Мәжіліске жіберіледі. Егер Мәжіліс депутаттардың жалпы санының көпшілік даусымен ұсынылған өзгертулермен және толықтырулармен келіссе, заң қабылданды деп есептеледі. Егер Мәжіліс нақ сондай көпшілік

дауыспен Сенат енгізген өзгертулер мен толықтыруларға қарсы болса, Палаталар арасындағы келіспеушілік келісу рәсімі арқылы шешіледі.

5-1. Мәжіліс депутаттары қараған және олардың жалпы санының кемінде үштен екісінің даусымен мақұлданған конституциялық заң жобасы Сенатқа беріледі. Онда алпыс күннен асырылмай қаралады. Сенат депутаттарының жалпы санының кемінде үштен екісінің даусымен қабылданған жоба конституциялық заңға айналады және он күн ішінде Республика Президентіне қол қоюға ұсынылады. Конституциялық заң жобасын тұтастай қабылдамауды Мәжіліс немесе Сенат Палата депутаттары жалпы санының көпшілік даусымен жүзеге асырады.

Сенат депутаттары жалпы санының кемінде үштен екісінің даусымен конституциялық заң жобасына енгізілген өзгерістер мен толықтырулар Мәжіліске жіберіледі. Егер Мәжіліс депутаттардың кемінде үштен екісінің даусымен Сенат енгізген өзгерістермен және толықтырулармен келіссе, конституциялық заң қабылданды деп есептеледі.

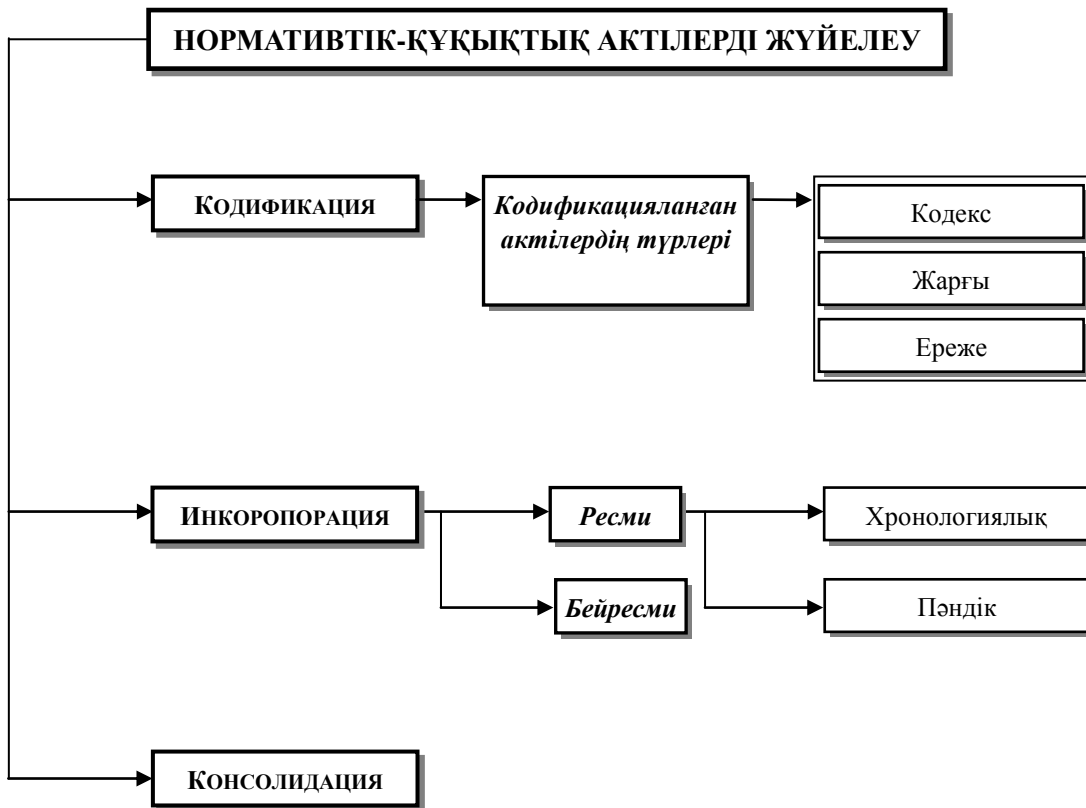
Егер Мәжіліс, Сенат енгізген өзгерістер мен толықтырулар бойынша дауыс беру кезінде олармен депутаттардың кемінде үштен екісінің даусымен келіспесе, онда палаталар арасындағы келіспеушіліктер келісу рәсімдері арқылы шешіледі.

6. Мемлекеттік кірісті қысқартуды немесе мемлекеттік шығысты көбейтуді көздейтін заңдардың жобалары Республика Үкіметінің оң қорытындысы болғанда ғана енгізілуі мүмкін. Республика Президентінің заң шығару бастамасы тәртібімен Парламент Мәжілісіне енгізілген заңнамалық актілердің жобалары үшін мұндай қорытындының болуы талап етілмейді.

7. Үкімет енгізген заң жобасының қабылданбауына байланысты Премьер-Министр Парламент палаталарының бірлескен отырысында Үкіметке сенім туралы мәселе қоюға хақылы. Бұл мәселе бойынша дауыс беру сенім туралы мәселе қойылған сәттен бастап қырық сегіз сағаттан ерте өткізілмейді. Егер сенімсіздік білдіру туралы ұсыныс палаталардың әрқайсысының депутаттары жалпы санының көпшілік даусын ала алмаса, заң жобасы дауысқа салынбай қабылданды деп есептеледі. Алайда, Үкімет бұл құқықты жылына екі реттен артық пайдалана алмайды.

Нормативтік құқықтық актілерді жүйелеу

— нормативтік құқықтық актілерді тәртіпке келтіру және жетілдіру, оларды белгілі бір іштей келісілген жүйеге келтіру бойынша қызмет.

Инкорпорация

— жүйелеу барысында әрқайсысы өзінің дербес заңдық мәнін сақтайтын нормативтік актілерді олардың мазмұнын өзгертпей жинаққа біріктіру жолымен жүйелеу нысаны.

Консолидация

— жүйелеу барысында әрқайсысы өзінің дербес заңдық мәнін жоғалтатын нормативтік актілерді олардың мазмұнын өзгертпей бірыңғай актіге біріктіру жолымен жүйелеу нысаны.

Кодификация

— нормативтік актілерді олардың мазмұнын өзгертіп, бірыңғай, қисынды тұтас актіге біріктіру жолымен жүйелеу нысаны.

Заңнама негіздері

— қоғамдық қатынастардың белгілі бір саласындағы құқықтық реттеудің жалпы бастауы.

Заңдар жинағы	— бір басылымға жинастырылған және белгілі бір тәртіппен орналастырылған әрекеттегі нормативтік актілер, заңнама жинақтары.
Жарғы	— нақты қатынас саласында белгілі бір ведомствоның, министрліктің, ұйымның, қоғамдық бірлестіктің қызметін реттеуші нормалардан тұратын жүйеленіп жинақталған акт.
Кодекс	— қоғамдық қатынастардың нақты бір саласын реттейтін құқық нормалары біріктірілмеген және жүйеленген заң актісі.
Ереже	— мемлекеттік және мемлекеттік емес органдардың, қоғамдық бірлестіктердің белгілі бір жүйенің құрылымын, міндеттерін, қызметін және күзіретін анықтайтын жүйеленіп жинақталған акт.
Құқық жүйесі	— құқықтың ішкі құрылымы, оны өзара әрекеттесуші салаларға, сала бөлімдеріне және институттарға бөлу.
Құқық саласы	— қоғамдық қатынастардың жекешелеген және біршама тектес салаларын реттейтін нормалар жүйесі.
Құқық саласының бөлімі	— бірнеше құқықтық институттарды біріктіретін саланың бөлігі.
Құқықтық институт	— құқық саласының ішінде қандай да бір қоғамдық қатынастардың түрлерін реттейтін біршама жекелеген құқық нормаларының жиынтығы.

ҚҰҚЫҚ ЖҮЙЕСІН САЛАҒА БӨЛУ БЕЛГІЛЕРІ

1. Құқықтық реттеу пәні — бұл ерекше құқықтық реттеуді талап ететін қоғамдық қатынастардың белгілі тобы (не реттеледі?)

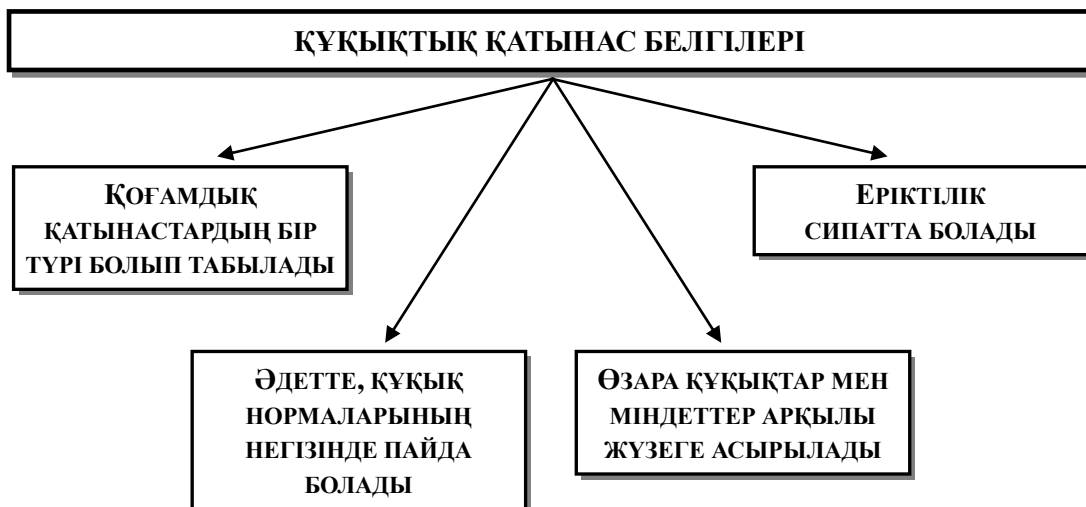
Құқықтық реттеу пәнінің белгілері — қоғамдық қатынастардың белгілі бір тобын құқықтық реттеудің объективті қажеттілігі.

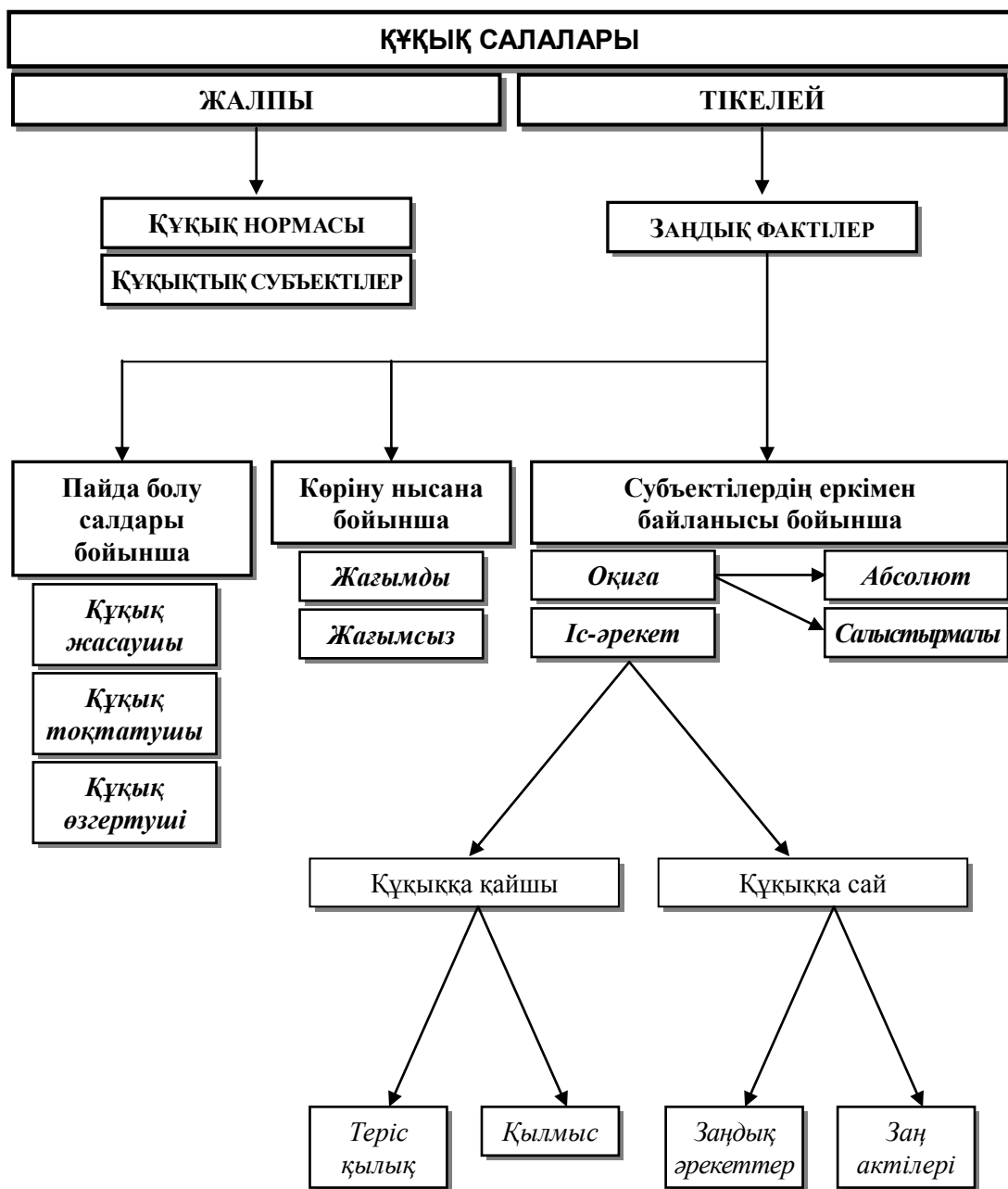
2. Құқықтық реттеу тәсілі әдістері (қалай реттеледі?) – қоғамдық қатынастарға құқықтық ықпал етудің тәсілдері мен құралдары:

- императивтік – құқықтық ұйғарымдардан жалтаруды болдырмайтын қатай міндетті әдіс.

Құқықтық қатынас — бұл қатысушылары мемлекетпен кепілдік берілген субъективті құқықтар мен заңды міндеттерге ие, құқық нормаларының талаптарына сәйкес пайда болатын қоғамдық қатынас.

ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАС ҚҰРАМЫ (ҚҰРЫЛЫМЫ, ЭЛЕМЕНТІ)

Субъектілер		Объектілер	Мазмұны	
Жеке тұлғалар	Ұйымдар	Материалдық заттар және рухани шығармашылық өнімдері	Субъективтік құқық	Зандық міндет
Азаматтар	Мемлекеттік ұйымдар		Мүмкін мінез-құлық шарасы	Қажетті мінез-құлық шарасы
Шетел азаматтары	Қоғамдар бірлестіктер	Жеке мүлдік емес құқықтар	Құқысы бар тұлға мүддесінде жүзеге асырылады	Құқық берілушінің мүддесін қанағаттандырады
Азаматтығы жоқ адамдар	Шаруашылық субъектілер	Субъектілердің мінез-құлқы		
	Тұтас мемлекет	Мінез-құлық нәтижелері	Мемлекетпен қорғалады	Орындалуын мемлекет қамтамасыз етеді

Құқықтық қатынас субъектілері

— құқықтары мен белгілі міндеттері бар құқықтық қатынасқа қатысушылар.

Құқықтық қатынас мазмұны

— бұл субъективтік құқықтар мен міндеттер жиынтығы.

Субъективтік құқық

— құқық қатынас субъектілеріне берілген құқық.

Занды міндет

— құқық қатынасқа қатысушының басқа қатысушының субъективтік құқығы іске асырылу үшін жүзеге асыру қажет мінез-құлқын тиісті түрі мен өлшемі.

Құқықтық қатынас объектісі

— азаматтар және олардың ұйымдарының қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандырушы материалдық, рухани және басқа әлеуметтік игіліктер, және осыларға байланысты субъектілер құқықтық қатынастарға түсіп, өздерінің субъективтік құқықтары мен міндеттерін жүзеге асырады.

Құқықтық қатынас заты

— мүлдікті құқықтық қатынас субъектілерінің нақты құқықтық қатынасқа түсе, соны көрсетеді.

Заңды факт

— құқық нормалары құқықтық қатынастар пайда болу, өзгеру немесе тоқтатылуын байланыстыратын нақты өмірлік жағдайлар.

Әрекет қабілеттілігі

— адамдар және олардың ұйымдарын мемлекетпен танылған өз әрекеттерімен өздерінің құқықтары мен міндеттерін дербес жүзеге асыру қабілеттілігі.

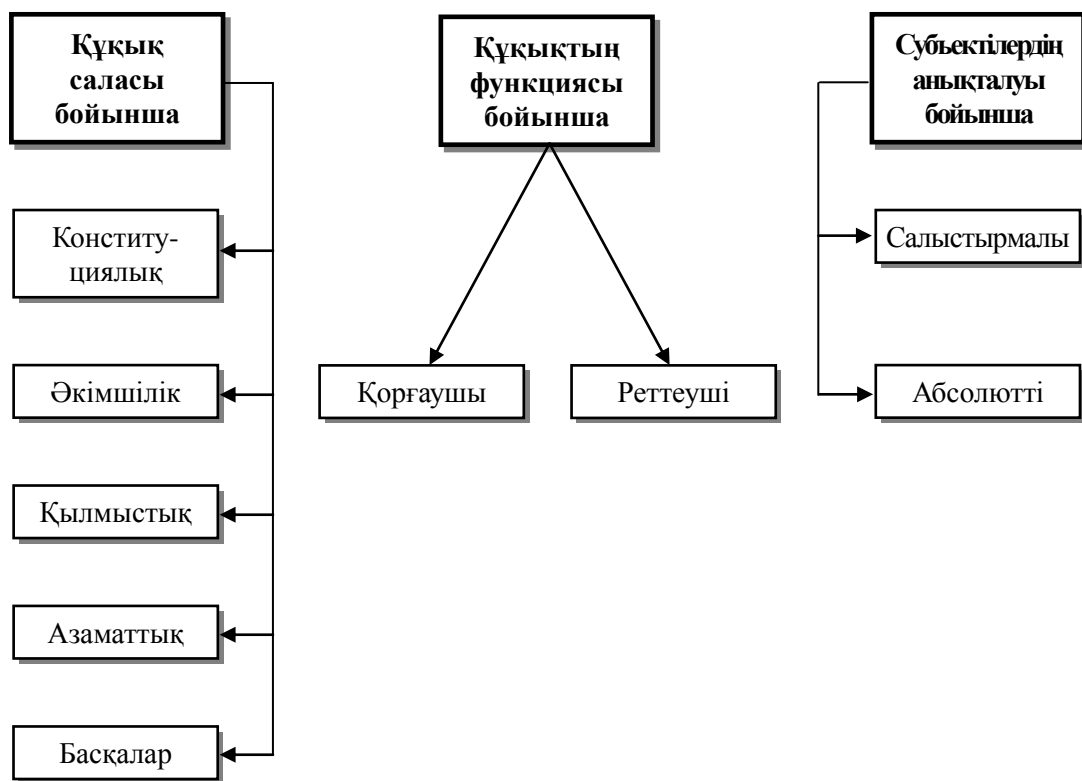
Құқық субъектілігі

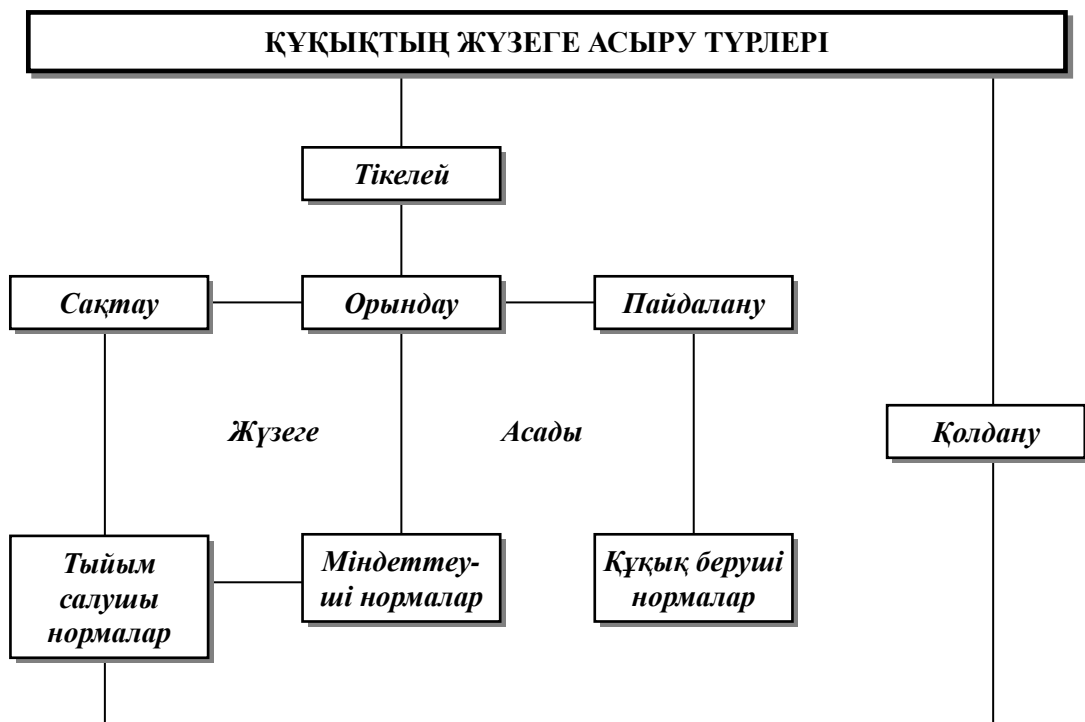
— мемлекетпен танылған құқықтың және құқықтық қатынастың субъектісі болу қабілеттілігі.

Құқықтық қабілеттілік

— мемлекетпен танылған субъективті құқықтар мен заңды міндеттердің иесі болу қабілеттілігі (өзінің құқықтарға бөлу және иеленіп, заңды міндеттерді орындау қабілеттілігі).

ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАС ТҮРЛЕРІ

Құқықты жүзеге асыру — бұл құқықты өмірде жүзеге асыру, заң нормалары мазмұнының субъектілерді фактілі мінез-құлқында шынайы іске асырылуы.

Сақтау — субъект тиісті тыйым салуды қатаң сақтап, жасауға болмайтын іс-әрекетті жасамай құқықты жүзеге асыратын жолы.

Орындау — субъектінің өзіне жүктелген заңды міндеттерді орындауға байланысты белсенді іс-әрекет жасауын көздейтін, құқықтың жүзеге асырылу түрі.

Пайдалану — субъектінің өзіне заң нормасымен берілген мүмкіндіктерді пайдалануын, яғни өзінің субъективті құқықтарын жүзеге асыруын көздейтін, құқықтың жүзеге асырылу түрі.

Қолдану — нақты өмірлік жағдайда мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың құқық нормаларын жүзеге асыруы бойынша мемлекеттік-биліктік қызметі.

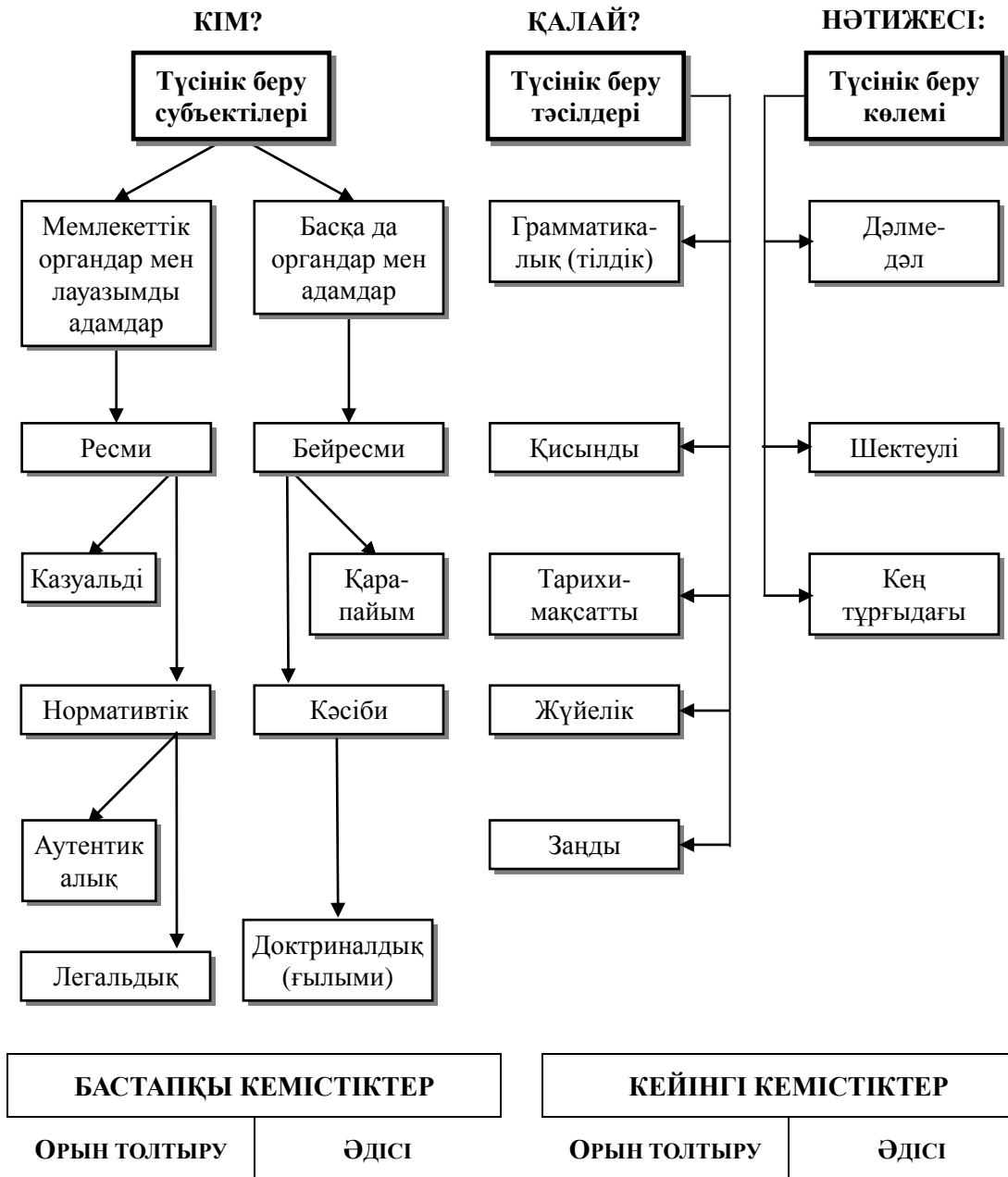
ҚҰҚЫҚ НОРМАСЫН ҚОЛДАНУ САТЫЛАРЫ:

- I. **Істің нақты негізін анықтау;**
- II. **Істің заңды негізін анықтау;**
- III. **Шешім қабылдау.**

- Құқық нормасына түсінік беру** — құқықтық актілердегі құқықтық нормалардың мазмұнының, мәнін түсіндіру және анықтау.
- Ресми түсінік беру** — ресми күші бар, түсіндіруге уәкілеттік берілген мемлекет органдары және лауазымды адамдармен құқықтық нормалардың мәні, мазмұнын түсіндіру.
- Нормативті түсінік беру** — түсіндіру жалпы сипатты болады, ол берілген түрдегі барлық істерді шешу барысында міндетті болып табылады.
- Заңды түсіндіру** — басқа органдармен қабылданған нормативтік актілерді түсіндіру құқығын белгілі бір органға беру туралы заңның арнайы көрсетуіне негізделген.
- Аутентикалық түсінік беру** — нормативтік құқықтық актіні қабылдаған органның өзімен берген түсіндіруі.
- Нақты түсінік беру** — нақты істі қорғауға байланысты міндетті түсіндіру.
- Бейресми түсінік беру** — міндетті сипатта болмайтын түсіндіру.
- Доктринальды түсінік беру** — монографияларда, ғылыми мақалаларда басқа да ғылыми басылымдарда жасалатын құқық нормаларына түсінік беру.

ҚҰҚЫҚ НОРМАСЫНА ТҮСІНІК БЕРУ

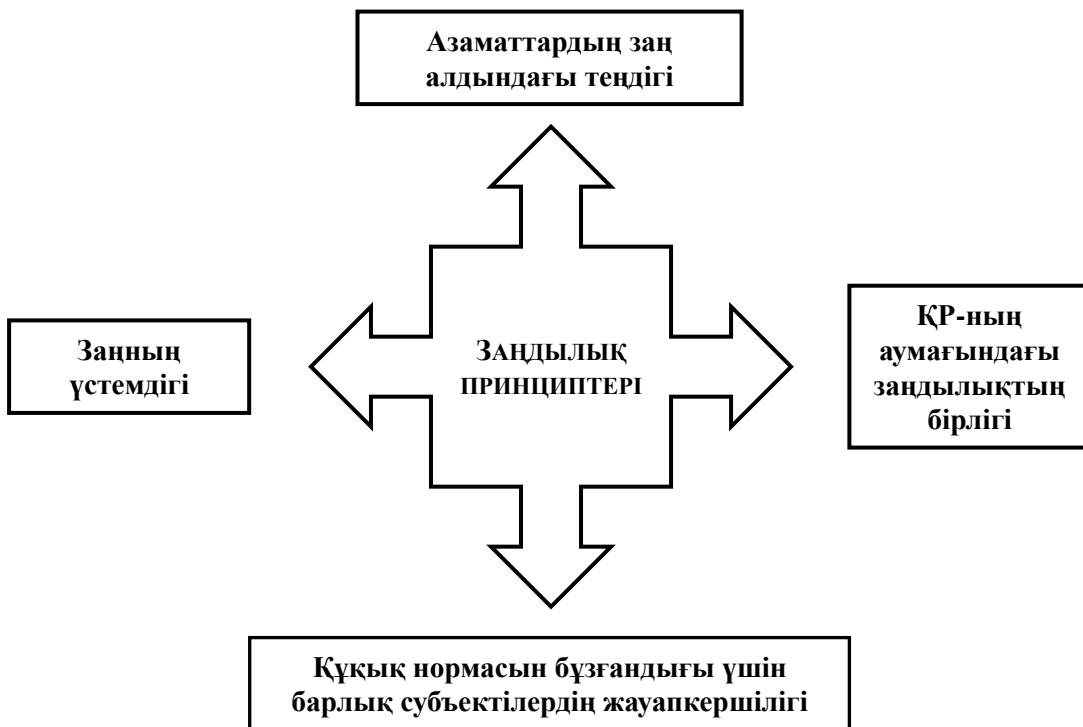

Құқық шығарушы органның жетіспейтін нормаларды жасау және қабылдау

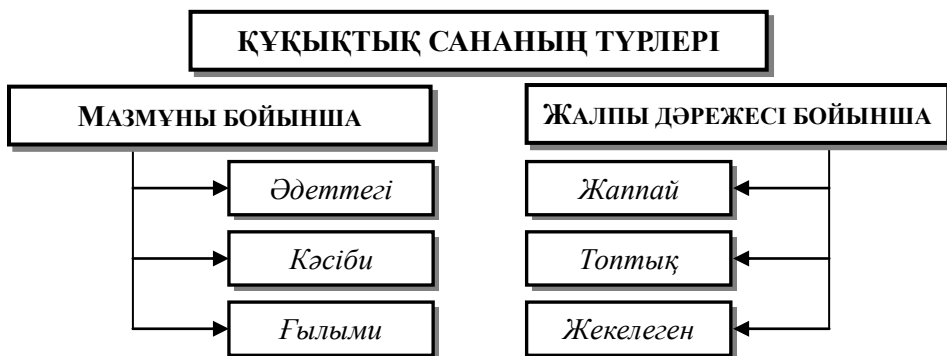
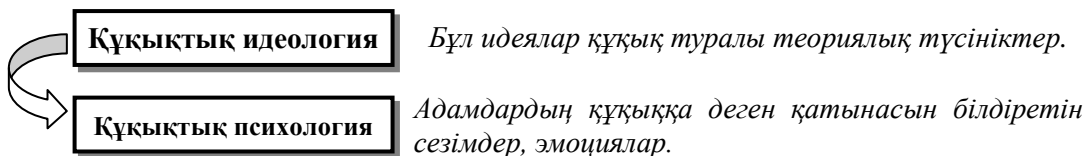
*Заң ұқсастығы
Құқық ұқсастығы*

- Құқықтағы кемістік** — бұл тұтасымен құқықтық реттеу саласында болатын белгілі бір қоғамдық қатыныстардың нақты құқық нормаларымен реттелмей қалу жағдайлары.
- Заң ұқсастығы** — ұқсас қатынастарды реттейтін құқық нормасының негізінде нақты құқықтық істерді шешу.
- Құқық ұқсастығы** — құқық негізде жатқан жалпы принциптер негізінде нақты құқықтық жағдайды шешу.
- Құқықтық нормалар коллизиясы** — бір фактілік қатынасты реттейтін құқықтық нормалардың арасындағы айырмашылық және қарама-қайшылық.
- Құқықтық қолдану актілер** — нақты адамдарға немесе ұйымдарға бағытталған және орындалуы міндетті мемлекеттік органдардың немесе лауазымды адамдардың ұйғарымдары.
- Заңдылық** — барлық мемлекеттік органдармен, лауазымды тұлғалармен, мемлекеттік емес органдармен және жеке азаматтармен құқық нормаларының қатал және бұлжатпай сақталуы.

Құқықтық сана — адамдардың құқыққа деген субъективтік қатынасын білдіретін құқықтық идеялар, түсініктер, сезімдер және әсерлер жиынтығы.

Құқықтық тәрбие — адамның құқықтық мәдениетін және құқықтық мінез-құлыққа ұмтылысын қалыптастыру мақсатымен оған тұрақты түрде мақсатты бағытталған ықпал.

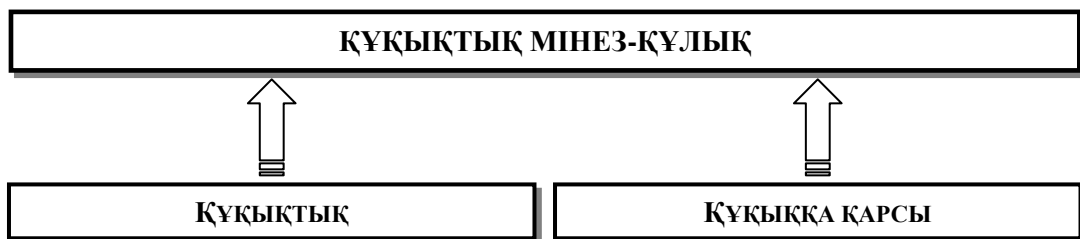
Құқықтық мәдениет — азаматтар мен лауазымды адамдардың құқықтық сана деңгейі.

Қоғамдық тәртіп — мемлекетте әрекет ететін барлық әлеуметтік нормалардың іске асырылуы нәтижесінде қалыптасатын қоғамдық қатынастар жүйесі.

Аз мағынадағы ұғым — қоғамдық орындарда құқықтық нормалардың іске асырылуының нәтижесінде пайда болған қоғамдық қатынастар жүйесі.

Құқықтық тәртіп — барлық құқықтық нормалардың іске асырылуының нәтижесінде қалыптасатын қоғамдық қатынастар жүйесі.

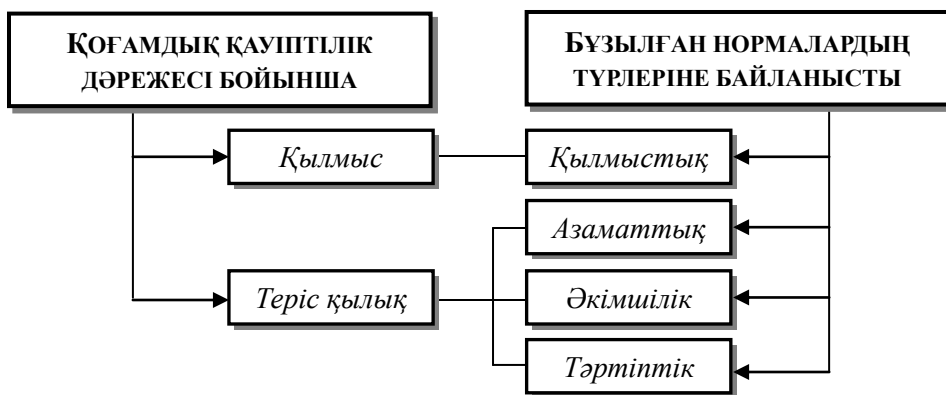

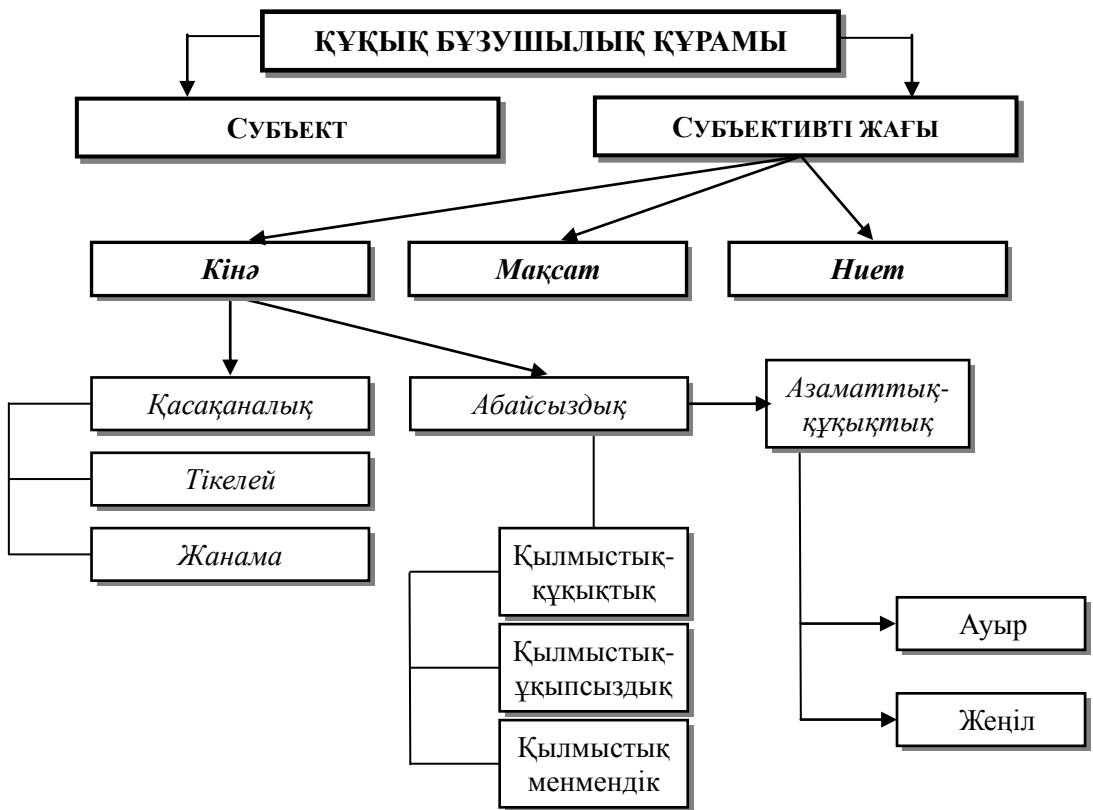
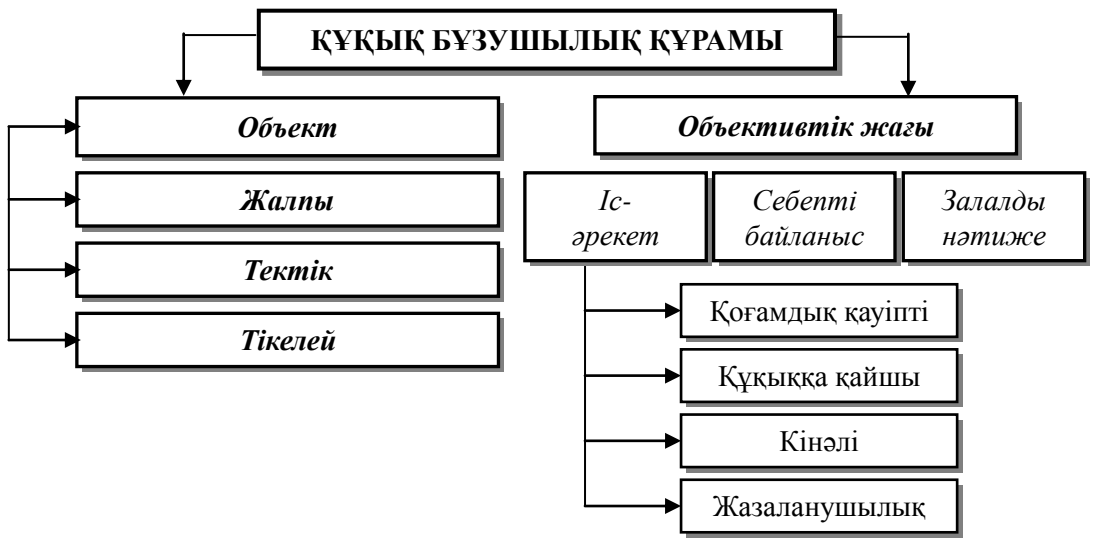
Құқықтық мінез-құлық — мемлекет кепілдік беретін және қорғайтын, құқық нормасымен қарастырылған қоғам мүддесі тұрғысындағы құқық субъектісінің қажетті және мүмкін болатын мінез-құлқы.

Құқық бұзушылық — заңды жауапкершілік тудыратын әрекетке қабілетті адамдардың құқыққа қарсы кінәлі іс-әрекеттері.

Деликт қабілеттілік (қылмыс жасауға қабілеттілік) — құқық бұзушылық субъектісінің өзінің құқыққа қарсы ісінің (қылығының) мәнінің заңды жауапкершілікті өтеу қабілеттілігі.

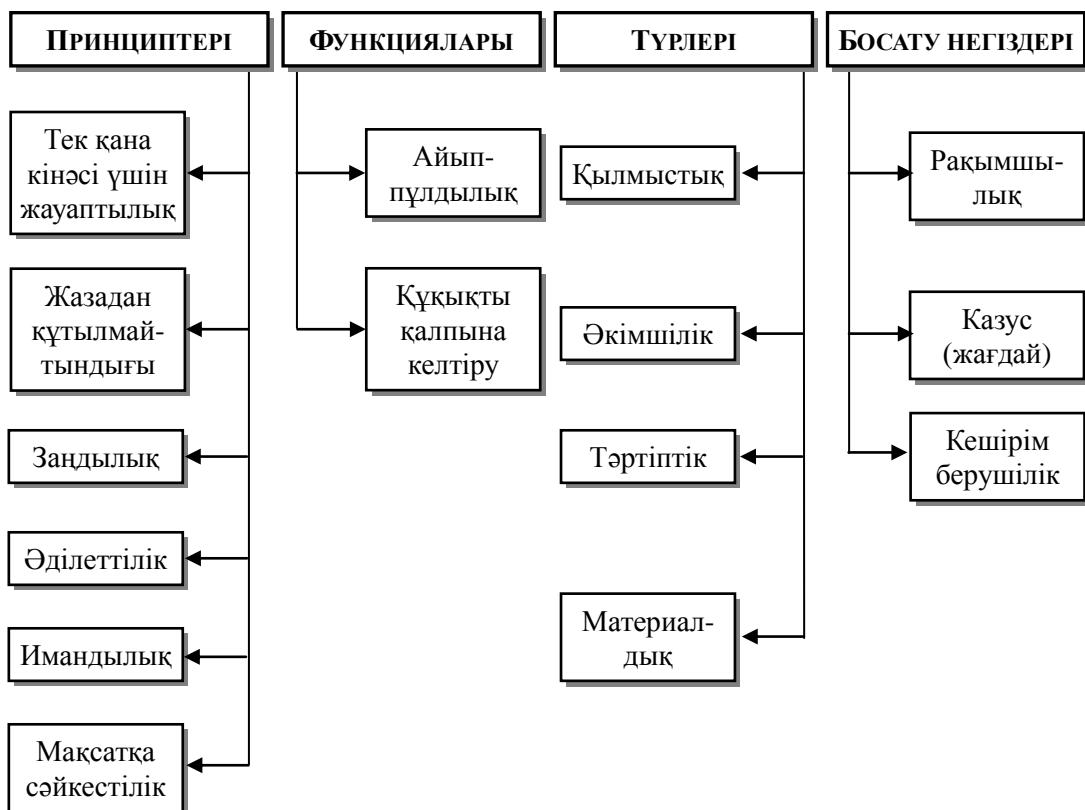
ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ТҮРЛЕРІ

Қылмыс	— қылмыстық заңмен қарастырылған және ол үшін қылмыстық жазалау шарасы қолданылатын қоғамдық қауіпті іс-әрекет.
Теріс қылықтар	— заңмен қылмыс деп танылмаған барлық құқық бұзушылықтар.
Құқық бұзушылық құрамы	— заңды жауапкершілікке тарту негіздері ретіндегі құқық бұзушылықтың барлық элементтерінің (субъект, субъективті жағы, объект, объективті жағы) болуы.
Құқық бұзушылықтың объектісі	— құқыққа қарсы және қоғамға жат іс-әрекеттер бағытталған қоршаған ортадағы құбылыстар.
Құқық бұзушылықтың объективті жағы	— құқық бұзушылықты сыртқы іс-әрекеттің белгілі актісі ретінде сипаттайтын құқыққа қарсы және жат іс-әрекеттер элементтерден құралады.
Іс-әрекет	— белсенді әрекет, сондай-ақ әрекетті түрде көрінетін ерікті мінез-құлық актісі.
Құқық бұзушылықтың субъектісі	— әрекетке қабілетті тұлға немесе ұйым.
Құқық бұзушылықтың субъективті жағы	— жеке тұлғаның іс-әрекеттінің әлеуметтік-психологиялық механизмін сипаттайтын элементтерден құралған.
Кінә (қасақаналық немесе абайсыздық)	— құқыққа қарсы іс-әрекетке және оның нәтижесіне деген жеке тұлғаның ерікті бағытын сипаттайтын ішкі психологиялық жағдайы.
Себепті байланыс	— құбылыстардың арасындағы байланыс, бір құбылыс нәтижесінде екінші құбылыстың туу қажеттілігі (зардап).
Заңды жауапкершілік	— кінәлінің жеке, мүлктік немесе ұйымдық сипаттағы айыруларымен байланысты болатын құқық бұзушылық жасағаны үшін мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы.

ЗАҢДЫ ЖАУАПКЕРШІЛІК

НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ АКТІЛЕР ТУРАЛЫ

Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 24 наурыздағы № 213 Заңы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПАРЛАМЕНТІНІҢ ЖАРШЫСЫ, 1998 ж., № 2-3, 25-құжат

1-тарау. Жалпы ережелер

1-бап. Осы Заңда пайдаланылатын негізгі ұғымдар

Осы Заңда мынадай негізгі ұғымдар пайдаланылады:

1) заң — аса маңызды қоғамдық қатынастарды реттейтін, Қазақстан Республикасы Конституциясы 61-бабының 3-тармағында көзделген түбегейлі принциптер мен нормаларды белгілейтін, Қазақстан Республикасының Парламенті, ал Қазақстан Республикасы Конституциясы 53-бабының 3-тармақшасында көзделген жағдайларда Қазақстан Республикасының Президенті қабылдайтын нормативтік құқықтық акт;

1-1) заң техникасы — нормативтік құқықтық актілерді ресімдеу тәсілдерінің, талаптары мен қағидаларының жиынтығы;

2) заңнамалық акт — конституциялық заң, Қазақстан Республикасы Президентінің конституциялық заң күші бар жарлығы, кодекс, заң, Қазақстан Республикасы Президентінің заң күші бар жарлығы, Қазақстан Республикасы Парламентінің қаулысы, Сенат пен Мәжілістің қаулылары;

3) заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілер — заңнамалық және өзге де сатысы бойынша жоғары тұрған нормативтік құқықтық актілер негізінде және (немесе) орындау үшін және (немесе) одан әрі іске асыру үшін шығарылатын, заңнамалық болып табылмайтын өзге де нормативтік құқықтық актілер;

4) заңнама — белгіленген тәртіппен қабылданған нормативтік құқықтық актілердің жиынтығы;

5) кодекс — осы Заңның 3-1-бабында көзделген біртектес аса маңызды қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалар біріктіріліп, жүйеге келтірілген заң;

6) Конституциялық заң — Қазақстан Республикасы Конституциясында конституциялық деп аталған, Қазақстан Республикасы Конституциясы 62-бабының 4-тармағында белгіленген тәртіппен қабылданатын заң;

7) Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің мемлекеттік тізілімі — нормативтік құқықтық актілердің реквизиттерін және осы актілер туралы ақпараттық-анықтамалық сипаттағы басқа да мәліметтерді қамтитын Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері мемлекеттік есебінің бірыңғай жүйесі;

8) Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің эталондық бақылау банкі — олар туралы мәліметтер Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің мемлекеттік тізіліміне енгізілген нормативтік құқықтық

актілердің (өзгерістері мен толықтыруларын қоса) қағазға басылған мәтіндерінің жиынтығы;

9) Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізетін заң — Қазақстан Республикасы Конституциясы 62-бабының 3-тармағында белгіленген тәртіппен қабылданатын заң;

10) құқық нормасы — реттелетін қоғамдық қатынастар шеңберінде көп мәрте қолдануға есептелген, жеке дара айқындалмаған тұлғалардың тобына қолданылатын, тұрақты немесе уақытша сипаттағы жалпыға міндетті жүріс-тұрыс қағидасы;

11) нормативтік құқықтық акт — референдумда қабылданған не уәкілетті орган немесе мемлекеттің лауазымды адамы қабылдаған, құқықтық нормаларды белгілейтін, олардың қолданылуын өзгертетін, тоқтататын немесе тоқтата тұратын белгіленген нысандағы жазбаша ресми құжат;

11-1) Нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімі — мемлекеттік органдардың осы Заңның 36-бабы 2-тармағының 4) тармақшасында көрсетілген, Қазақстан Республикасының әділет органдарында мемлекеттік тіркеуден өткен нормативтік құқықтық актілерінің мемлекеттік тіркеу нөмірі және деректемелері қамтылған жазбаша түрдегі тізбе;

12) нормативтік құқықтық актілердің ресми мәтіндерін кейіннен жариялау — Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің эталондық бақылау банкіне сәйкестік сараптамасынан өткен нормативтік құқықтық актілерді баспа басылымында жариялау;

12-1) нормативтік құқықтық актілердің құқықтық мониторингі — Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келетін, ескірген және сыбайлас жемқорлықты тудыратын құқық нормаларын анықтау, олардың іске асырылуының тиімділігін бағалау мақсатында Қазақстан Республикасы заңнамасының жай-күйі туралы ақпаратты жинау, бағалау, талдау, сондай-ақ оның даму динамикасын және қолданылу практикасын болжау бойынша тұрақты негізде жүзеге асырылатын мемлекеттік органдардың қызметі;

13) нормативтік құқықтық актінің деңгейі — нормативтік құқықтық актінің нормативтік құқықтық актілер сатысындағы өзінің заң күшіне қарай алатын орны;

14) нормативтік құқықтық актіні ресми жариялау — нормативтік құқықтық актінің толық мәтінін ресми және мерзімдік баспа басылымдарында жалпы жұрттың назарына салу үшін жариялау;

15) уәкілетті орган — Қазақстан Республикасының Конституциясында, осы Заңда, сондай-ақ сол органдар мен лауазымды адамдардың құқықтық мәртебесін айқындайтын заңнамада белгіленген өз құзыретіне сәйкес нормативтік құқықтық актілер қабылдауға хақылы Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары мен лауазымды адамдары (Қазақстан Республикасының Президенті, Қазақстан Республикасының Парламенті, Қазақстан Республикасының Үкіметі, Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты, Қазақстан Республикасының Орталық сайлау комиссиясы, орталық атқарушы органдар, жергілікті өкілді және атқарушы органдар, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, өзге де мемлекеттік органдар);

16) уәкілетті ұйым — Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары әзірлеген және Қазақстан Республикасының Парламентіне енгізуге жататын заң жо-

балары бойынша қазақ және орыс тілдеріндегі мәтіндердің тең түпнұсқалығы бөлігінде ғылыми лингвистикалық сараптаманы жүзеге асыру жөнінде Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын ұйым.

2-бап. Осы Заңның қолданылу саласы

1. Заң актілері мен өзге де нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу мен табыс ету, қабылдау, тіркеу, күшіне енгізу, өзгерту, толықтыру, олардың қолданылуын тоқтату немесе тоқтата тұру, оларды жариялау ерекшеліктері олардың деңгейіне сәйкес нормативтік құқықтық актілер қабылдайтын мемлекеттік органдардың қызметін реттейтін заң актілерімен, осы органдардың құқықтық мәртебесін айқындайтын актілермен, соның ішінде олар туралы ережелермен және олардың регламенттерімен, басқа да нормативтік құқықтық актілермен айқындалады, бұған Қазақстан Республикасы Президентінің заң шығару бастамасы тәртібімен Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісіне енгізілетін заңнамалық актілердің жобаларына қатысты Қазақстан Республикасы Президентінің актілерімен айқындалатын ерекшеліктер қосылмайды.

2. Осы Заң Қазақстан Республикасы Конституциясын қабылдау, өзгерту және оның қолданылуын тоқтату тәртібін реттемейді.

3. Осы Заңмен халықаралық шарттарды дайындау, жасасу, орындау және күшін жою тәртібі реттелмейді.

4. Осы Заңда заңдарға сәйкес қабылданған, бірақ осы Заңның 1-бабының 11) тармақшасында келтірілген талаптарға сай келмейтін және құқықты іске асыру және құқық қолданушылық мәні бар нормативтік құқықтық актілерді, атап айтқанда:

1) мемлекеттік емес ұйымдардың, оның ішінде қоғамдық бірлестіктер мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының нормативтік актілерін;

2) уәкілетті орган болып табылмайтын мемлекеттік ұйымдардың нормативтік актілерін;

3) техникалық және технологиялық нормалар қамтылған нормативтік актілерді әзірлеу, табыс ету, қабылдау, күшіне енгізу, қолдану, жариялау, өзгерту, толықтыру және олардың қолданылуын тоқтату тәртібі белгіленбейді.

Осы тармақтың 1), 2) және 3) тармақшаларында көрсетілген нормативтік актілер құқық нормаларын қамтымауға тиіс.

3-бап. Нормативтік құқықтық актілердің негізгі және туынды түрлері

1. Нормативтік құқықтық актілер негізгі және туынды актілер болып бөлінеді.

2. Нормативтік құқықтық актілердің негізгі түрлеріне мыналар жатады:

1) Конституция, конституциялық заңдар, кодекстер, заңдар;

2) Қазақстан Республикасы Президентінің Конституциялық Заң күші бар Жарлықтары; Қазақстан Республикасы Президентінің Заң күші бар Жарлықтары; Қазақстан Республикасы Президентінің өзге де нормативтік құқықтық Жарлықтары;

3) Қазақстан Республикасы Парламенті мен оның палаталарының нормативтік қаулылары;

4) Қазақстан Республикасы Үкіметінің нормативтік қаулылары;

5) Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Жоғарғы Сотының, Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының және Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің нормативтік қаулылары;

6) Қазақстан Республикасының министрлері мен өзге де орталық мемлекеттік органдар басшыларының нормативтік құқықтық бұйрықтары;

7) орталық мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық қаулылары;

7-1) *Алынып тасталды — ҚР 2007.07.27 № 315 Заңымен.*

8) мәслихаттардың нормативтік құқықтық шешімдері, әкімдіктердің нормативтік құқықтық қаулылары, әкімдердің нормативтік құқықтық шешімдері.

3. Нормативтік құқықтық актілердің туынды түрлеріне мыналар жатады:

1) регламент — қандай да бір мемлекеттік орган мен оның құрылымдық бөлімшелері қызметінің ішкі тәртібін реттейтін нормативтік құқықтық акт;

1-1) техникалық регламент — Қазақстан Республикасының техникалық реттеу туралы заңнамасына сәйкес әзірленетін және қолданылатын өнімдерге және (немесе) олардың өмірлік циклінің процестеріне қойылатын міндетті талаптарды белгілейтін нормативтік құқықтық акт;

1-2) *алынып тасталды — ҚР 2008.12.04 № 97-IV (қолданысқа енгізілу тәртібін 2-баптан қараңыз) Заңымен;*

1-3) мемлекеттік көрсетілетін қызмет стандарты — мемлекеттік қызмет көрсетуге қойылатын талаптарды белгілейтін, сондай-ақ мемлекеттік қызмет көрсету процесінің, нысанының сипаттамаларын, мазмұнын және нәтижесін қамтитын нормативтік құқықтық акт;

1-4) мемлекеттік көрсетілетін қызмет регламенті — мемлекеттік көрсетілетін қызмет стандартын сақтау жөніндегі талаптарды белгілейтін және көрсетілетін қызметті берушілер қызметінің тәртібін, оның ішінде мемлекеттік қызметтер көрсету процесінде өзге де көрсетілетін қызметті берушілермен, халыққа қызмет көрсету орталықтарымен өзара іс-қимыл, сондай-ақ ақпараттық жүйелерді пайдалану тәртібін айқындайтын нормативтік құқықтық акт;

1-5) *алынып тасталды — ҚР 15.04.2013 № 89-V Заңымен (алғашқы ресми жарияланғанынан кейін күнтізбелік отыз күн өткен соң қолданысқа енгізіледі);*

2) ереже — қандай да бір мемлекеттік органның мәртебесі мен өкілеттігін белгілейтін нормативтік құқықтық акт;

3) қағида — қандай да бір қызмет түрін ұйымдастыру және жүзеге асыру тәртібін белгілейтін нормативтік құқықтық акт;

4) нұсқаулық — заңдардың қоғамдық қатынастардың қандай да бір саласында қолданылуын егжей-тегжейлі көрсететін нормативтік құқықтық акт.

Қазақстан Республикасының заңдарында туынды түрдегі нормативтік құқықтық актілердің өзге де нысандары көзделуі мүмкін.

4. Туынды түрлердегі нормативтік құқықтық актілер негізгі түрлердегі нормативтік құқықтық актілер арқылы қабылданады немесе бекітіледі және олармен біртұтастық құрайды. Туынды түрдегі нормативтік құқықтық актінің нормативтік құқықтық актілер сатысында алатын орны негізгі түрдегі актінің деңгейімен анықталады.

5. Орталық атқарушы органдар мен Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың аумақтық органдарының, сондай-ақ жергілікті бюджеттерден қаржыландырылатын, әкім уәкілеттік берген жергілікті атқарушы органдардың нормативтік құқықтық актілер шығаруға құқығы жоқ.

6. Мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар қабылдайтын жеке қолданылатын құқықтық актілер нормативтік құқықтық актілер болып табылмайды.

3-1-бап. Қазақстан Республикасының кодекстерімен реттелетін қоғамдық қатынастар

Қазақстан Республикасының кодекстері:

1) бюджеттік;

2) азаматтық;

3) азаматтық іс жүргізу;

4) неке-отбасы;

5) экологиялық;

6) су;

7) жер;

8) орман;

9) салық;

10) кеден;

11) *алып тасталды — ҚР 2010.12.28 № 369-IV (алғашқы ресми жарияланғанынан кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі) Заңымен;*

12) еңбек;

13) қылмыстық жазаларды орындауға байланысты;

14) әкімшілік жауапкершілікке тартуға байланысты;

15) қылмыстық жауапкершілікке тартуға байланысты;

16) қылмыстық іс жүргізу;

17) денсаулық сақтау саласы сияқты біртектес аса маңызды қоғамдық қатынастарды реттеу мақсатында қабылданады.

4-бап. Нормативтік құқықтық актілер сатысы

1. Қазақстан Республикасы Конституциясының жоғары заң күші бар.

2. Конституцияны қоспағанда, өзге нормативтік құқықтық актілердің заң күшінің арақатынасы мынадай төмендей беретін деңгейлерге сәйкес болады:

1) Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізетін Заңдар;

2) Қазақстан Республикасының Конституциялық заңдары мен Қазақстан Республикасы Президентінің Конституциялық заң күші бар Жарлықтары;

2-1) Қазақстан Республикасының Кодекстері;

3) Қазақстан Республикасының Заңдары, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Президентінің Заң күші бар Жарлықтары;

4) Қазақстан Республикасының Парламенті мен оның палаталарының нормативтік қаулылары;

5) Қазақстан Республикасы Президентінің нормативтік жарлықтары;

6) Қазақстан Республикасы Үкіметінің нормативтік қаулылары;

7) Қазақстан Республикасының министрлері мен орталық мемлекеттік органдардың өзге де басшыларының нормативтік құқықтық бұйрықтары, орталық мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық қаулылары, Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының және Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің нормативтік қаулылары;

7-1) *(алып тасталды — ҚР 2007.07.27 № 315 Заңымен);*

8) мәслихаттардың нормативтік құқықтық шешімдері, әкімдіктердің нормативтік құқықтық қаулылары, әкімдердің нормативтік құқықтық шешімдері.

3. Төменгі деңгейдегі нормативтік құқықтық актілердің әрқайсысы жоғары деңгейдегі нормативтік құқықтық актілерге қайшы келмеуге тиіс.

4. Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары аталған сатыдан тыс тұрады.

5. Әкімшілік-аумақтық бөліністер мәслихаттарының нормативтік құқықтық шешімдері, әкімдіктердің нормативтік құқықтық қаулылары мен әкімдерінің нормативтік құқықтық шешімдерінің сатысы Қазақстан Республикасының Конституциясымен және жергілікті мемлекеттік басқару туралы заң актілерімен белгіленеді.

6. Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің нормативтік қаулылары тек Қазақстан Республикасының Конституциясына ғана негізделеді және барлық өзге нормативтік құқықтық актілер оларға қайшы келуге тиіс емес.

5-бап. Нормативтік құқықтық актілердің тікелей қолданылуы

1. Егер нормативтік құқықтық актілердің өздерінде немесе оларды күшіне енгізу туралы актілерде өзгеше айтылмаса, барлық нормативтік құқықтық актілер тікелей қолданылады.

2. Қолданысқа енгізілген нормативтік құқықтық актілерді қолдану үшін қандай да болсын қосымша нұсқаулар талап етілмейді.

3. Егер нормативтік құқықтық актінің өзінде оның қандай да бір құқық нормасы қосымша нормативтік құқықтық акт негізінде қолданылатындығы көрсетілсе, онда бұл норма негізгі және қосымша нормативтік құқықтық актіге сәйкес қолданылады. Қосымша нормативтік құқықтық акт қабылданғанға дейін тиісті қатынастарды бұрын реттеп келген нормативтік құқықтық актілер қолданылады.

6-бап. Өртүрлі нормативтік құқықтық актілердің құқық нормаларының қайшылықтары

1. Өртүрлі деңгейдегі нормативтік актілердің нормаларында қайшылықтар болған кезде неғұрлым жоғары деңгейдегі актінің нормалары қолданылады.

2. Заңдар нормаларының Қазақстан Республикасы кодекстерінің нормаларымен алшақтығы болған жағдайларда олар кодекстерге тиісті өзгерістер енгізілгеннен кейін ғана қолданылуы мүмкін.

3. Бір деңгейдегі нормативтік құқықтық актілердің нормаларында қайшылықтар болған кезде қолданысқа кейінірек енгізілген актінің нормалары қолданылады.

2-тарау. Нормативтік құқықтық актілердің жобаларын дайындауды жоспарлау

7-бап. Нормативтік құқықтық актілердің жобаларын дайындау жоспарлары

1. Нормативтік құқықтық актілердің жобаларын дайындау жоспарлары бір жылға жасалатын ағымдағы және неғұрлым ұзақ мерзімге жасалатын перспективалық жоспарлар болып бөлінеді.

Перспективалық жоспарларда неғұрлым маңызды нормативтік құқықтық актілерді, сондай-ақ дайындау уақыты бір жылдан астам мерзімге жоспарланатын нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу көзделеді.

2. Дайындау жоспарларында:

1) нормативтік құқықтық актінің деңгейін, нысаны мен реттеу мәнін бейнелейтін атауы;

2) дайындау мерзімдері;

3) жобаны әзірлеуге жауапты мемлекеттік органдар мен ұйымдар көрсетіледі.

3. Егер осы Заңда және басқа заңдарда өзгеше көзделмесе, нормативтік құқықтық актілерді дайындау жоспарларын тиісті актілерді қабылдауға құзыретті мемлекеттік органдар жасайды және бекітеді.

4. Нормативтік құқықтық актілер жобаларын дайындау жоспарларын жасаған кезде мемлекеттік және өзге де органдар мен ұйымдардың, оның ішінде ғылыми ұйымдардың ұсыныстары, сондай-ақ өзге де мүдделі тұлғалардың ұсыныстары ескеріледі.

5. Нормативтік құқықтық актілер жобасын дайындау жоспарларын жасайтын және бекітетін мемлекеттік органдар жоспарларға осы актілердің дайындалуын бейнелейтін басқа да көрсеткіштер енгізуі мүмкін.

6. Осы баптың талаптары Қазақстан Республикасы Президентінің заң шығару бастамасы тәртібімен Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісіне енгізілетін заңнамалық актілердің жобаларын дайындауға қолданылмайды.

8-бап. Қазақстан Республикасының Президенті шығаратын нормативтік құқықтық актілерді дайындауды жоспарлау

Қазақстан Республикасының Президенті шығаратын нормативтік құқықтық актілер жобаларын дайындауды жоспарлаудың тәртібі мен нысандарын Қазақстан Республикасының Президенті белгілейді.

9-бап. Қазақстан Республикасы Парламентінің заң актілерін дайындауды жоспарлау

Қазақстан Республикасының Парламенті қабылдайтын заң актілерінің жобаларын дайындауды жоспарлаудың тәртібі мен нысандарын Парламент пен оның палаталары Қазақстан Республикасының Конституциясы 61-бабының 3-тармағында белгіленген өз құзыретіне сәйкес айқындайды.

10-бап. Қазақстан Республикасы Үкіметінің заң жобасы жұмыстарын жоспарлау

1. Қазақстан Республикасы Үкіметі заң жобасы жұмыстарының перспективалық және жыл сайынғы жоспарларын жасайды.

2. Жоспарлардың жобаларын Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі әзірлейді.

3. Үкіметтің заң жобалаушылық жұмыстарының жоспары Қазақстан Республикасының Президентімен келісіледі.

11-бап. Қазақстан Республикасы Үкіметінің нормативтік құқықтық актілер дайындау жөніндегі тапсырмалары

Ескерту. 11-бап алып тасталды — ҚР 2011.04.01 № 425-IV (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Заңымен.

12-бап. Орталық атқарушы органдардың Қазақстан Республикасы Үкіметі мен Қазақстан Республикасының өзге орталық органдары құрамына

кіретіндерінің де, кірмейтіндерінің де, сондай-ақ Қазақстан Республикасының жергілікті мемлекеттік басқару органдарының нормативтік құқықтық актілерінің жобаларын дайындауды жоспарлау ерекшеліктері

Қазақстан Республикасының орталық атқарушы және өзге де орталық мемлекеттік органдарының Қазақстан Республикасы Үкіметі құрамына кіретіндерінің де, кірмейтіндерінің де, сондай-ақ жергілікті мемлекеттік басқару органдарының нормативтік құқықтық актілерінің жобаларын дайындауды жобалаудың ерекшеліктерін осы органдардың әрқайсысы айқындайды.

3-тарау. Нормативтік құқықтық актілердің жобаларын әзірлеу және ресімдеу

13-бап. Нормативтік құқықтық актілердің жобаларын әзірлеушілер

1. Президент Әкімшілігі, Үкімет, өзге де мемлекеттік органдар, олармен келісім бойынша ұйымдар және азаматтар Қазақстан Республикасы Президентінің немесе Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырмасына негізделген Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігі Басшысының тапсырмасы бойынша Қазақстан Республикасы Президентінің заң шығару бастамашылығы тәртібімен Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісіне енгізілетін заңнамалық актілердің жобаларын әзірлеушілер бола алады.

Қазақстан Республикасы Парламенті депутаттарының заң шығару бастамашылығы тәртібімен дайындалатын заң жобаларының әзірлеушілері Парламент депутаттары болып табылады.

2. Қазақстан Республикасы Президентінің заң шығару бастамашылығы тәртібімен Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісіне енгізілетін заң жобаларын әзірлеу туралы ұсыныстарды Қазақстан Республикасы Президентінің қарауына оның Әкімшілігі, Үкімет, орталық және жергілікті мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, сондай-ақ ұйымдар және азаматтар енгізе алады.

3. Нормативтік құқықтық актілердің жобаларын, егер Қазақстан Республикасының заңнамасында өзгеше белгіленбесе, уәкілетті органдар өз бастамасымен немесе жоғары тұрған мемлекеттік органдардың тапсырмалары бойынша әзірлейді.

4. Өзге де мемлекеттік органдар, ұйымдар және азаматтар нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу жөнінде ұсыныс енгізуге немесе мұндай актілердің бастамашылық жобаларын уәкілетті органдардың қарауына беруге құқылы. Уәкілетті органдар оларды өздері әзірлейтін нормативтік құқықтық актілердің жобалары үшін негіз ретінде қабылдауы немесе олардың одан әрі әзірленуін және жобалардың қабылдануын орынсыз деп тануы мүмкін.

14-бап. Нормативтік құқықтық актінің жобасын әзірлеу тәртібі

1. Нормативтік құқықтық актінің жобасын әзірлеуші уәкілетті орган жобаны дайындау жөніндегі жұмыс тобын құрады немесе оны дайындауды жұмыс тобының функцияларын атқаратын өз бөлімшелерінің біріне тапсырады. Нормативтік құқықтық актінің жобасын дайындауға жобаны дайындайтын органның заң бөлімшесі қызметкерлерінің қатысуы міндетті.

Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары заң жобасын дайындау жөніндегі жұмыс тобының жұмысына кез келген сағатта қатысуға құқылы.

2. Заңдардың, Қазақстан Республикасы Президентінің нормативтік құқықтық жарлықтарының, Қазақстан Республикасы Үкіметінің нормативтік құқықтық қаулыларының жобаларын, ал қажет болған жағдайда — басқа да уәкілетті органдардың нормативтік құқықтық актілерінің жобаларын дайындауға әртүрлі білім салаларының мамандары, ғылыми мекемелер мен ғылыми қызметкерлер, қоғамдық бірлестіктердің өкілдері тартылуы мүмкін.

3. Бір деңгейдегі уәкілетті органдардың заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілерінің жобаларын бірнеше уәкілетті орган әзірлеуі, ал қажет болған жағдайда — қабылдауы мүмкін.

Бірнеше уәкілетті органның заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілерінің жобаларын олар осы Заңда көзделген тәртіппен бірлесіп әзірлейді және олар уәкілетті органдардың басшылары қол қоятын бірлескен бұйрықтар немесе қаулылар түрінде қабылданады.

Бірлескен нормативтік құқықтық актілердің туынды түрлері (осы Заңның 3-бабының 3-тармағы) туынды нормативтік құқықтық актіні қабылдаған уәкілетті органдардың негізгі нормативтік құқықтық актілері арқылы бекітіліп, онда туынды актіні қабылдауға арқау болған негізгі нормативтік құқықтық актілер көрсетіледі.

Заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілерді келісудің тәртібін Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайды.

4. Қазақстан Республикасы Президентінің заң шығару бастамашылығы тәртібімен заңнамалық актінің жобасын әзірлеу тапсырылған Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігі немесе Қазақстан Республикасының өзге де мемлекеттік органдары заңнамалық актінің жобасын әзірледі, егер Қазақстан Республикасының Президенті немесе оның тапсырмасы бойынша Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің Басшысы өзгеше мерзім белгілемесе, бір ай мерзімде жүзеге асырады.

5. Мемлекеттік органдардың осы Заңның 36-бабы 2-тармағының 4) тармақшасында көзделген нормативтік құқықтық актілерін қоспағанда, егер осы актілер жалпыға міндетті маңызға ие болса, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына қатысты болса немесе кәсіпкерлік қызметті реттесе, Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі нормативтік құқықтық актілердің жобалары бойынша заң сараптамасын жүргізеді.

6. Егер Қазақстан Республикасының заңнамасында өзгеше белгіленбесе, уәкілетті орган нормативтік құқықтық актінің жобасын дайындауды өзіне ведомстволық бағыныстағы мемлекеттік органдар мен ұйымдарға тапсыра алады немесе бөлінген бюджет қаражаты мен гранттарды осы мақсаттарға пайдалана отырып, шарттық негізде мамандарға, ғылыми мекемелерге, жекелеген ғалымдарға немесе олардың ұжымдарына, оның ішінде шетелдіктерге де оны дайындауға тапсырыс бере алады.

7. Уәкілетті орган нормативтік құқықтық актілердің балама жобаларын дайындауды бірнеше мемлекеттік органдар мен ұйымдарға тапсыруға немесе оларды әзірлеуді шарттық негізде, оның ішінде конкурс бойынша бірнеше ғылыми мекемелерге немесе ғалымдарға тапсыруға құқылы.

8. Егер Қазақстан Республикасы заңнамалық актісінің, Қазақстан Республикасы Президентінің нормативтік құқықтық жарлығының, Қазақстан Республикасы Үкіметінің нормативтік құқықтық қаулысының дайындалып жатқан жобасының құқық нормаларын іске асыру үшін бір деңгейдегі немесе төменгі деңгейдегі

нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізу қажет болса, онда нормативтік құқықтық актінің негізгі түрінің жобасымен бір мезгілде көрсетілген өзгерістерімен және (немесе) толықтыруларымен бірге актілердің жобалары дайындалуға немесе тиісті органдарға осындай актілер дайындау туралы тапсырмалар берілуге тиіс.

9. Өзірленген заңдардың жобалары мүдделі мемлекеттік органдарға келісуге жіберіле отырып, бір мезгілде уәкілетті органның интернет-ресурсында орналастырылады.

Азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты нормативтік құқықтық актілердің жобалары уәкілетті мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарында орналастырылады.

15-бап. Жеке кәсіпкерлік субъектілерінің мүдделерін қозғайтын нормативтік құқықтық актілерді әзірлеудің және қабылдаудың ерекшеліктері

1. Орталық мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдар жеке кәсіпкерлік субъектілерінің мүдделерін қозғайтын нормативтік құқықтық актінің жобасын сараптамалық қорытынды алу үшін, оның ішінде осы нормативтік құқықтық актінің жобасын мүдделі мемлекеттік органдармен келесі әрбір келісу кезінде міндетті түрде түсіндірме жазбаны қоса тіркей отырып, сараптамалық кеңестер арқылы жеке кәсіпкерлік субъектілерінің аккредиттелген бірлестіктеріне жібереді.

Жеке кәсіпкерлік субъектілерінің мүдделерін қозғайтын нормативтік құқықтық актінің жобасына сараптамалық қорытынды ұсыну үшін мемлекеттік органдар белгілейтін мерзім жоба жеке кәсіпкерлік субъектілерінің аккредиттелген бірлестіктеріне түскен кезден бастап он жұмыс күнінен аз болмауға тиіс.

Нормативтік құқықтық актінің жобасына осы тармақтың екінші бөлігіне сәйкес мемлекеттік орган белгілеген мерзімде сараптамалық қорытынды ұсынылмаған жағдайда нормативтік құқықтық актінің жобасы ескертулерсіз келісілді деп есептеледі.

2. Жеке кәсіпкерлік субъектілерінің мүдделерін қозғайтын нормативтік құқықтық актінің жобасына түсіндірме жазбада нормативтік құқықтық актінің қолданысқа енгізілуіне байланысты жеке кәсіпкерлік субъектілері шығындарының азайғанын және (немесе) ұлғайғанын растайтын есептеулердің нәтижелері қамтылуға тиіс.

3. Сараптамалық қорытындылар жеке кәсіпкерлік субъектілерінің аккредиттелген бірлестіктері мүшелерінің жиынтық пікірін білдіреді, ұсынымдық сипатта болады және нормативтік құқықтық акт қабылданғанға дейін, оның ішінде осы жобаны мүдделі мемлекеттік органдармен кейінгі әрбір келісу кезінде оның жобасына міндетті қосымша болып табылады.

Жеке кәсіпкерлік субъектілерінің аккредиттелген бірлестіктері сараптамалық қорытындыны қазақ және орыс тілдерінде ұсынады.

4. Мемлекеттік орган сараптамалық қорытындымен келіскен жағдайда нормативтік құқықтық актінің жобасына тиісті өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізеді.

Мемлекеттік орган сараптамалық қорытындымен келіспеген жағдайда он жұмыс күні ішінде жеке кәсіпкерлік субъектілерінің аккредиттелген бірлестіктеріне келіспеу себептерін негіздеп, жауап жібереді, ол нормативтік құқықтық акт қабылданғанға дейін оның жобасына міндетті қосымша болып табылады.

Жеке кәсіпкерлік субъектілерінің аккредиттелген бірлестіктері нормативтік құқықтық актінің жобасы бойынша ескертпелері бар бір сараптамалық қорытынды ұсынған және осы бірлестік сараптамалық кеңестің отырысын өткізуді табанды түрде талап еткен жағдайда осындай отырыстың өткізілуі міндетті болып табылады.

Бұл ретте сараптамалық кеңестің отырысы сараптамалық кеңес мүшелерін тікелей шақыру арқылы не нақты уақыт режимінде интернет-конференция өткізу арқылы өткізілуі мүмкін.

5. Жеке кәсіпкерлік субъектілерінің мүдделерін қозғайтын нормативтік құқықтық актіні қолданысқа енгізудің мерзімдері жеке кәсіпкерлік субъектісіне қызметін Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленетін талаптарға байланысты жүзеге асыруға дайындалуы үшін қажетті мерзімдерді негізге ала отырып белгіленуге тиіс.

Нормативтік құқықтық актілерді қолданысқа енгізудің тәртібі мен мерзімдері жеке кәсіпкерлік субъектілеріне залал келтірмеуге тиіс.

6. Осы бапта көзделген рәсімдер жеке кәсіпкерлік субъектілерінің мүдделерін қозғайтын нормативтік құқықтық актілерді қабылдаудың міндетті шарты болып табылады.

7. Жеке кәсіпкерлік субъектілерінің мүдделерін қозғайтын нормативтік құқықтық актілердің жобалары оларды тиісті органда немесе сараптамалық кеңестің отырысында қарағанға дейін, интернет-ресурстарды қоса алғанда, бұқаралық ақпарат құралдарында міндетті түрде жариялануға (таратылуға) тиіс.

16-бап. Нормативтік құқықтық актінің жобасын мүдделі мемлекеттік органдармен және ұйымдармен келісу

1. Нормативтік құқықтық актінің дайындалған жобасы, ал қажет болған жағдайда — оны дамыту үшін қабылданатын басқа да нормативтік құқықтық актінің жобасы мүдделі мемлекеттік органдармен және ұйымдармен келісуге жіберіледі. Мемлекеттік кірістерді қысқартуды немесе мемлекеттік шығыстарды ұлғайтуды көздейтін нормативтік құқықтық актілердің жобаларына қаржы-экономикалық есептеулер қоса беріледі.

Егер заң жобасында қамтылған құқық нормаларын іске асыру үшін заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілерді қабылдау қажет болса (егер ондай қажеттілік болмаса, онда ол ілеспе хатта көрсетіледі), заң жобасына заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің жобалары қоса беріледі. Егер заңға тәуелді нормативтік құқықтық актінің жобасын әзірлеу басқа мемлекеттік органның құзыретіне жататын болса, онда осы мемлекеттік орган заңға тәуелді нормативтік құқықтық актінің тиісті жобасын заң жобасын әзірлеуші мемлекеттік органға ұсынады.

2. Қазақстан Республикасының Президенті актілерінің жобаларын және Қазақстан Республикасының Президенті немесе Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары заң шығару бастамашылығы тәртібімен енгізетін заң актілерінің жобаларын қоспағанда, нормативтік құқықтық актілердің жобалары міндетті түрде келісілуге тиісті мемлекеттік органдардың тізбесін Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайды.

3. Қазақстан Республикасы Президентінің заң шығару бастамашылығы тәртібімен дайындалған заңнамалық актілердің жобалары, Қазақстан Республикасының Президенті немесе оның тапсырмасы бойынша Қазақстан Респуб-

ликасы Президенті Әкімшілігінің Басшысы айқындайтын жағдайларда Қазақстан Республикасының мүдделі мемлекеттік органдарымен келісіледі.

4. Нормативтік құқықтық актінің жобасы келісілуге жіберілген мемлекеттік органдар мен ұйымдар, егер уәкілетті орган өзгеше, неғұрлым қысқа мерзім белгілемесе, — оны алған күннен бастап күнтізбелік отыз күн ішінде, ал Қазақстан Республикасы Президентінің заң шығару бастамашылығы тәртібімен Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісіне енгізілетін заңнамалық актілердің жобалары келісілген жағдайда, егер Қазақстан Республикасының Президенті немесе оның тапсырмасы бойынша Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің Басшысы өзгеше, неғұрлым қысқа мерзім белгілемесе, он жұмыс күнінен аспайтын мерзімде нормативтік құқықтық актінің жобасы бойынша өз ескертпелері мен ұсыныстарын дайындауға немесе олардың жоқтығы туралы нормативтік құқықтық актінің жобасын әзірлеген органға хабарлауға тиіс.

Мемлекеттік органның нормативтік құқықтық актінің жобасы бойынша ескертпелері кемшіліктерді жою жөніндегі ұсыныстарды қамтуға, сондай-ақ оның құзыретіндегі мәселелерге тікелей қатысты болуға, негізделген және түпкілікті болуға, жазбаша нысанда ұсынылуға тиіс.

5. Алынған ескертпелер бойынша нормативтік құқықтық актінің жобасын, қажет болған жағдайда, нормативтік құқықтық актіні әзірлеген орган пысықтайды, ал жұмыс тобы қабылданған және қабылданбаған ескертпелер туралы, ескертпелердің қабылданбау себептері туралы анықтама жазады. Бұл анықтама жұмыс тобын құрған мемлекеттік органға нормативтік құқықтық актінің жобасымен бірге беріледі.

6. Жұмыс тобын құрған мемлекеттік орган нормативтік құқықтық актінің жобасына жұмыс тобымен бірлесіп талқылануға тиісті өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізуі немесе нормативтік құқықтық актінің жобасын жұмыс тобына пысықтауға қайтаруы мүмкін.

17-бап. Нормативтік құқықтық актінің реквизиттері

Нормативтік құқықтық актілердің мынадай реквизиттері болуға тиіс:

- 1) Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы;
- 2) актінің нысанын көрсету: Қазақстан Республикасының конституциялық заңы; Қазақстан Республикасы Президентінің конституциялық заң күші бар жарлығы; Қазақстан Республикасының кодексі; Қазақстан Республикасының заңы; Қазақстан Республикасы Президентінің заң күші бар жарлығы; Қазақстан Республикасы Парламентінің қаулысы; Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының қаулысы; Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің қаулысы; Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығы; Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы; министрдің бұйрығы; орталық мемлекеттік орган басшысының бұйрығы; орталық мемлекеттік органның қаулысы; мәслихаттың шешімі; әкімдіктің қаулысы; әкімнің шешімі; осы Заңда көзделген нормативтік құқықтық актінің өзге де нысаны;
- 3) осы нормативтік құқықтық актінің реттеу нысанасын білдіретін тақырып;
- 4) нормативтік құқықтық актінің қабылданған жері мен жылы, күні, айы;
- 5) нормативтік құқықтық актінің тіркеу нөмірі;
- 6) нормативтік құқықтық актіге қол қоюға уәкілеттік берілген адамның немесе адамдардың қолтаңбалары;

7) Қазақстан Республикасының әділет органдарында мемлекеттік тіркеуден өткен нормативтік құқықтық актілерде нормативтік құқықтық актінің мемлекеттік тіркелген күні мен нөмірін көрсету;

8) елтаңбалы мөр.

18-бап. Нормативтік құқықтық актінің құрылымы

1. Нормативтік құқықтық актінің негізгі құрылымдық бөліктері құқық нормаларын қамтитын абзац, бөлік, тармақша, тармақ және бап болып табылады.

Нормативтік құқықтық актінің бабының, тармағы мен тармақшасының ішінде бөлік — құқықтың қисынды аяқталған, бас әріптен басталатын азат жол арқылы бөлініп көрсетілген жеке нормасы болуы мүмкін.

Мәтіннің мағыналық жағынан тұтас, бірінші жолда азат жол арқылы бөлініп көрсетілетін және кіші әріппен басталатын бөлігі, бөліктің бас әріппен басталатын бірінші абзацын қоспағанда, абзац деп саналады. Абзацтар (бөліктің бірінші және соңғы абзацтарынан басқасы) нүктелі үтірмен аяқталады.

Заңнамалық актілер, әдетте, «бап» деген атауы бар баптардан тұрады. Олар бөлікті, тармақты, тармақшаны және абзацты қамтуы мүмкін.

Өзге де нормативтік құқықтық актілер олардың атауы «тармақ» деген сөзбен жазылмайтын тармақтардан тұрады, олар тармақшаларды, бөліктерді, абзацтарды қамтуы мүмкін.

2. Көлемі қомақты нормативтік құқықтық актілердің мазмұны жағынан жақын баптары (тармақтары) тарауларға біріктірілуі мүмкін. Мазмұны жағынан жақын бірнеше тарау — бөлімдерге, ал бөлімдер нормативтік құқықтық актінің бөліктеріне біріктірілуі мүмкін. Көлемі үлкен тараулар мен бөлімдерде тиісінше параграфтар және кіші бөлімдер бөлініп көрсетілуі мүмкін.

Нормативтік құқықтық актілердегі параграфтар мен кіші бөлімдер тиісінше «параграф» және «кіші бөлім» деген сөздермен белгіленеді.

3. Кодекс, әдетте, «бөлік» деген сөзбен жазылмайтын бөліктерге бөлінетін баптардан тұрады, олар араб цифрларымен нөмірленеді.

4. Нормативтік құқықтық актінің әрбір тармағы, бабы, параграфы, тарауы, кіші бөлімі және бөлімі араб цифрларымен нөмірленеді. Нормативтік құқықтық актінің баптары, тараулары, бөлімдері және бөліктері тұтастай нөмірленеді. Нормативтік құқықтық актінің әрбір тарауындағы параграфтар және әрбір бөлімдегі кіші бөлімдер дербес нөмірленеді.

5. Тармақтардағы тармақшалар және баптардағы тармақтар тиісінше дербес нөмірленеді. Тармақтардағы тармақшалардың нөмірленуі жақшамен жабылған араб цифрларымен мынадай түрде белгіленеді: 1), 2), 3) және одан әрі қарай.

6. Заңды қабылдаудың мақсаттарын және оның алдында тұрған негізгі міндеттерді түсіндіру қажет болған жағдайларда құқық нормаларын жазудың алдынан кіріспе бөлім (кіріспе) беріледі.

Кіріспе бөлім (кіріспе) Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізу туралы заң жобаларында жазылмайды.

7. Нормативтік құқықтық актіде пайдаланылатын терминдер мен анықтамаларды нақтылау қажет болған жағдайда, онда олардың мәнін түсіндіретін бап (тармақ) беріледі. Қазақ тіліндегі нормативтік құқықтық актідегі терминдер мен анықтамалар

әліпбилік ретпен орналастырылады. Орыс тіліндегі нормативтік құқықтық актідегі терминдер мен анықтамалар қазақ тілінде жазылған ретпен сәйкес келуге тиіс.

Нормативтік құқықтық актіде пайдаланылатын терминдер мен анықтамалар біртектес қоғамдық қатынастарды реттейтін жоғары деңгейдегі нормативтік құқықтық актіде қолданылатын терминдер мен анықтамаларға сәйкес келуге тиіс.

8. Нормативтік құқықтық актінің құрылымдық бөлігі тиісті нұсқауларды нормативтік құқықтық актінің мәтінінде құқық нормасының мағынасына нұқсан келтірмей жазу мүмкін болмаған кезде ескертпемен толықтырылуы мүмкін.

9. Пайдалануға ыңғайлы болуы үшін нормативтік құқықтық актінің әрбір тарауы, бөлімі, бөлігі, сондай-ақ тараудың параграфы мен бөлімнің кіші бөлімінің тақырыптары болуға тиіс.

Заңнамалық актілерге өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізу туралы заңнамалық актілерді қоспағанда, заңнамалық актілер баптарының тақырыптары болуға тиіс.

Нормативтік құқықтық акт бөліктерінің, бөлімдерінің, кіші бөлімдерінің, тарауларының және параграфтарының тақырыптары алдыңғы мәтіннен — екі, ал келесі мәтіннен бір жоларалық интервалмен бөлінеді.

10. Кодекстің құрылымына мазмұн кіреді.

11. Нормативтік құқықтық актінің құрылымына қосымшалар енгізілуі мүмкін.

19-бап. Нормативтік құқықтық акті мәтінінің мазмұны мен жазылу стиліне қойылатын талаптар

1. Мемлекеттік органдардың қоғамдық қатынастарды мемлекеттік реттеу саласындағы құзыреті, функциялары мен міндеттері Қазақстан Республикасының әкімшілік рәсімдер туралы заңнамасына сәйкес нормативтік құқықтық актілерде мемлекеттік басқару деңгейі бойынша аражігі айқын ажыратылып белгіленуге тиіс.

Мемлекеттік органдардың типтік функцияларын айқындау жөніндегі әдістемелік ұсынымдарды Қазақстан Республикасының Үкіметі қабылдайды.

2. Нормативтік құқықтық актінің мәтіні бірыңғай қаріппен басылуға тиіс.

3. Нормативтік құқықтық актінің мәтіні әдеби тіл нормалары, заң терминологиясы және заң техникасы сақтала отырып жазылады, оның ережелері барынша қысқа болуға, нақты және әртүрлі түсіндіруге жатпайтын мағынаны қамтуға тиіс. Нормативтік құқықтық актінің мәтінінде мағыналық және құқықтық жүктемесі жоқ декларативтік сипаттағы ережелер қамтылмауға тиіс.

Көнерген және көп мағыналы сөздер мен сөз орамдарын, эпитеттерді, метафораларды қолдануға, сөздерді қысқартуға жол берілмейді. Нормативтік құқықтық актінің құрылымдық бөлігінде жазылған құқық нормасы дәл осы актінің басқа құрылымдық бөліктерінде қайталап жазылмайды.

4. Нормативтік құқықтық актілердегі тапсырмалар мемлекеттік органдардың не қажет болғанда, олардың басшыларының атына жолдануға тиіс.

Тапсырма беруші адамға бағынысты емес мемлекеттік органдарға қатысты нормативтік құқықтық актілердегі тапсырмалар ұсынымдық нысанда не олармен келісім бойынша жазылуға тиіс. Келісілген жағдайда мемлекеттік органның атауынан кейін «(келісім бойынша)» деген белгі көрсетіледі.

5. Нормативтік құқықтық актінің мәтінде мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдардың атаулары ресми атауына сәйкес толық және бүкіл мәтін бойынша бірізді жазылуға тиіс.

Нормативтік құқықтық акт мәтінінің қарапайым және ықшам болуын қамтамасыз ету мақсатында нормативтік құқықтық акт мәтінінің өзінде қысқартудың не аббревиатураның мағынасын таратып жаза отырып, мемлекеттік органдар мен өзге де ұйымдардың атауларын қысқартуға жол беріледі.

6. Нормативтік құқықтық актілердің мәтінде абзацтарды дефистермен немесе өзге де белгілермен белгілеуге, жекелеген сөздер мен сөз тіркестерін ерекшелеп және астын сызып көрсетуге жол берілмейді.

20-бап. Нормативтік құқықтық актілерде басқа нормативтік құқықтық актілердің құрылымдық бөліктеріне сілтеме жасау, нормативтік құқықтық актілердің құрылымдық бөліктерінде осындай актілердің басқа құрылымдық бөліктеріне сілтеме жасау. Нормативтік құқықтық актілерде басқа нормативтік құқықтық актілердің құрылымдық бөліктерін келтіру

1. Қажет болған жағдайда нормативтік құқықтық актілерде жоғары деңгейлердегі нормативтік құқықтық актілердің құрылымдық бөліктеріне сілтемелер жасалуы, сондай-ақ осындай актілерге сілтеме жасала отырып, жоғары деңгейдегі нормативтік құқықтық актілерден жекелеген құқық нормалары келтірілуі мүмкін.

2. Нормативтік құқықтық актінің құрылымдық бөліктерінде оның басқа құрылымдық бөліктеріне сілтемелер жасауға құқық нормаларының өзара байланысын көрсету не қайталауды болғызбау қажет болатын жағдайларда ғана жол беріледі.

3. Жолдарға және сөйлемдерге сілтеме жасау кезінде олардың нөмірленуі реттік сан есімдермен (жазумен) белгіленеді.

4. Нормативтік құқықтық актінің мәтінде құрылымдық бөлікке сілтеме оның рет нөмірін жазумен немесе цифрлармен (оларды белгілеу үшін сын есімдерді пайдалануға жол берілмейді) көрсету арқылы келтіріледі.

5. Нормативтік құқықтық актіге сілтеме жасау кезінде келесі кезектілігімен оның тақырыбы, қабылданған күні, тіркеу нөмірі және осы нормативтік құқықтық актінің нысаны көрсетіледі.

Заңнамалық актілерге сілтеме жасау кезінде, Қазақстан Республикасы Президентінің заң күші бар жарлықтарын қоспағанда, олар тіркелген нөмірлерді көрсету талап етілмейді.

6. Егер нормативтік құқықтық актінің мәтінде бір нормативтік құқықтық актіге екі және одан артық сілтемелер қатарынан келтірілсе, онда осы нормативтік құқықтық актінің толық тақырыбы оған кейіннен сілтеме жасала отырып, бір рет (мәтінде бірінші аталған кезде) көрсетіледі.

7. Егер нормативтік құқықтық актіде қосымшаларға сілтемелер болса, онда, нормативтік құқықтық актіге бір қосымша болатын жағдайды қоспағанда, нормативтік құқықтық актінің мәтінде олардың аталу тәртібімен берілетін қосымшалардың нөмірлері көрсетіледі.

21-бап. Нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізу туралы нормативтік құқықтық актілерді ресімдеу

1. Заңдарды қоспағанда, нормативтік құқықтық актіге өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізуді көздейтін нормативтік құқықтық актінің тақырыбында актінің нысанына, қабылданған күніне, тіркеу нөміріне және тақырыбына сілтеме қамтылуға тиіс.

Нормативтік құқықтық актіге немесе нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер және толықтырулар енгізуді көздейтін нормативтік құқықтық актінің тақырыбында бірінші кезекте «өзгерістер» немесе «өзгеріс» деген сөз көрсетіледі.

2. Заңнамалық актілерге өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізу туралы заңнамалық акт жобасының мәтінінде аталған заңнамалық актілердің тақырыбы, қабылданған жылы, күні, айы, сондай-ақ жақшада - олардың алғашқы жарияланған жылы, нөмірі және құжаты, ал оларға өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізілген жағдайда «Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы» жинағында тиісті заңнамалық актінің жарияланған жылы, нөмірі және құжаты не, егер заңнамалық акт аталған жинақта жарияланбаса, осы Заңға сәйкес ресми жарияланымның өзге де дереккөзі көрсетіледі.

Нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізу туралы нормативтік құқықтық акт жобасының мәтінінде аталған нормативтік құқықтық актілердің тақырыбы, қабылданған жылы, күні, айы, тіркеу нөмірі, сондай-ақ егер олар «Қазақстан Республикасының Президенті мен Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілер жинағы» және «Қазақстан Республикасының орталық атқарушы және өзге де орталық мемлекеттік органдарының актілері жинағы» жинақтарында жарияланған жағдайда, жақшада аталған жинақтардағы олардың алғашқы жарияланған жылы, нөмірі және құжаты көрсетіледі.

Мемлекеттік тіркеуден өткен нормативтік құқықтық актіге өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізу туралы нормативтік құқықтық актінің мәтінінде оның Нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде тіркелген нөмірі қосымша көрсетіледі.

3. Үш және одан да артық нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізілген кезде жекелеген қосымшалармен ресімделетін тізбелер жасалады.

Көрсетілген талап заңнамалық актілерге қолданылмайды.

4. Сол бір нормативтік құқықтық актіге енгізілетін барлық өзгерістер және (немесе) толықтырулар бір тармақпен немесе тармақшамен көзделеді. Өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізілетін нормативтік құқықтық актілер олардың заң күшінің арақатынасына қарай, сондай-ақ олардың қабылданған (шығарылған) күні бойынша хронологиялық тәртіппен орналастырылады.

Қабылданған сол бір күннің шегінде нормативтік құқықтық актілер олардың тіркеу нөмірлеріне немесе ресми жарияланым дереккөздеріндегі құжаттардың нөмірлеріне сәйкес көрсетіледі.

5. Нормативтік құқықтық актінің құрылымдық бөлігіне өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізу кезінде ондай құрылымдық бөлік жаңа редакцияда жазылады.

Осы тармақтың талаптары Қазақстан Республикасының Парламентіне енгізілген заң жобаларын қарау кезінде қолданылмауы мүмкін.

6. Жаңа құрылымдық бөліктер, сондай-ақ қосымшалар нормативтік құқықтық актінің мәтініне дәл сондай соңғы құрылымдық бөліктерден кейінгі рет нөмірлерімен

немесе дәл сондай құрылымдық бөліктер арасына нормативтік құқықтық актінің өздері соңынан келетін сол құрылымдық бөліктерінің нөмірлерін қайталайтын қосымша нөмірлермен енгізіледі, мысалы: 2-1, 2-2-тармақтар; 8-1), 8-2) тармақшалар; 5-1-бөлім; 3-1, 3-2, 3-3-қосымшалар.

Егер нормативтік құқықтық акт қосымшамен толықтырылса, нормативтік құқықтық актінің мәтініне нормативтік құқықтық актіні қосымшамен немесе нормативтік құқықтық актінің туынды түрімен толықтыру туралы тармақ (тармақша) енгізіледі.

7. Құпиялылық белгісі немесе «Қызмет бабында пайдалану үшін», «Баспасөзде жарияланбайды», «Баспасөзге арналмаған» деген белгілері бар нормативтік құқықтық актілер тізбеге олардың тақырыбы көрсетілместен енгізіледі.

8. Нормативтік құқықтық актінің мәтініне нормативтік құқықтық акт мәтінінің жартысынан асатын көлемде өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізілген кезде оның жаңа редакциясы қабылданады.

Заң жобаларын жаңа редакцияда ресімдеу кезінде көлемді айқындау бірлігі бап болып табылады.

Өзге де нормативтік құқықтық актіні жаңа редакцияда ресімдеу кезінде көлемді айқындау бірлігі тармақ болып табылады.

Осы тармақтың талаптары Қазақстан Республикасының Парламентіне енгізілген заңдардың жобаларын қарау кезінде қолданылмайды.

21-1-бап. Нормативтік құқықтық актілердің күші жойылды деп тану туралы нормативтік құқықтық актілерді ресімдеу

1. Нормативтік құқықтық актінің қабылдануына байланысты нормативтік құқықтық актілер немесе олардың құрылымдық бөліктері, егер олар жаңа нормативтік құқықтық актіге енгізілген құқық нормаларына қайшы келсе немесе оларда қамтылса, күші жойылды деп танылады.

2. Жоғары деңгейдегі нормативтік құқықтық актінің күші жойылды деп танылған кезде, оны іске асыру үшін қабылданған төменгі деңгейдегі нормативтік құқықтық актілердің күші жойылды деп танылады.

Бұл талап жоғары деңгейдегі нормативтік құқықтық актінің жекелеген құқық нормаларын іске асыру үшін төменгі деңгейдегі нормативтік құқықтық актілер қабылданып, одан сол құқық нормалары алып тасталған жағдайларда да қолданылады.

Күші жойылды деп танылуға жататын нормативтік құқықтық актілер олардың заң күшінің арақатынасына қарай, сондай-ақ олардың қабылданған күні бойынша хронологиялық тәртіппен орналастырылады.

3. Заңнамалық актілердің күші жойылды деп тану туралы заңнамалық акт жобасының мәтінінде аталған заңнамалық актілердің тақырыбы, қабылданған жылы, күні, айы, сондай-ақ жақшада — олардың алғашқы жарияланған жылы, нөмірі және құжаты, ал оларға өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізілген жағдайда, «Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы» жинағында тиісті заңнамалық актінің жарияланған жылы, нөмірі және құжаты не егер заңнамалық акт аталған жинақта жарияланбаса, осы Заңға сәйкес ресми жарияланымның өзге де дереккөзі көрсетіледі.

Нормативтік құқықтық актілердің күші жойылды деп тану туралы нормативтік құқықтық акт жобасының мәтінінде аталған нормативтік құқықтық актілердің тақырыбы, қабылданған жылы, күні, айы, тіркеу нөмірі, сондай-ақ егер олар «Қазақстан Республикасының Президенті мен Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілер жинағы» және «Қазақстан Республикасының орталық атқарушы және өзге де орталық мемлекеттік органдарының актілері жинағы» жинақтарында жарияланған жағдайда, жақшада аталған жинақтардағы олардың алғашқы жарияланған жылы, нөмірі және құжаты көрсетіледі.

Мемлекеттік тіркеуден өткен нормативтік құқықтық актінің күші жойылды деп тану туралы нормативтік құқықтық актінің мәтінінде оның Нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде тіркелген нөмірі қосымша көрсетіледі.

4. Нормативтік құқықтық актінің қабылдануына байланысты күші жойылды деп танылуға жататын нормативтік құқықтық актілердің немесе олардың құрылымдық бөліктерінің тізбесі, не нормативтік құқықтық актінің өзінде немесе оны қолданысқа енгізу тәртібі туралы актіде қамтылуға тиіс.

5. Нормативтік құқықтық актінің құрылымдық бөліктерінің күші жойылды деп танылған кезде ондай бөліктер алып тасталады, бірақ олардың нөмірлері сақталады. Сақталған нөмірге нормативтік құқықтық актінің (немесе оның құрылымдық бөлігінің) күші жойылды деп тану туралы нормативтік құқықтық актіге сілтеме қосылады. Сақталған құрылымдық бөліктердің нөмірлері өзгермейді.

6. Егер нормативтік құқықтық актіде нормативтік құқықтық актінің көлемі бойынша үлкен бөлігінің күші жойылды деп танылса, онда күші жойылды деп тануға арналған тізбеге өзінің заң күшін сақтайтын құрылымдық бөліктер туралы ескертіліп, бүкіл нормативтік құқықтық акт енгізіледі.

Егер нормативтік құқықтық актіде нормативтік құқықтық актінің көлемі бойынша кіші бөлігінің күші жойылды деп танылса, онда күші жойылды деп тануға арналған тізбеге жаңадан қабылданған нормативтік құқықтық актіге қайшы келетін құрылымдық бөліктер ғана енгізіледі.

Бұл жағдайларда нормативтік құқықтық актінің көлемі осы Заңның 21-бабының 8-тармағына сәйкес айқындалады.

7. Басқа нормативтік құқықтық актілердің құқық нормаларын қайталайтын және жаңа құқық нормаларын қамтымайтын нормативтік құқықтық актілер де күші жойылды деп танылуға жатады.

8. Негізгі нормативтік құқықтық акті де, оған өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізілген нормативтік құқықтық актілер (немесе олардың құрылымдық бөліктері) де күші жойылды деп танылуға жатады. Күші жойылды деп танылуға жататын қандай да бір нормативтік құқықтық актінің немесе оның құрылымдық бөлігінің редакциясы бірнеше мәрте өзгерген жағдайда, тізбеге негізгі нормативтік құқықтық актіге өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізген барлық нормативтік құқықтық актілер дербес тармақтар түрінде енгізіледі.

Көрсетілген талап заңнамалық актілерге қолданылмайды.

9. Егер нормативтік құқықтық актіде нормативтік құқықтық актілердің күші жойылды деп тануды көздеген басқа нормативтік құқықтық актінің немесе оның құрылымдық бөлігінің күші жойылды деп танылса, бұрын қабылданған актілердің қолданысы қайта жаңғыртылмайды.

10. Күшіне енбеген нормативтік құқықтық актілердің күші жойылды деп тануға болмайды. Қажет болған жағдайда мұндай нормативтік құқықтық актілер қабылданбауы мүмкін.

11. Қолданылу мерзімі өткен нормативтік құқықтық актілер және нормативтік құқықтық актілердің құрылымдық бөліктері күші жойылды деп танылуға жатпайды.

Егер нормативтік құқықтық актіде қолданылу мерзімі өткен құқық нормаларымен қатар күші жойылды деп танылуға жататын құқық нормалары қамтылса, тізбеге бүкіл нормативтік құқықтық акт енгізіледі.

12. Егер нормативтік құқықтық актінің құрылымдық бөлігінде күші жойылды деп танылуға жататын қосымша көрсетілсе, онда тізбеге осы құрылымдық бөлік қана енгізіледі, ал қосымша бөлек ескертілмейді.

Егер нормативтік құқықтық актінің құрылымдық бөлігінде қосымшаны бекітумен қатар өз күшін сақтайтын құқық нормасы қамтылса, ал қосымша күші жойылды деп танылуға жатса, онда тармақ тізбеге қосымшаға қатысты бөлігінде енгізіледі, ал қосымша бөлек ескертілмейді.

13. Егер нормативтік құқықтық актінің жекелеген құрылымдық бөліктерінің күші толығымен, ал басқа құрылымдық бөліктердің күші ішінара жойылуға жатады деп танылса, онда ең алдымен толығымен күші жойылды деп танылуға жататын құрылымдық бөліктер көрсетіледі.

21-2-бап. Нормативтік құқықтық актілерге қосымшаларды ресімдеу

1. Қосымшалар нормативтік құқықтық актінің ажырамас бөлігі болып табылады.

2. Нормативтік құқықтық актіге берілетін графиктер, кестелер, схемалар, карталар, тізбелер және басқа да қосымша құжаттар қажет болған жағдайда бөлек қосымшалармен ресімделеді.

3. Қосымшаның бірінші парағының жоғарғы оң жақ бұрышында қосымша соған сәйкес бекітілген нормативтік құқықтық акт, актінің қабылданған күні және оның тіркеу нөмірі көрсетілуге тиіс.

4. Егер нормативтік құқықтық актіге бірнеше қосымша болған жағдайда, әрбір қосымшаның жоғарғы оң жақ бұрышында оның рет нөмірі, сондай-ақ қосымша соған сәйкес бекітілген нормативтік құқықтық актінің түрі, актінің қабылданған күні және оның тіркеу нөмірі көрсетіледі. Егер нормативтік құқықтық актіге қосымша біреу болса, онда ол нөмірленбейді.

5. Құпиялылық белгісі немесе «Қызмет бабында пайдалану үшін», «Баспасөзде жарияланбайды», «Баспасөзге арналмаған» деген белгілері бар нормативтік құқықтық актілерді ресімдеу осы бапқа және Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарына сәйкес жүзеге асырылады.

21-3-бап. Заңнамалық актінің жобасын Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісіне енгізу және оны Қазақстан Республикасының Парламентінен кері қайтарып алу

1. Қазақстан Республикасы Конституциясының 61-бабының 1-тармағына сәйкес заң шығару бастамашылығы құқығы Қазақстан Республикасының Президентіне, Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттарына, Қазақстан Республикасының Үкіметіне тиесілі және ол тек қана Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісінде іске асырылады. Заңнамалық актінің жобасы Қазақстан Республикасы

Парламентінің Мәжілісіне қазақ және орыс тілдерінде, қағаз және электрондық жеткізгіштер арқылы енгізіледі.

2. Заңнамалық актінің жобасы бойынша ұсынылатын материалдарда мынадай қосымшалар болуға тиіс:

1) жобаны дайындаған мемлекеттік органның немесе ұйымның атауы;

2) жобаны қабылдаудың қажеттігі негізделген, мақсаттары, міндеттері, негізгі ережелері кеңінен сипатталған түсіндірме жазба, ал Қазақстан Республикасы Президентінің заң шығару бастамашылығы тәртібімен Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісіне енгізілетін заңнамалық актілердің жобалары үшін арнайы жолдау;

3) жұмыс тобы құрылатын жағдайда оның құрамы;

4) Қазақстан Республикасының Президенті айқындайтын, Қазақстан Республикасы Президентінің заң шығару бастамашылығы тәртібімен енгізілетін заңнамалық актілердің жобалары келісу рәсімінен өтпеген жағдайларды, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары заң шығару бастамашылығы тәртібімен заң жобасын енгізетін жағдайларды қоспағанда, мүдделі мемлекеттік органдармен келісу парағы;

5) осы Заңның 22-бабына сәйкес ғылыми сараптаманың қорытындысы және бар болған жағдайда өзге де сараптамалық қорытындылар;

6) егер заңнамалық актінің жобасы мемлекеттік кірістерді қысқартуды немесе мемлекеттік шығыстарды ұлғайтуды көздейтін болса, қаржы-экономикалық есептеулер, сондай-ақ, әдетте, статистикалық деректер, заңнамалық актіні қолданудың ықтимал экономикалық, әлеуметтік, заңдық, экологиялық салдарларының болжамдары, бұған Қазақстан Республикасы Президентінің заң шығару бастамашылығы тәртібімен Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісіне енгізілетін заңнамалық актілердің жобалары қосылмайды.

Заңнамалық актілерге өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізу туралы заңнамалық актінің жобасына заңнамалық актінің құрылымдық бөліктерінің қолданыстағы және енгізілетін өзгерістердің және (немесе) толықтырулардың тиісті негіздемесі бар ұсынылып отырған редакциясының салыстырма кестесі ұсынылады.

3. Қазақстан Республикасының Президенті, Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары және Қазақстан Республикасының Үкіметі өздері заң шығару бастамашылығы тәртібімен енгізген заңнамалық актінің жобасын Қазақстан Республикасының Парламентінен оны қараудың кез келген сатысында кері қайтарып алуға құқылы.

4-тарау. Нормативтік құқықтық актілердің жобаларына ғылыми сараптама

22-бап. Ғылыми сараптаманың міндеттері

1. Нормативтік құқықтық актілердің реттейтін құқық қатынастарына қарай осы актілердің жобалары бойынша ғылыми (сыбайлас жемқорлыққа қарсы, құқықтық, лингвистикалық, экологиялық, қаржылық және басқа да) сараптама жүргізілуі мүмкін.

Қазақстан Республикасы Парламентінің қарауына енгізілетін нормативтік құқықтық актілердің жобалары бойынша олармен реттелетін құқықтық қатынастарға қарай ғылыми сараптама, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы ғылыми сараптама

жүргізілуге міндетті, бұған заңнамалық актілердің жобалары Қазақстан Республикасы Президентінің заң шығару бастамасы тәртібімен енгізіліп, онда ғылыми сараптама жүргізілмеуі мүмкін болатын жағдайлар қосылмайды.

2. Сондай-ақ мына нормативтік құқықтық актілердің:

1) Қазақстан Республикасы Үкіметінің нормативтік құқықтық қаулыларының;

2) Қазақстан Республикасы министрлерінің және орталық мемлекеттік органдардың өзге де басшыларының нормативтік құқықтық бұйрықтарының, орталық мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық қаулыларының және Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының нормативтік қаулыларының

3) мәслихаттардың нормативтік құқықтық шешімдерінің, әкімдіктердің нормативтік құқықтық қаулыларының, әкімдердің нормативтік құқықтық шешімдерінің жобалары бойынша сыбайлас жемқорлыққа қарсы ғылыми сараптама міндетті түрде жүргізілуге тиіс.

Қазақстан Республикасы Президентінің нормативтік құқықтық жарлықтарының, Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің және Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларының жобалары бойынша сыбайлас жемқорлыққа қарсы ғылыми сараптама жүргізілмейді.

3. Қабылдау салдары экологиялық, оның ішінде радиациялық қауіпсіздікке, қоршаған ортаны қорғауға қатер төндіруі мүмкін заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық актілердің жобаларына міндетті ғылыми экологиялық сараптама жүргізілуге тиіс.

4. Сараптама:

1) жобаның сапасын, негізділігін, уақтылығын, құқыққа сыйымдылығын, Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген адам және азамат құқықтарының жобада сақталуын бағалау;

2) нормативтік құқықтық актінің ықтимал тиімділігін айқындау;

3) жобаның нормативтік құқықтық акт ретінде қабылдануының ықтимал теріс салдарын анықтау үшін жүргізіледі.

5. Нормативтік құқықтық актілер жобаларына сыбайлас жемқорлыққа қарсы ғылыми сараптаманың негізгі міндеттері:

1) құқықтық реттеудің сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін нормалары мен олқылықтарын анықтау;

2) сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың ықтимал жасалуы бөлігінде нормативтік құқықтық актінің жобасын қабылдаудың салдарларын бағалау;

3) сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға тосқауыл қоятын нормативтік құқықтық актілер жобаларының нормаларын ұсынымдар түрінде әзірлеу болып табылады.

6. Ғылыми сараптаманы жүргізу тәртібі Қазақстан Республикасының заңнамасымен айқындалады.

23-бап. Сараптаманы жүзеге асыратын адамдар мен ұйымдар

1. Нормативтік құқықтық актілер жобаларының ғылыми сараптамасын тиісті бейімді ғылыми мекемелер мен жоғары оқу орындары, қаралатын жобаның мазмұнына қарай ғалымдар мен мамандар арасынан тартылатын сарапшылар жүргізеді. Сараптама жүргізу бір немесе бірнеше сарапшыға (сараптама комиссиясына) тапсырылуы мүмкін.

1-1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары әзірлеген және Қазақстан Республикасының Парламентіне енгізуге жататын заң жобалары бойынша қазақ және орыс тілдеріндегі мәтіндердің тең түпнұсқалығы бөлігінде ғылыми лингвистикалық сараптаманы уәкілетті ұйым жүргізеді.

2. Жоба бойынша мамандықтары әртүрлі сарапшылардың кешенді сараптамасы немесе әртүрлі сараптаманың дербес түрлері, ал қажет болған жағдайда қайталама сараптама жүргізілуі мүмкін.

3. Сарапшылар ретінде жобаны дайындауға тікелей қатыспаған ұйымдар мен адамдар тартылады.

4. Сарапшылар ретінде басқа мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардан мамандар тартылуы мүмкін.

Жоба ғылыми сараптамадан өткізу үшін шетелдік және халықаралық ұйымдарға жіберілуі мүмкін.

24-бап. Нормативтік құқықтық актілердің жобаларын сараптамаға жіберу кезіндегі бастамашылық

1. Нормативтік құқықтық актінің жобасына сараптама жүргізу туралы шешімді:

1) жобаны заң шығару бастамасы тәртібімен Мәжіліске енгізетін Қазақстан Республикасының Президенті немесе оның тапсырмасы бойынша Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің Басшысы, Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары және Қазақстан Республикасының Үкіметі;

2) уәкілетті орган;

3) уәкілетті органның лауазымды адамдары немесе құрылымдық бөлімшелер, егер уәкілетті органның регламентімен немесе басқа заңдармен осы адамдарға және құрылымдық бөлімшелерге мұндай құқық берілген болса, қабылдауы мүмкін.

2. Нормативтік құқықтық актінің жобасы шарттық негізде дайындалатын жағдайларда (осы Заңның 14-бабының 6 және 7-тармақтары) жоба сараптамасы жобаға тапсырыс берушінің шешімі бойынша жүргізілуі мүмкін.

5-тарау. Нормативтік құқықтық актіні қабылдау мен оны күшіне енгізу тәртібі

25-бап. Нормативтік құқықтық актілерді қабылдау тәртібін белгілеу

1. Нормативтік құқықтық актілерді қабылдау тәртібі Қазақстан Республикасының Конституциясымен және осы Заңмен белгіленеді.

2. Нормативтік құқықтық актілердің әр алуан түрлерін қабылдау тәртібінің ерекшеліктері сонымен қатар:

1) Кодекстер үшін — осы Заңмен.

Кодекстер, оларға өзгерістер мен толықтырулар Қазақстан Республикасы Парламенті Палаталарының бөлек отырыстарында өз кезегімен қарау арқылы кемінде екі оқылымда қабылданады;

2) заңдар үшін — Қазақстан Республикасының Конституциясымен, Қазақстан Республикасының Парламенті туралы, Қазақстан Республикасының Президенті туралы, референдум туралы заң актілерімен, өзге де заң актілерімен, оның ішінде Парламент пен оның палаталарының регламенттерімен;

2-1) Парламенттің және оның палаталарының нормативтік қаулылары үшін — Қазақстан Республикасының Конституциясымен, Қазақстан Республикасының Парламенті туралы заң актілерімен;

3) Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлықтары үшін — Қазақстан Республикасының Конституциясымен, Қазақстан Республикасының Президенті туралы заң актісімен, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Президентінің осы тәртіпті реттейтін актілерімен;

4) Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулылары үшін — Қазақстан Республикасының Конституциясымен, Үкімет туралы заң актісімен, Қазақстан Республикасы Президентінің және Үкіметінің актілерімен;

5) орталық атқарушы және өзге де орталық мемлекеттік органдарының Қазақстан Республикасы Үкіметі құрамына кіретіндерінің де, кірмейтіндерінің де, оның ішінде Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің нормативтік құқықтық актілері үшін — Үкімет пен осы органдар туралы заң актілерімен, Қазақстан Республикасы Президентінің және Үкіметінің актілерімен, Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлықтарымен, Қазақстан Республикасы Үкіметінің осы органдардың қызметін реттейтін қаулыларымен;

6) Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің нормативтік қаулылары үшін — Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы заң актілерімен;

7) Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары үшін — Қазақстан Республикасының соттары туралы заңдармен;

8) Орталық сайлау комиссиясының (Референдум өткізу жөніндегі комиссияның) нормативтік қаулылары үшін — сайлау және референдум туралы заң актілерімен;

8-1) *(алып тасталды — ҚР 2007.07.27 № 315 Заңымен);*

9) жергілікті өкілді және атқарушы органдардың нормативтік шешімдері үшін — осы органдар туралы заң актілерімен, өзге де заң актілерімен, Қазақстан Республикасы Президентінің және Үкіметінің актілерімен айқындалады.

3. Уәкілетті органның нормативтік құқықтық актіні қабылдау жөніндегі құзыреті Қазақстан Республикасының заңдарында тікелей көзделген жағдайларда ғана уәкілетті органның осы актіні қабылдауына жол беріледі.

26-бап. Нормативтік құқықтық актіні күшіне енгізу тәртібі

1. Нормативтік құқықтық актіні күшіне енгізу тәртібі нормативтік құқықтық актінің өзінде белгіленуі мүмкін.

2. Заңдарды, оның ішінде кодекстерді күшіне енгізу тәртібі заңдардың (кодекстердің) өзінде немесе жеке заңдармен белгіленеді.

27-бап. Жаңа нормативтік құқықтық актінің қабылдануына байланысты нормативтік құқықтық актілердің және олардың бөліктерінің күші жойылды деп тану, оларды өзгерту мен толықтыру

Ескерту. 27-бап алып тасталды — ҚР 2011.04.01 № 425-IV (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Заңымен.

28-бап. Қолданылып жүрген нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу

Ескерту. 28-бап алып тасталды — ҚР 2011.04.01 № 425-IV (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Заңымен.

29-бап. Нормативтік құқықтық актілерге қол қоюға уәкілдік берілген адамдар

1. Нормативтік құқықтық актілердің ресми мәтіндеріне мынадай лауазымды адамдар:

1) Қазақстан Республикасының Конституциясына, конституциялық заңдарына, кодекстеріне, заңдарына, Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлықтарына, оның ішінде Конституциялық заң немесе Заң күші бар Жарлықтарына — Қазақстан Республикасының Президенті;

2) Қазақстан Республикасы Парламентінің қаулыларына — Мәжілістің төрағасы;

3) Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулыларына — Қазақстан Республикасының Премьер-Министрі;

4) мәслихаттың шешімдеріне — мәслихат сессиясының төрағасы;

5) әкімдіктің қаулыларына, әкімнің шешімдеріне — әкім;

6) өзге де нормативтік құқықтық актілерге — оны қабылдаған (шығарған) органның басшысы қол қояды.

2. Негізгі түрдегі нормативтік құқықтық акт арқылы нормативтік құқықтық актінің туынды түрін қабылдаған жағдайда (осы Заңның 3-бабының 4-тармағы) уәкілдік берілген адам негізгі түрдегі нормативтік құқықтық актіге ғана қол қояды.

29-1-бап. Қабылданған нормативтік құқықтық актілерге қатысты құқықтық мирасқорлық

Нормативтік құқықтық актілерді қабылдау құқығы берілген мемлекеттік орган қайта ұйымдастырылған жағдайда, құқықтық мирасқорға өз құзыреті шегінде нормативтік құқықтық актілерді қабылдау құқығымен бірге нормативтік құқықтық актілерді өзгерту, олардың қолданысын тоқтату және тоқтата тұру жөніндегі өкілеттіктер ауысады.

6-тарау. Нормативтік құқықтық актілерді жариялау

30-бап. Нормативтік құқықтық актілерді ресми жариялаудың міндеттілігі

1. Барлық заңдар, Қазақстан Республикасы қатысушысы болып табылатын халықаралық шарттар жарияланады. Азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты нормативтік құқықтық актілердің ресми жариялануы оларды қолданудың міндетті шарты болып табылады.

Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, Қазақстан Республикасының Президенті мен Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілер жинағы, Қазақстан Республикасының орталық атқарушы және өзге де орталық мемлекеттік органдарының актілер жинағы ресми басылымдар болып табылады.

2. Нормативтік құқықтық актілерді ресми жариялауды Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген тәртіппен конкурстық негізде мұндай құқық алған мерзімді баспа басылымдары да жүзеге асырады.

Нормативтік құқықтық актілердің мәтіндерін кейіннен ресми жариялауды баспа басылымдары Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейтін тәртіппен және олар жариялайтын мәтіндер Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің

эталондық бақылау банкіне сәйкестік сараптамасынан өткізілген жағдайда жүзеге асырады.

Нормативтік құқықтық актілер мәтіндерінің кейіннен ресми жариялануының белгіленген тәртібінің сақталуын бақылауды әділет органдары жүзеге асырады.

Нормативтік құқықтық актілердің мәтіндерін кейіннен ресми жариялауды жүзеге асыру құқығын беру тәртібі осы баптың 1-тармағының екінші бөлігінде аталған, нормативтік құқықтық актілердің мәтіндерін кейіннен ресми жариялау қажеттілігі туралы өз бетінше шешім қабылдайтын ресми басылымдарға қолданылмайды.

2-1. Нормативтік құқықтық актілерді ресми жариялау олар күшіне енгеннен кейін күнтізбелік отыз күн ішінде жүзеге асырылуға тиіс.

3. Құқық қолдану тәжірибесінде нормативтік құқықтық актілердің ресми жарияланымдары пайдаланылуы тиіс.

4. Нормативтік құқықтық актілердің бейресми жариялануына олар ресми жарияланғаннан кейін ғана жол беріледі.

31-бап. Заң актілерін ресми жариялау

1. Қазақстан Республикасының заң актілері Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысында, сондай-ақ осы Заңның 30-бабында белгіленген тәртіппен басқа да баспа басылымдарында ресми жарияланады.

2. Заң актілерін ресми жариялау Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында таратылатын мерзімді баспа басылымдарында ғана жүзеге асырылады.

32-бап. Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтары мен Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулыларын ресми жариялау

1. Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтары, Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулылары Қазақстан Республикасының Президенті мен Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілер жинағында, сондай-ақ осы Заңның 30-бабында белгіленген тәртіппен басқа да баспа басылымдарында ресми жарияланады.

2. Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтарын, Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулыларын ресми жариялау Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында таратылатын мерзімді баспа басылымдарында ғана жүзеге асырылады.

33-бап. Қазақстан Республикасы орталық атқарушы және өзге де орталық мемлекеттік органдарының нормативтік құқықтық актілерін ресми жариялау

1. Орталық атқарушы және өзге де орталық мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық актілері осы Заңның 30-бабында белгіленген тәртіппен Қазақстан Республикасының орталық атқарушы және өзге де орталық мемлекеттік органдарының актілер жинағында, сондай-ақ басқа да мерзімді баспа басылымдарында ресми жарияланады.

2. Орталық атқарушы және өзге де орталық мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық актілерін ресми жариялау Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында таратылатын мерзімді баспа басылымдарында ғана жүзеге асырылады.

3. Орталық атқарушы және өзге де орталық мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық актілері Қазақстан Республикасының әділет органдарында мемлекеттік тіркелгеннен кейін күнтізбелік он күн ішінде ресми жариялануға жіберіледі.

4. Орталық атқарушы және өзге де орталық мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық актілері уәкілетті мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарында міндетті түрде жарияланады.

34-бап. Мәслихаттардың нормативтік құқықтық шешімдерін, әкімдіктердің нормативтік құқықтық қаулылары мен әкімдердің нормативтік құқықтық шешімдерін ресми жариялау

1. Мәслихаттардың нормативтік құқықтық шешімдерін, әкімдіктердің нормативтік құқықтық қаулылары мен әкімдердің нормативтік құқықтық шешімдерін ресми жариялау осы Заңның 30-бабында көзделген тәртіппен жүзеге асырылады.

2. Мәслихаттардың нормативтік құқықтық шешімдерін, әкімдіктердің нормативтік құқықтық қаулылары мен әкімдердің нормативтік құқықтық шешімдерін ресми жариялау тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктің аумағында таратылатын мерзімді баспа басылымдарында жүзеге асырылады.

3. Мәслихаттардың нормативтік құқықтық шешімдері, әкімдіктердің нормативтік құқықтық қаулылары және әкімдердің нормативтік құқықтық шешімдері Қазақстан Республикасының әділет органдарында мемлекеттік тіркелгеннен кейін күнтізбелік он күн ішінде ресми жариялануға жіберіледі.

4. Мәслихаттардың нормативтік құқықтық шешімдері, әкімдіктердің нормативтік құқықтық қаулылары және әкімдердің нормативтік құқықтық шешімдері уәкілетті мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарында міндетті түрде жарияланады.

35-бап. Нормативтік құқықтық актілердің мазмұны толық жарияламауға жол бермеу

Мемлекеттік құпиялар және заңмен қорғалатын өзге де құпиялар бар нормативтік құқықтық актілерді қоспағанда, нормативтік құқықтық актілердің мазмұнын ресми түрде толық жарияламауға жол берілмейді.

35-1-бап. Орталық және жергілікті мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық актілерінің жариялануын бақылау

1. Орталық және жергілікті мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық актілерінің жариялануын бақылауды Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі мен оның аумақтық органдары жүзеге асырады.

2. Орталық және жергілікті мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық актілерінің жариялануын бақылауды жүзеге асыру тәртібін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді.

7-тарау. Нормативтік құқықтық актілердің уақыт, кеңістік жағынан және тұлғалар бойынша қолданылуы

36-бап. Нормативтік құқықтық актілерді күшіне енгізу және қолданысқа енгізу уақыты

1. Осы тармақтың екінші бөлігінде көрсетілген нормативтік құқықтық актілерді қоспағанда, нормативтік құқықтық актілер оларға қол қойылғаннан кейін күшіне енеді.

Осы Заңның 38-бабына сәйкес әділет органдарында мемлекеттік тіркелуге тиіс нормативтік құқықтық актілер мемлекеттік тіркелген күннен бастап күшіне енеді.

2. Нормативтік құқықтық актілер мынадай мерзімдерде:

1) Қазақстан Республикасының заң актілері, Қазақстан Республикасының Парламенті мен оның палаталарының қаулыларын қоспағанда, Қазақстан Республикасы Президентінің нормативтік құқықтық жарлықтары, Қазақстан Республикасы Үкіметінің нормативтік құқықтық қаулылары, егер актінің өзінде немесе оларды қолданысқа енгізу туралы актілерде өзге мерзімдер көрсетілмесе — олар алғашқы ресми жарияланғаннан кейін күнтізбелік он күн өткен соң;

2) Қазақстан Республикасының Парламенті мен оның палаталарының қаулылары, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары, егер актілердің өзінде өзге мерзімдер көрсетілмесе — алғашқы ресми жарияланған күннен бастап;

3) Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің қаулылары — оларды қабылдаған күннен бастап;

4) Қазақстан Республикасының министрлері мен орталық мемлекеттік органдардың өзге де басшыларының нормативтік құқықтық бұйрықтары, орталық мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық қаулылары, Орталық сайлау комиссиясының нормативтік қаулылары, мәслихаттардың нормативтік құқықтық шешімдері, сондай-ақ әкімдіктердің нормативтік құқықтық қаулылары мен әкімдердің нормативтік құқықтық шешімдері, егер актілердің өзінде өзге мерзімдер көрсетілмесе — олар қабылданған күннен бастап;

5) әділет органдарында мемлекеттік тіркелуге тиісті, осы тармақтың 4) тармақшасында көзделген нормативтік құқықтық актілер, егер актілердің өзінде өзге мерзімдер көрсетілмесе — олар алғаш ресми жарияланғаннан кейін күнтізбелік он күн өткен соң қолданысқа енгізіледі.

3. Нормативтік құқықтық актілерде немесе оларды қолданысқа енгізу туралы актілерде нормативтік құқықтық актілердің жекелеген бөлімдерін, тарауларын, баптарын, бөліктерін, тармақтарын, тармақшаларын және баптарының абзацтарын қолданысқа енгізудің тұтас алғанда бүкіл акт үшін белгіленгеннен өзге мерзімдері көрсетілуі мүмкін.

4. Бұрын жауапкершілікке әкеп соқпаған іс-әрекеттер үшін заңдық жауапкершілік көзделетін не бұрынғымен салыстырғанда неғұрлым қатаң жауапкершілік белгіленетін нормативтік құқықтық актіні, бұл акт ресми жарияланғаннан кейін он күн мерзім өткенге дейін қолданысқа енгізуге болмайды.

4-1. Қызметтің жекелеген түрлеріне (кіші түрлеріне) қойылатын біліктілік талаптарын және біліктілік талаптарына сәйкестікті растайтын құжаттардың тізбесін, сондай-ақ экспорты мен импорты лицензиялануға жататын жекелеген тауарлар тізбелерін бекітетін нормативтік құқықтық актілер осы актілер ресми жарияланғанынан кейін жиырма бір күн мерзім өткенге дейін қолданысқа енгізілмейді.

5. Егер нормативтік құқықтық актінің едәуір көлемді болуына байланысты оның мәтіні мерзімді баспасөз басылымының бірнеше нөмірінде жарияланса, онда нормативтік құқықтық акті мәтінінің қорытынды бөлігі жарияланған күн ресми жарияланған күн болып есептеледі.

Нормативтік құқықтық актілер мерзімді баспасөз басылымдарында мемлекеттік тілде және орыс тілінде бір мезгілде жариялануға тиіс.

6. Азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты нормативтік құқықтық актілерді ресми жариялау оларды қолданысқа енгізудің міндетті шарты болып табылады.

7. Республиканың мемлекеттік құпияларын немесе заңмен қорғалатын өзге де құпияларды қамтитын нормативтік құқықтық актілер олардың қабылданған күнінен бастап немесе актінің өзінде көрсетілген мерзімдерде қолданысқа енгізіледі.

8. Барлық нормативтік құқықтық актілерде осы баптың нормалары ескеріле отырып, оларды қолданысқа енгізу мерзімі көрсетілуге тиіс.

37-бап. Нормативтік құқықтық актінің кері күші

1. Нормативтік құқықтық актінің күші оны күшіне енгізгенге дейін пайда болған қатынастарға қолданылмайды.

2. Нормативтік құқықтық актінің немесе оның бір бөлігінің кері күші оның өзінде немесе нормативтік құқықтық актінің күшіне енгізу туралы актіде көзделген, сондай-ақ кейінгісі бұрын көзделген құқық бұзушылық үшін жауапкершілікті жоятын немесе жұмсартатын жағдайлар осы баптың 1-тармағының ережелеріне кірмейді.

3. Жауапкершілікті белгілейтін немесе күшейтетін, азаматтарға жаңа міндеттер жүктейтін немесе олардың жағдайын нашарлататын нормативтік құқықтық актілердің кері күші болмайды.

38-бап. Орталық атқарушы және өзге де орталық мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық актілерін олардың күшіне енгізілу шарты ретінде мемлекеттік тіркеу

1. Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларын қоспағанда, мемлекеттік органдардың осы Заңның 36-бабы 2-тармағының 4) тармақшасында көрсетілген, азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты нормативтік құқықтық актілері Қазақстан Республикасының әділет органдарында мемлекеттік тіркелуге жатады. Мұндай тіркелу олардың күшіне енуінің қажетті шарты болып табылады.

Нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу оларға мемлекеттік тіркеу нөмірін бере отырып, Нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізіліміне енгізу жолымен жүзеге асырылады.

Егер әділет органдарының шешіміне белгіленген тәртіппен шағым жасалмаса, тіркелмеген нормативтік құқықтық актілердің заңдық күші болмайды және оларды шығарған орган олардың күшін жоюға тиіс.

Нормативтік құқықтық актінің осы тармақта белгіленген критерийлерге сәйкестігін Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі және оның аумақтық органдары айқындайды.

2. Егер мемлекеттік тіркелуге тиісті нормативтік құқықтық акт:

- азаматтардың заңда белгіленген құқықтары мен бостандықтарына қысым жасаса;
- жоғары тұрған деңгейдегі нормативтік құқықтық актілерге қайшы келсе;
- нормативтік құқықтық актінің шығарған органның құзыретіне шегінен шығып кетсе;
- егер келісу қажет болып, келісілмесе;
- жеке кәсіпкерлік субъектілерінің мүдделерін қозғаса және жеке кәсіпкерлік субъектілерінің аккредиттелген бірлестіктері ұсынған сараптамалық қорытындылар түрінде қосымшалары болмаса;

- мемлекеттік тіркеу ережелерінде белгіленген тәртіпті, сондай-ақ мемлекеттік тіркеуге жататын нормативтік құқықтық актілердің жобаларын ресімдеу мен келісу тәртібін бұза отырып қабылданса, мұндай актіні тіркеуден бас тартылуы мүмкін.

3. Мүдделі мемлекеттік орган мемлекеттік тіркелуге тиісті нормативтік құқықтық актіні тіркеуден бас тартылуына сот тәртібімен шағымдануы мүмкін.

4. Нормативтік құқықтық актілерді ресімдеу, келісу және мемлекеттік тіркеу ережесін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді.

39-бап. Нормативтік құқықтық актінің қолданылу мерзімі

1. Егер актінің өзінде немесе оны күшіне енгізу туралы актіде өзгеше көзделмесе, нормативтік құқықтық акт мерзімсіз қолданылады.

2. Бүкіл нормативтік құқықтық акт немесе оның жекелеген бөлігі (жекелеген бөліктері) үшін уақытша қолданылу мерзімі белгіленуі мүмкін. Бұл жағдайда нормативтік құқықтық акт немесе оның бөлігі қандай мерзімде күшін сақтайтыны көрсетілуге тиіс. Актіні шығарған орган бұл мерзім өткенге дейін актінің қолданылуын жаңа мерзімге ұзарта алады немесе оған мерзімсіз сипат бере алады.

40-бап. Нормативтік құқықтық актінің қолданылуын тоқтата тұру және тоқтату

1. Нормативтік құқықтық актінің немесе оның жекелеген нормаларының қолданылуы белгілі бір мерзімге тоқтатыла тұруы мүмкін. Нормативтік құқықтық актінің немесе оның жекелеген нормаларының қолданылуын тоқтата тұру жеке нормативтік құқықтық актімен жүзеге асырылады.

2. Нормативтік құқықтық акт (оның бөлігі немесе бөліктері) мынадай жағдайларда:

1) акт немесе оның бөлігі (бөліктері) қабылданған мерзім біткенде;

2) бұрын шығарылған нормативтік құқықтық актінің, оның бөліктерінің (бөлігінің) ережелері қайшы келетін немесе бұрын шығарылған актіні немесе оның бөлігін (бөліктерін) қамтитын жаңа нормативтік құқықтық акт қабылдағанда;

3) қабылданған акт Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген тәртіппен конституциялық емес деп танылғанда;

4) сол актіні қабылдаған орган немесе оны қабылдауға уәкілдік берілген өзге де орган актінің немесе оның бөлігінің (бөліктерінің) күші жойылды деп танығанда өзінің қолданылуын тоқтатады.

3. Басқа нормативтік құқықтық актінің қолданылуын тоқтату немесе тоқтата тұру туралы нормативтік құқықтық актіні жариялау осы Заңда көзделген тәртіппен жүзеге асырылады.

41-бап. Нормативтік құқықтық актілердің кеңістік жағынан қолданылуы

1. Қазақстан Республикасының Президенті, Қазақстан Республикасының Парламенті, Қазақстан Республикасының Үкіметі, орталық атқарушы және өзге де орталық уәкілетті органдар қабылдаған Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің қолданылу күші, егер нормативтік құқықтық актілердің өздерінде немесе оларды күшіне енгізу туралы актілерде өзгеше белгіленбесе, Қазақстан Республикасының бүкіл аумағына таралады.

2. Жергілікті өкілді және атқарушы органдар қабылдаған нормативтік құқықтық актілер тиісті аумақтарда қолданылады.

42-бап. Нормативтік құқықтық актілердің тұлғалар бойынша қолданылуы

1. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің күші Қазақстан Республикасының азаматтары мен заңды тұлғаларына, сондай-ақ оның аумағындағы шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарға қолданылады, бұған заң актілерінде және Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттарда көзделген жағдайлар қосылмайды.

2. Шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың дипломатиялық өкілдері мен мемлекеттік органдарының басқа да кейбір қызметкерлеріне Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері халықаралық шарттарда және халықаралық құқықтың жалпы танылған принциптері мен нормаларында көзделген шектерде қолданылады (дипломатиялық иммунитет).

43-бап. Нормативтік құқықтық актілердің заңдылығын қамтамасыз ету шаралары

1. Нормативтік құқықтық актілердің заңдылығы мынадай шаралар арқылы: нормативтік құқықтық актіні Конституция мен заңға сәйкес келтіру; нормативтік құқықтық актінің қолданылуын белгіленген тәртіппен тоқтата тұру; 2-1) нормативтік құқықтық актілердің құқықтық мониторингін жүргізу; нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу кезінде заңдарға сәйкестігін тексеру арқылы қамтамасыз етіледі.

2. Қазақстан Республикасының Конституциясында және басқа да заң актілерінде белгіленген құзыретіне сәйкес нормативтік құқықтық актілердің заңдылығын қамтамасыз ететін мемлекеттік органдары мен лауазымды адамдары мыналар:

- Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі;
- соттар;
- Қазақстан Республикасының Бас прокуроры және оған бағынысты прокурорлар;
- Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі және оның аумақтық органдары;
- төмен тұрған органдар қабылдаған нормативтік құқықтық актілер жөнінен — мемлекеттік органдар;
- өздері қабылдаған және (немесе) әзірлеуші болып табылатын заңнан туындайтын нормативтік құқықтық актілерге қатысты — заңнан туындайтын тәуелді нормативтік құқықтық актілерді қабылдаған және (немесе) оларды әзірлеушілер болып табылатын уәкілетті органдар.

43-1-бап. Нормативтік құқықтық актілердің құқықтық мониторингі

1. Уәкілетті органдар өздері қабылдаған және (немесе) әзірлеуші болып табылатын нормативтік құқықтық актілердің құқықтық мониторингін жүзеге асыруға және оларға өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізу және олардың күші жойылды деп тану жөніндегі шараларды уақтылы қабылдауға міндетті.

2. Нормативтік құқықтық актілердің құқықтық мониторингін жүргізу ережесін Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітеді.

8-тарау. Нормативтік құқықтық актілерді ресми түсіндіру

44-бап. Нормативтік құқықтық актілерді ресми түсіндіру реттері мен жағдайлары

1. Нормативтік құқықтық актілерде көмескіліктер мен әркелкі түсінушілік оларды қолдану тәжірибесінде қайшылықтар анықталған реттерде нормативтік актіде қамтылған құқықтар нормаларға ресми түсіндіру берілуі мүмкін.

2. Нормативтік құқықтық актілерді ресми түсіндіру процесінде оларға өзгерістер мен толықтырулар енгізуге жол берілмейді.

3. Заң актілерінің нормалары Қазақстан Республикасы Конституциясының қағидаларына толық сәйкестікте түсіндірілуге тиіс.

4. Заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің мағынасы оларды түсіндірген кезде заң актілеріне толық сәйкестікте ашылуға тиіс.

5. Нормативтік құқықтық актілердегі құқықтық нормалар іске асырылғанда, соның ішінде оларды қолданғанда, оларды ресми түсіндірудің міндетті сипаты болады.

45-бап. Нормативтік құқықтық актілерді ресми түсіндіруді жүзеге асыратын мемлекеттік органдар

1. Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі Конституция нормаларына ресми түсіндірме береді.

2. Заңға тәуелді актілердің ресми түсіндірмесін оларды қабылдаған (шығарған) органдар немесе лауазымды адамдар береді.

9-тарау. Нормативтік құқықтық актілерді жүйеге келтіру мен есепке алу

46-бап. Нормативтік құқықтық актілерді жүйеге келтіру

1. Нормативтік құқықтық актілерді қабылдайтын мемлекеттік органдар осы актілердің есебін жүргізеді және оларды жүйеге келтіреді, өздері қабылдаған актілердің бақылау даналарына жүргізіп, оларға ағымдағы өзгерістер мен толықтырулардың бәрін уақтылы енгізіп отырады.

2. Мемлекеттік органдар өздері қабылдаған нормативтік құқықтық актілердің жинағын мезгіл-мезгіл шығарып отырады не мұндай жинақтарды шығару туралы өзге мемлекеттік органдар мен ұйымдарға тапсырма береді.

47-бап. Нормативтік құқықтық актілердің мемлекеттік есебі

1. Нормативтік құқықтық актілердің мемлекеттік есебін Қазақстан Республикасы әділет органдары жүзеге асырады. Мемлекеттік есеп мұндай актілерді орталықтандыра жинақтауды, Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің мемлекеттік тізілімін, Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің эталондық бақылау банкін жүргізуді қамтиды.

Қазақстан Республикасы Үкіметі Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің мемлекеттік тізілімін, Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің эталондық бақылау банкін жүргізу тәртібін айқындайды.

Мемлекеттік органдар Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің мемлекеттік тізіліміне енгізуге жататын нормативтік құқықтық актілердің қағазға басылған және электронды түрдегі, мемлекеттік органның мөрімен расталған

немесе электрондық цифрлық қолтаңба арқылы куәландырылған көшірмелерін Қазақстан Республикасы Әділет органдарына жібереді.

2. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі құқықтық ақпараттың бірыңғай жүйесін жасайды, министрліктер мен басқа да орталық мемлекеттік органдарға анықтамалық-ақпараттық жұмыста көмек көрсетеді.

48-бап. Нормативтік құқықтық актілердің жариялылығы

Барлық уәкілетті органдар мүдделі адамдарға мемлекеттік құпиясы немесе заңмен қорғалатын құпиясы барларын қоспағанда, қабылданған нормативтік актілермен танысуға рұқсат беруге міндетті.

Қазақстан Республикасының Президенті

МАЗМҰНЫ

I. МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫНЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ.....	3
Мемлекет және құқық теориясының әдістері	4
II. МЕМЛЕКЕТ.....	5
Алғашқы қауымдық қоғамдық биліктің ерекшеліктері.....	6
Мемлекеттік пайда болу теориясы	7
Мемлекеттің қоғамның рулық ұйымынан айырмашылығы.....	8
Мемлекет типологиясы.....	9
Мемлекет нысандары.....	10
Мемлекет функциялары	12
Қазақстан Республикасының мемлекеттік аппараты.....	13
Саяси жүйе.....	15
Азаматтық қоғам	16
Құқықтық мемлекет	17
III. ҚҰҚЫҚ.....	19
Қоғамдық қатынастарды нормативтік реттеу жүйесіндегі құқықтың орны.....	20
Құқық нормасының топталуы (түрлері)	21
Нормативтік құқықтық актілердің негізгі және туынды түрлері.....	24
Қазақстан Республикасының Конституциясы 61-бап.....	29
Құқық жүйесін салаға бөлу белгілері	32
Құқықтық қатынас құрамы (құрылымы, элементі)	35
Құқықтық қатынас түрлері.....	36
Құқық нормасына түсінік беру	39
Құқық бұзушылық түрлері.....	42
Заңды жауапкершілік.....	45
Нормативтік құқықтық актілер туралы.	
Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 24 наурыздағы № 213 Заңы	46

*Нұрлан Амангелдіұлы Биекенов
Талғат Смағұлұлы Салкебаев
Талғат Рахимберліұлы Сейдығалиев*

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ

Анықтамалық оқулық

Редактор Г. А. Қадірберлина
Техникалық редактор Р. М. Стафеев
Корректор Ж. Ш. Жалмаханова

Теруге 2015.05.15 берілді.
Басуға 2015.05.20 қол қойылды.
Офсеттік қағаз. Офсеттік баспа.
Шартты баспа табағы 6,6. Қалыбы 100×141,4^{1/32}
Басылымы 100 дана. Тапсырыс № 162

Қазақстан Республикасы ПМ Бәрімбек Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясының ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа
жұмысын ұйымдастыру бөлімі.

Қазақстан Республикасы ПМ Бәрімбек Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясының 2015 жылға арналған әдебиеттер
шығару жоспарының № 21.

Қазақстан Республикасы ПМ Бәрімбек Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясының баспаханасында басылды.

Қарағанды қ-сы, Ермакова көшесі, 124